

11-D-122a

I. ge 10/b.

Weyr 175

STÁTNÍ ZŘÍZENÍ

A

STÁTOPRÁVNÍ POSTAVENÍ SLOVANSKÝCH NÁRODŮV.

NAPSAL

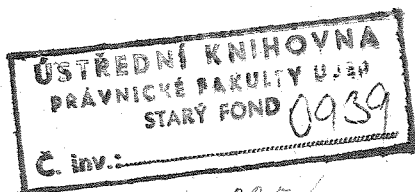
Dr. KÁREL KADLEC.

(ZVLÁŠTNÍ OTISK Z DÍLA »SLOVANSTVO. OBRAZ MINULOSTI
A PŘÍTOMNOSTI SLOVANSKÉ«.)

V PRAZE 1911

TISKEM EDV. LESCHINGRA V PRAZE. — NÁKLADEM VLASTNÍM.

235/
36.

inv. č. 5142.

Var. j. v. p. dra. Fr. Weyra

STÁTNÍ ZŘÍZENÍ A STÁTOPRÁVNÍ POSTAVENÍ SLOVANSKÝCH NÁRODŮ.

NAPSAL
Dr. KAREL KADLEC.

Ú V O D.

Po stránce politické Slované představují obraz dosti neutěšený. Jen jediný ze slovanských národů, ruský, žije od samých historických počátků svým vlastním nepřetržitým státním životem. Všichni ostatní slovanští národové pozbyli buď své někdejší státní samostatnosti a dosud jí znova nenabyli, anebo sice vytvořili nové státy, avšak tyto jsou teprve v prvých začátcích vývoje. Ani jednomu z těchto států nepodařilo se však soustřediti veškeré příslušníky národa. Tak mají sice Bulhaři svůj národní stát, ale není jednotného Velkého Bulharska. Část Bulharů zůstala pod panstvím tureckým, část pod rumunským. Srbové mají dokonce dva státy: království Srbské a království Černohorské, ale v politickém ohledu jest jen málo národů nešťastnějších nad Srby. Jen menší část Srbů žije ve vlast-

ních státech, většina jich rozptýlena jest ve státech cizích: v Turecku, v Uhersku (Uhrách a Chorvatsku), v Rakousku (Dalmácii), v Bosně a Hercegovině. Všude jest jejich politické postavení jiné.

A co máme říci o národech, kteří pozbyli své státní samostatnosti, a ani částečně jí znova nedosáhli? Srbům podařilo se aspoň pro část národa dojíti útulku ve vlastních státech.

Naproti tomu veliký, slavný někdy národ polský, náležející ještě podnes k největším národům slovanským, těžce bojuje ve třech cizích státech o svou existenci. Ani nám Čechům nebylo popřáno nabytí znova politické svéprávnosti, a také my jsme nuceni úporně zápasiti o nejpri-
mitivnější národní práva. Jen o málo lepší státoprávní postavení než my mají Chorvaté v t. zv. trojjediném království; u nich maří zase politická převaha Maďarů to, co jim poskytuje litera zákona. A také oni nejsou národně sjednoceni v jednom státě. Dalmácie náleží ke královstvím a zemím zastoupeným na radě říšské. Jiné jsou také politické osudy Chorvatů bosenských.

Málo utěšené jest dále politické postavení Slovinců, požívajících v Rakousku ještě menších práv nežli Čechové.

Docela zvláštní místo zaujímají mezi Slovany Malorusové čili Ukrajinci, v Rakousku a Uhersku zvaní Rusíny. V Rusku, kde jich žijou čtyři pětiny, nejsou vůbec uznáváni za samostatný národ, nýbrž jen za součást národa ruského.

Naproti tomu malá jich část, usazená v Rakousku, zejména v Haliči, dobyla si uznání nejen jako lid se zvláštním jazykem a písemnictvím, nýbrž i jako politická národnost. Východní Halič, tento ukrajinský Piemont, jak ji zvou Ukrajinci, jest vlastní kolébkou politického ukrajinství. Tam vyrostla ukrajinská myšlenka z nepatrných základů jazykových a literárních v myšlenku politickou. Tam počali ukrajinští vlastenci tvořiti politický program nejen pro Rakousko, nýbrž i pro Rusko, vlastní středisko Ukrajinců.

RUSOVÉ.

K největším státům světa náleží Rusko. Území jeho, prostírající se skoro po polovici Evropy a Asie, zaujímá osminu pevniny.

Obrovským svým vzrůstem připomíná Rusko někdejší Římskou říši. Od druhé polovice století XV., od doby panování Ivana III. Vasiljeviče (1462—1505) až do roku 1859, tedy za čtyři sta let vzrostlo ruské území 24krát. Obrovský vzrůst Ruska, nemající dosud konce, byl příčinou, že stát nucen byl věnovati péči hlavně jen záležitostem vojenským, finančním a zahraničním, tak že četné státní úkoly byly zanedbávány. Vojenský ráz státu Moskevského způsobil, že panovník jako nejvyšší vojenský velitel byl nade všemi poddanými neobmezeným pánem, a že se tedy v Rusku vyvinul absolutism, plod více asijský než evropský.

Obyvatelstvo, stále ohrožované od nepřátel, záhy si zvyklo na konání vojenské povinnosti a nesení břemen ve prospěch státu. Jedni »sloužili« (»sloužící třída«), druzí »táhli« (nesli »těhlo«, t. j. nesli místo vojenské služby rozličná finanční břemena). Obě skupiny obyvatelstva, lidi

sloužící i lidi těhlé, dovedl již Moskevský stát učiniti poslušnými nástroji své vůle. »Služba« bojarů a družinníkův u knížete, již se rozuměla hlavně služba vojenská, ale také dvorská a civilní, byla původně svobodná. Během času však, zejména když Moskevská Rus se sjednocovala a ubývalo úředlů, stávala se služba ta povinnou. Sama šlechta nebyla proti ní zaujata, ba dokonce ji i vyhledávala, vidouc v ní pro sebe veliké výhody a dostávajíc zejména poměští (statky). Tím více hrnuly se do knížecí služby osoby neshlechtické, t. zv. »dvořané«, zárodek potomní služební šlechty ruské. K lidem »těhlým« náleželo obyvatelstvo městské a sedláci. Za to, že nekonali vojenskou službu, lidé těhlí museli konati pro stát a sloužící třídu rozličné bezplatné služby a odváděti rozličné naturální i peněžné dávky. Dovedl-li Moskevský stát znevolniti lidi sloužící, stalo se to tím spíše u lidí těhlých.

Tím se vysvětluje, že obyvatelstvo v Rusku nevyvinulo se v mocné stavy, jež by byly bývaly podobně jako v některých zemích evropských, a zejména v sousedním Polsku, protiváhou proti rostoucí moci panovníkově. V Rusku šlechtic stejně jako měšťák a sedlák byl naproti moci panovníkově nevolníkem. Rozdíl mezi státními poddanými byl jen ten, že někteří z nich byli poddáni přímo panovníkovi (lidé sloužící), kdežto jiní — sedláci — měli nad sebou pány dva, vojáka nebo úředníka (sloužícího člověka) jako pána přímého a cáře jako pána nepřímého.

Sloužící třída, »dvořané«, jakožto důstojnictvo a byrokracie, pokud se v jejich rukou nalézaly nejvyšší vojenské hodnosti a civilní úřady, řídili osudy cářství Moskevského, přezvaného r. 1721 Ruským císařstvím. Tato ruská byrokracie náležela k nejhorsšímu úřednictvu v celé Evropě. Příčinou nebyla jen okolnost, že to byla byrokracie státu absolutistického, v němž se úřednictvo rádo stotožňuje se všemohoucím, na obyvatelstvu nezávislým panovníkem, a v němž není kontroly obyvatelstva, nýbrž i veliké nedostatky státní správy ruské. Kardinální vadou správy byla především soustava benefiční. Úředník nebyl státem placen, nýbrž byl odkázán na platy a dávky se strany obyvatelstva. Rozumí se, že úřednictvo vybíralo dávky vysoké a dopouštělo

se křiklavých přehmatů. Jiná vada spočívala v tom, že funkce vojenské nebyly — aspoň u některých úradů — odděleny od civilních, soudnictví pak od správy. Tam však, kde funkce vojenské byly odděleny, bývaly odevzdávány lidem způsobilejším, tak že za úředníky civilní bývaly dosazovány často osoby, jež se k službě vojenské nehodily. Velikou vadou správy byl dále nedostatek náležitě centralisace. Příkazy (=komise), ústřední úřady moskevské na způsob nynějších ministerstev, nebyly založeny na jednotné soustavě. Jen některé z nich byly úřady skutečně ústředními, kdežto jiné byly zřízeny jen pro určitá území. Právo moc některých spočívala na dělítku reálním (agenda jejich týkala se jistého druhu záležitostí), u jiných zase rozhodovalo dělítko personální (vedly správu jistých tříd osob). Stinnou stránkou byl dále příliš velký počet příkazů, tak že státní správa trpěla nedostatkem centralisace.

Ještě horší byla správa venkovská, správa obvodů městských a vesnických. Systém »výživ« (kormlenije, beneficium) byl sice na poč. XVII. stol. zrušen, a vojevodové (venkovští úředníci) byli státem placeni, avšak i oni odírali lid tak jako dřívější »kormlenščíci«.

Zajímavost jest, že již ve státě Moskevském setkáváme se s jakousi samosprávou. Ale není to skutečná samospráva, nýbrž do značné míry jen zneužívání obyvatelstva pro státní úkoly. Aspoň působnost některých samosprávných orgánů týkala se státních financí. Úřady ty měly bděti nad tím, aby obyvatelstvo konalo veřejné (zemské) roboty a plnilo vůči panovníkovi a jeho úředníkům naturální a peněžné povinnosti.

Jak viděti, usnadnil si Moskevský stát velice veřejnou správu. Pokud se mu zdálo vhodným, podržel ji ve svých rukách, ale náklady na ni uvalil na těhlé obyvatelstvo. Kde však neuznával potřebu správy státní, ponechával obyvatelstvu »samosprávu«, zase jen za tím účelem, aby sám nemusel nésti její náklady.

O nápravu státní správy pokusil se zakladatel císařství, Petr Veliký, ale s výsledkem jen nepatrným. Úřady počínají se teprve za něho lépe organisovati. V té příčině

možno ho pokládati za zakladatele moderní byrokracie ruské. R. 1711 zřídil nejprve na dobu své nepřítomnosti (v době turecké války), později však na trvalo nejvyšší správní úřad, *pravitelstvjuščij* (upravitelnyj) *senat*, t. j. vládnoucí, řídicí senát. Ačkoli se činnost nového ústředního úřadu vztahovala na soudnictví, správu a zákonodárství, přece těžištěm působnosti jeho byla administrace. R. 1719 zřízena po švédském vzoru *kolegia*, nové centrální úřady na způsob moskevských příkazů a nynějších ministerstev, jež byly původně organicky spojeny se senátem. Presidenti kolegií stali se totiž senátory; teprve r. 1722 ustanovil Petr kolegiím nové presidenty. Jistý počet úřednictva kolegiijního přiveden byl z ciziny, jmenovitě z Čech. Zvláštní pozorností v reformách Petrových zasluhuje zavedení úřední kontroly. Kontrolu úřednictva znala již doba Moskevská. T. zv. příkaz tajnych děl č. tajnyj byl takovým dozorcím úřadem, postřachem všeho úřednictva. Ale v celou soustavu rozvinul úřední kontrolu teprve Petr Veliký. Několik dní po zřízení senátu zavedl hodnost *fiskálů*, úředníků, kteří měli tajně dohlížeti na správu a soudnictví. Teprve Anna Ivanovna zrušila r. 1730 instituci nenáviděných fiskálů. Jak malou důvěru měl Petr Veliký ve svou byrokracii, o tom svědčí jiná jeho kontrolní instituce. Tajný dozor fiskálů s vrchním fiskálem v čele mu nedostačoval. Nad samým senátem, který byl přece kontrolním úřadem nade všemi ústředními i venkovskými úřady, dosadil r. 1715 generálního revisora jakožto dozorcí orgán. R. 1718 funkci tu sice zrušil a svěřil ji vrchnímu sekretáři senátnímu, avšak již r. 1721 přišel na jiný, málo vážný prostředek. Nařídil štábním důstojníkům gardy, aby dohlíželi na činnost senátu a vykonávání jeho nařízení. Tyto nedostatečné dozorcí instituce vystřídány byly r. 1722 novým kontrolním úřadem generálního prokurora, jemuž byl podřízen celý systém prokurorů.

Všechny tyto kontrolní instituce byly však málo platné. Zneužívání moci úřední a vydírání obyvatelstva udrželo se až do stol. XIX. Příčinou byly nejen špatné platy úřednictva, ale také jeho nezpůsobilost. Na kvalifikaci úředníka mnoho se nehledělo, a nebylo to ani možno. Universit anebo aspoň odborných právnických škol nebylo. Vyjímajíc uni-

versitu moskevskou, pocházející ještě ze stol. XVIII., povstaly všechny vysoké školy ruské teprve ve stol. XIX. Za takovýchto okolností stal se úředníkem jen ten, kdo měl mocnou protekci, nebo kdo si úřad zakoupil. Ostatně vláda sama podceňovala často řádné obsazení úřadů. Za samého Aleksandra I., který úřady ruské znova reformoval, skládal se na př. senát ruský polovicí z pensionovaných generálů a polovicí ze starých, neschopných již úředníků, kteří se k aktivní službě ani nehodili.

Také v době císařské setkáváme se s jakousi *samosprávou* obyvatelstva. Ale i ta jest velmi nedokonalá. Absolutism chápe od samého počátku XVIII. stol. znenáhla, že není to ve prospěchu státu, je-li veškeré obyvatelstvo znevůli. Velcí reformátoři ruští, Petr Veliký, Kateřina II. a Aleksandr II. snaží se, aby jednotlivé třídy obyvatelstva zbavili stavu krépostného a organizovali je ve svobodné stavy. Ke stavovské organizaci *šlechty* položil základ již Petr Veliký. Úkazem z r. 1714 přiznal držitelům vlastnické právo k poměstím, i když nekonali státní službu, čímž učiněn prvý krok k vytvoření šlechty. Dalším důležitým krokem byl manifest Petra III. z r. 1762 o svobodách ruského dvorjanstva (šlechty). Manifestem tím šlechta nabyla osvobození od povinné služby (vojenské nebo civilní). Vyjímala se jen doba války, kdy všichni dvorjané mohli býti povoláni ke službě. Mohli též vychovávat děti, kde a jak jim líbo. Organizaci šlechty dovršila Kateřina II. r. 1785 výsadní listinou o právech a svobodách šlechty. Ona zavedla korporační zřízení šlechty a šlechtickou samosprávu. Vedle toho však poskytla šlechtě veliký vliv ve vlastním oboru státní správy a soudnictví. Šlechta obsazovala značný počet správních i soudních úřadů. Od doby Pavla I. tento vliv šlechty byl znenáhla umenšován, a když pak za Aleksandra II. i ostatnímu obyvatelstvu dostalo se samosprávy, a stavovské rozdíly počaly býti vyrovnávány, mnohá práva šlechty musela pominouti úplně. Nejprve reforma policejní správy (r. 1862) odňala šlechtě právo voliti orgány újezdní policie, a brzo potom soudní reforma (1864) proměnila soudní úřady ve státní, pokud se týče zemské. Samospráva, byť i nepatrná, šlechtě však zůstala. Usnášejícím se orgánem jsou *gubernská šlechtická shromáždění* (gub. dvorjan-

skija sobranija), jež se scházejí pravidelně jednou za tři roky. Jakožto orgány výkonné fungují *šlechtická zastupitelstva* (dvorj. děputatskija sobranija) s gubernským maršálkem č. vůdcem šlechty (gubernskij predvoditelj dvorjanstva) v čele. Samosprávným úřadem šlechtickým jest také *šlechtický poručenský úřad* (dvorjanskaja opeka).

O něco starší jsou počátky *samosprávy městské*. Již Petr I. počal organisovati městskou samosprávu, a sice po dvakráte, r. 1699 a 1718. Ani při této reformě neměl Petr I. na zřeteli v prvé řadě zájmy městského obyvatelstva, nýbrž zájmy státní. Magistráty měly bdíti především nad rozvrhováním a vybíráním státních daní a nad konáním rozličných veřejných povinností. Uloženo jim také starati se o městskou policii, zřizování škol, sirotčinců, nemocnic, káznic atd. Nové období ve vývoji měst a městského zřízení zahájila Kateřina II. r. 1785 listinou o právech a výhodách měst Ruské říše. Ona jest vlastně zakladatelkou městského stavu. Teprve Kateřinskou městskou listinou nabyl městský stav výhradného práva na provozování obchodu a řemesel. Teprve nyní dovoleno městům zakládati mlýny, zřizovati krčmy a jídelny, míti kupecký bazár, konati týdenní a výroční trhy, cejchovati míry a váhy atd.

Kateřinské městské zřízení bylo až do nedávna základem ruské městské samosprávy. S potomními změnami trvalo až do zavedení nového zřízení z r. 1870. Pozdější změny působily na autonomii škodlivě. Samosprávné městské orgány podrobeny byly na jedné straně obsáhlé kontrole a poručnictví úřadů státních, na druhé straně však nebyly samy odpovědny městské obci, nýbrž náčelníku gubernie a finanční komoře (kazennaja palata). Časem došlo se až k tomu, že městské radě náleželo skoro jen rozvrhování a vybírání daní a poplatků městských i státních a některé věci menšího významu. Úpadek městské autonomie zavinila do značné míry též lhůstevnost městského obyvatelstva k vlastním zájmům jakož i jeho nevzdělanost a nezralost pro samosprávu. Tam až dospěl absolutism v potlačování individua i všech vrstev společnosti. Jednotlivci, zvolení k hodnostem obecním, bývali analfabeti, někdy i vyděrači a podvodníci. Gubernský úřad zkoumal rozpočty jen se stránky formální. Věcné zkoumání dělo

se jen nenáviděnými revisemi, jež konali ve 40. letech XIX. stol. úředníci zv. revisory. Ani v ohledu hospodářském nemohou se ruská města až do nejnovější doby měřiti s městy západo-evropskými. Jest to následkem jich vývoje, opožděného o několik set let. Proto nemohl z ruských měst vycházeti impuls k čilejšímu kulturnímu a politickému životu. Obyvatelstvo městské nebylo v poměru k obyvatelstvu vesnickému ani četné. Ještě v polovici XIX. stol. netvořil lid městský ani 11% veškerého obyvatelstva (nyní asi 13%), kdežto r. 1796 bylo ho jen 4% z celého národa. A při tom sluší ještě podotknouti, že většinu tvořila v městech chudina. — Ve stol. XIX. bylo městské zřízení ruské reorganisováno r. 1846 pro Petrohrad, r. 1862 pro Moskvu, r. 1863 pro Odessu, až konečně potvrzeno nové městské zřízení r. 1870, jež postupně zaváděno v jednotlivých částech Ruska a pozměněno cis. nařízením ze dne 11. června 1892. Hlavním orgánem městské autonomie jest nyní mnohoclenná *městská дума* se svým předsedou, městským golo-ovou. Výkonným orgánem městské obecní správy jest *městská uprava*, jež se pod předsednictvím městského golovy skládá ze dvou, maximálně (v obou sídelních městech) šesti členů. Dohled státních úřadů nad městskými autonomními orgány zostřil se podle nového zřízení velmi. Gubernátor posuzuje nejen zákonnost, nýbrž i »správnost« usnesení městské správy, a zastavuje usnesení dumy, shledá-li, že usnesení čelí 1. proti zákonu, 2. že se nesrovnává se všeobecným státním prospěchem a potřebami nebo zjevně porušuje zájmy místního obyvatelstva. Městská usnesení podléhají v četných případech státnímu stvrzení, a to dle důležitosti věci a dle velikosti města buď stvrzení gubernátora nebo ministra vnitra. Dozor nad městskou samosprávou vykonává dále *gubernský konses pro zemské i městské záležitosti* (gubernskoje po zemskim i gorodskim dělam prisutstvije), složený vedle gubernátora jako presidenta z představitelů státní správy a soudnictví i samosprávy. — Velikou vadou měst. zřízení z r. 1870 a 1892 jest vyloučení značné části obyvatelstva, zejména inteligence z účastenství na městské správě. Jiná vada spočívá v tom, že města nemohou plniti četné úkoly. Městské prostředky musejí se obracet především na t. zv. povinné městské vý-

deje, k nimž náležejí náklady na policii, na požární bezpečnost, na osvětlování, vytápění vězení, ubytování vojska atd. Teprve po uhrazení »povinných výdejů« smějí města obracet své příjmy na ostatní výdeje, jako na školy, dobročinné ústavy, na asanaci atd.

Nejpozději byl v Rusku osvobozen *stav selský*. Snahy o zrušení selského nevolnictví objevují se sice již od doby Kateřiny II., avšak s výsledkem se setkávají teprve za cís. Aleksandra II. Zákonem z 19. února 1861 zrušeno bylo nevolnictví selské bez všelikého výkupného, a vrchnostenská čili poměšičtí sedláci, t. j. sedláci usazení na půdě šlechty prohlášeni osobně svobodnými. Co se týče půdy, užívané od sedláků, uznáno sice, že vrchnostem náleží právo vlastnické, avšak sedlákům zůstaveno právo stálého dědičného užívání za jisté zákonem stanovené povinnosti ve prospěch vrchnosti (zejména placení t. zv. obroku). Výkup půdy nebyl tedy učiněn pro sedláky závazným, ač později mělo k němu dojít. Vláda spokojila se prozatím dobrovolným vykupováním sedláků a usnadnila výkup vydáním výkupných obligací na dlouhé umoření (49½ léta). Přes to že výkupná operace byla pro sedláky velmi výhodná, nepoužívali jí mnoho. Pouze v prvých 10—15 letech po vydání zák. z 19. února 1861 vykupovali se ve větším počtu. Poněvadž u zbytku sedláků byla obava, že by se nevykoupili, zavedla vláda zákonem z r. 1881 závazný výkup, a sice počínajíc dnem 1. ledna 1883.

U t. zv. sedlákův údělných, t. j. usazených na údělných statcích, založených k zabezpečení hmotného postavení členů císařského rodu, zaveden byl závazný výkup již zák. ze 26. června 1863. Údělná správa ponechala svým sedlákům půdu od nich dosud užívanou ve vlastnictví, nezvyšujíc dosavadních úročných platův a měnic je ve výkupné, platebné po 49 let. Výkup nevyžadoval tu zvláštní výkupné operace, a proto k ní u sedlákův údělných nedošlo.

Naposledy uskutečněn výkup u t. zv. sedláků říšských čili státních, komorních, jejichž počet vzrostl od r. 1786, kdy po sekularisaci církevních statků bývali sedláci církevních ústavů a duchovenstva připočtení byli k sedlákům říšským. Podle zák. ze 24. listopadu 1866 ponechána byla obcím říšských sedláků půda jimi užívaná za určitý, zá-

konem na každých dvacet let stanovený plat, zv. státní úročnou daní (*gosudarstvennaja obročnaja podať*). Výkup nebyl u nich učiněn závazným, vyjímajíc sedláky západ. gubernií, kde výkup nařízen již úkazem ze 16. srpna 1863. Když jen malá část státních sedláků použila práva výkupu, a když se pomalu blížila doba nové úpravy úročné daně, uloženo bylo zák. ze 28. května 1885 a 12. června 1886 všem státním sedlákům, aby se vykoupili. Výkup měl být proveden do 1. ledna 1932 tak, jako u sedláků vrchnostenských. Zatím však nejv. úkazem ze 3. (16.) listopadu 1905 výkupné platy sedláků vrchnostenských, státních a údělných byly sníženy počínajíc dnem 1. (14.) ledna 1906 na polovinu, a od 1. (14.) ledna 1907 vůbec prominuty.

Co se týče výměry vykoupené půdy, pochodili nejhůře sedláci vrchnostenská. Náděly jejich jsou při málo intenzivním hospodaření ruských sedláků nedostatečné, čímž se vysvětluje, že agrární otázka vystoupila již v první říšské dumě ruské ve vší ostrosti.

Po zrušení selského nevolnictví dáno bylo poměšičkým sedlákům *všeobecné selské obecní zřízení*, jehož použito později i pro sedláky říšské a údělné, pro t. zv. jednodvorce a j. sedláky i kolonisty. Selské zřízení samosprávné zná dvě správní jednotky: *vesnickou obec* (seljskoje občestvo) jako jednotku nižší a *volostnou obec* čili *volost* jako jednotku vyšší. Vesnická obec má dvojí rozličnou povahu podle toho, náleží-li vlastnictví k půdě celé obci jako korporaci (t. zv. zřízení mirové, zv. na Malé Rusi hromadským), nebo jsou-li vlastníky půdy jednotlivé rodiny (zřízení podvorné). Při zřízení mirovém účastní se obecní správy všichni sedláci, kteří jsou členy miru, a vykonávají své právo na *obecní hromadě* (mir, seljskij čili mirskoj schod, na Malé Rusi hromada), kterou svolává obecní starosta. V obcích se zřízením podvorným spravována jest obec nikoli sborem všech sedláků, nýbrž voleným *obecním zastupitelstvem*. Obec volostná, jež se skládá z několika obcí prostých a čítá 300—2000 mužských duší, někdy i více, spravována jest rovněž zastupitelstvem. Orgány jejími jsou: *volostná hromada* (volostnoj schod), *volostná správa* (volostnoje pravlenije) a *volostný staršina*. Volostná hromada nařizuje a usnází se, staršina s volostnou správou pak usne-

sení ta a nařízení provádí. Volostná hromada skládá se ze zástupců (vybornyje) volených po jednom od držitelů každých deseti usedlostí a mimo to z volostných a obecních autonomních funkcionářů (z volostného staršiny, vesnických starostů a členů volostné správy i volostných soudů), kteří mají hlas virilní. Do pravomoci její náleží vedle voleb volostných funkcionářů a členů volostného soudu hlavně rozvrhování státních a zemských daní jakož i jiných povinností na jednotlivé obce, zřizování a správa obilních sýpek, škol a humanitních ústavů. Volostný staršina provádí usnesení volostné hromady dílem sám, dílem s volostnou správou, t. j. souborem všech vesnických starostů a jednoho nebo dvou přísedících volených volostnou hromadou. Staršina jest i policejním orgánem, podřízeným správci újezdu, ispravníkovi, a publikuje mezi jiným zákony a nařízení. Písemné práce volostné správy obstarává volostný písař, osoba často v celé volosti nejdůležitější. Dozor nad selskou samosprávou vedou od r. 1889 *učastkovi zemští načalníci*, ve vyšší instanci pak *újezdne sjezdy*. Sjezdy tyto skládají se pod předsednictvím újezdného maršálka šlechty ze všech zemských načalníkův újezdu, místního ispravníka a předsedy újezdné zemské upravy. Činnost zemských načalníků i újezdných sjezdů kontroluje *gubernský konses* (gubernskoje prisutstvije), v němž pod předsednictvím gubernátorovým zasedají mimo jiné gub. maršálek šlechty a náměstek gubernátorův.

Naproti uvedeným formám *stavovské* samosprávy založena byla na Rusi r. 1864 a reformována zák. z 12. června 1890 *samospráva všestavovská*, t. zv. *zemské (zemstevni) instituce*, a to *újezdne a gubernské*, v nichž jsou zastoupeny, arci měrou nestejnou, všechny stavy: šlechta, obyvatelstvo městské i selské a částečně i duchovenstvo. Každá gubernie a každý újezd tvoří zvláštní zemstvo, t. j. zvláštní celek samosprávný. Orgány zemstva jsou jednak *zemské shromáždění* (zemskoje sobranije), jež jest sborem usnášejícím se a nařizovacím, jednak *zemská uprava*, jež jest výkonným orgánem zemského shromáždění. Shromáždění zemské jak gubernské, tak újezdne zasedají pouze několik dní do roka (gub. shromáždění schází se se svolením ministra vnitra obyčejně na 20—25 dní, újezdne shromáždění

pak se svolením gubernátorovým na 10—14 dní do roka), kdežto zemské upravy, gubernská i újezdna, jsou úřady stálými. Újezdne zemské shromáždění skládá se ze zemských poslanců (glasnyje), volených na tři léta od šlechticů, obyvatelstva městského i selského. Zákonem jest ustanoveno, kolik poslanců které skupiny v újezdě dlužno voliti. Šlechtě přiznáno zpravidla více než polovice všech poslanců. Volí se dílem přímo, dílem nepřímo skrze volitele (vyborščiki). Vedle zvolených poslanců zasedá v újezdných zemských shromážděních několik úředních virilistů. Předsedou újezdného shromáždění jest újezdný maršálek šlechty. — *Gubernská* zemská shromáždění skládají se z poslanců volených újezdnými zemskými shromážděními na tři roky; počet jejich se ustanovuje zákonem. Není-li císařem ustanoven jiný předseda, stojí v čele gub. zem. shromáždění gub. maršálek šlechty. — Výkonnými orgány zemskými jsou zemské upravy, újezdne a gubernské, skládající se z předsedův a členů volených na tříletí příslušnými zemskými shromážděními. Předsedy újezdných uprav potvrzuje gubernátor, a předsedy gubernských uprav ministr vnitra.

Do kompetence zemských institucí spadá: zřizování komunikací, vzájemné pojišťování majetku, zřizování škol, léčebných a dobročinných ústavů, podporování zemědělství, obchodu a průmyslu, péče o ochranu polí a luk před škodami působenými od zvířat a hmyzu, opatření proti dobytčímu moru atd. Důležitým předmětem zemské samosprávy jest také právo vybíratí pro zemské účely jisté dávky (zemské sbory) jakož i právo sestavovati zemské rozpočty a repartice státních daní i zemských dávek. Některé záležitosti jsou přikázány zemským institucím toliko *fakultativně*, jiné však *obligatorně*. Závazně náleží zemstvům přispívatí na vydržování policie, udržovati místní vězení, cesty, starati se o vykonávání příprzeží, o ubytování vojska za ceny stanovené ministrem války atd.

Státní dozor nad činností zemských institucí vykonával již podle zákona z r. 1864 jednak gubernátor, jednak ministr vnitra. Zákonem z r. 1890 byl dozor ten ještě zvětšen. Mimo to zavedena další nová dozorčí instituce (jako instance druhá nad gubernátorem), *gubernský konses v zá-*

ležitostech zemských, a od reformy městského zřízení z r. 1892 i městských. Gubernátor může zkoumatí zákonost a prospěšnost i takových usnesení zemských shromáždění, k nimž není třeba jeho schválení. Proti rozhodnutí ministrovu není prostředku opravného.

Velcí reformátoři ruští nejen dali národu částečnou samosprávu, ale zabývali se i myšlenkou nahraditi absolutism zřízeními ústavními. Plány takové choval již Aleksandr I. Velmi zajímavý byl zvláště projekt, podle něhož Rusko mělo pozbyti své povahy centralistické a proměnit se ve spojené státy, v nichž každá národnost nebo část říše různíci se od ostatního celku měla míti své autonomní instituce. Podle osnovy oné ústavy dělilo se Rusko na deset náměstnictev. Každé náměstnictvo skládati se mělo z jistého počtu gubernií, blízkých sobě polohou, povahou obyvatelstva, poměry, obyčeji a zvláštními zákony. V každém náměstnictvu měly se scházeti náměstnické sněmy, skládající se z poslanecké sněmovny a senátu, a vedle nich měly býti rady náměstnické s podobnými funkcemi jako státní rada polská. V hlavních městech náměstnictva měly býti i nejvyšší soudy. Pro celou říši měl pak býti zřízen jeden parlament ústřední, skládající se ze zástupců jednotlivých sněmů. Ústava tato (Novosilcovská) nebyla však pravou konstitucí, nýbrž chtěla zavést jen ústavní zřízení na oko, tak že by na dřívějším samovládném režimu jen málo bylo změněno. Ale ani tento projekt konstituce na oko nestal se skutkem.*)

Snahy konstituční projevovaly se také v samém obyvatelstvu, a sice v tajných spolcích šlechtické mládeže, organizovaných podle vzoru pruského Tugendbundu. Již r. 1815 povstaly v Petrohradě první spolky zednářsko-vojenské. Samým křídelním pobočníkem císařovým Michajem Orlovem, zakladatelem Spolku rytířů ruských, společně s jeho přáteli sepsány byly v l. 1816—1817 konstituční »punkty«.

*) Všeobecný přehled projektů týkajících se nové úpravy státního zřízení ruského za Aleksandra I. podán jest v práci V. I. Semevského *Vopros o preobrazovaniji gosudarstvennago stroja Rossiji v pervoj četverti XIX. v.* (v časop. *Byloje* 1906, seš. 1.—3.). Srov. též *Plan gosudarstvennago preobrazovanija grafa Speranskago* (vyd. časop. *Russkaja Myslj*).

jež chtěly proměnití Rusko v oligarchickou republiku, složenou z několika carstev. Během r. 1816 povstal v Petrohradě tajný Svaz vykoupení (Sojuz spasenija), k jehož předním členům náležel kapitán Nikita Muravjov. R. 1818 proměnil se tento spolek (když byl vzbudil podezření císařovo) ve Svaz obecného dobra (Sojuz blagoděnstvija), a když byl r. 1821 zrušen, vznikl z něho Jižní spolek, řízený Pestělem. O něco později organizoval se v Petrohradě Spolek severní, jehož vůdčím duchem byl Nikita Muravjov. Každý z těchto spolků vystoupil s návrhem konstituce, vypracované okolo r. 1822. Osnova Muravjovova spočívala na silně obmezené konstituční monarchii a na federaci. »Imperium slovansko-ruské« dělilo se na 14 držav a 2 obvody. Konstituce Pestělova (*Russkaja Pravda*) hlásala centralisaci. V ruské říši měl býti jen jeden národ a jazyk ruský; pcuze království Polské mělo býti samostatné. R. 1823 ustanovil se Spolek sjednocených Slovanů (sáhající svým počátkem do r. 1817), který usiloval o spojení všech Slovanů v jednu velkou federaci republiku. Tento konstituční ruch trval ještě krátce po nastoupení Mikuláše I. r. 1826, až potlačením spiknutí t. zv. děkabristův byl úplně udušen.

Velmi mnoho pro konstituční ideu učinily rozličné sociálně-demokratické a revoluční organizace ruské počínající od šedesátých let XIX. stol., a sice první přímo tím, že šířily v lidu konstituční zásady, druhé nepřímo tím, že vystupovaly proti panovníckému absolutismu. Demokratické sdružení »Velikoros«, jež působilo r. 1861, vyslovilo se nejen pro nezávislost Polska, nýbrž i pro svobodu jižní Rusi. Jiný tajný spolek ruský, »Zemlja i volja« (1862—1863), účastnil se polského povstání. Organizace »Molodaja Rossija« vydala v květnu r. 1862 svolání, v němž vyložila svůj revoluční program. Žádala, aby se Rusko přetvořilo v republikánsko-federaci spolek zemí, při čemž veškerá státní moc měla přejíti do rukou společného sněmu i sněmů zemských. Polsko a Litva měly se státi nezávislými. Politická federace byla též v programu ruského zahraničního sdružení anarchistického, jež vydávalo v Ženevě časopis *Narodnoje Dělo* (od září 1868 do září 1870). Program ten byl dílem Mich. Bakunina, pod jehož vlivem stál veškeren tehdejší

sociálně-revoluční ruch v Rusku. Úplné samostatnosti dostati se mělo i Ukrajincům. — Velký vliv na rozvoj socialismu v Rusku měl P. Lavrov, pod jehož redakcí vycházel časopis »Vpered« (1873—1876), nejdříve v Curychu, pak v Londýně. Na sklonku života Bakuninova jeho přátelé počali vydávati v Ženevě časopis »Rabotnik« (od ledna 1875 do března 1876). Byl to prvý pokus ruského revolučního listu pro dělníky. R. 1878 totéž sdružení založilo list »Obščina« (vycházel od ledna do prosince 1878), poslední anarchistický ruský časopis XIX. století. Teprve po uplynutí jednoho čtvrtstoletí, na počátku XX. věku vznikly za hranicemi ruské anarchistické organizace za účelem vydávání knih a další působnosti v samém Rusku. Periodický tisk anarchistický počíná se od pol. r. 1903, práce v Rusku teprve r. 1905.

Po několik let vycházel revoluční časopis »Nabat« (= Poplašný zvon, 1875—1881), založený Petrem Tkačevem v Ženevě. Nejbližším cílem revoluce má podle tohoto listu býti uchvácení politické moci a utvoření scentralizovaného, disciplinovaného revolučního státu. Nestátní národové mají býti odnárodněni. Jedině Polákům přiznával Nabat právo, aby pěstovali svůj národní typ.

Z domácích organizací, jež řídily revoluční činnost v samém Rusku, bylo na prvém místě sdružení »Zemlja i volja« (Země a svoboda, 1877—1879). Program jeho byl blízký Bakuninskému anarchismu. Zemlja i volja rozpadla se r. 1879 na Černyj Pereděl*) (—1881) a na sdružení Narodnaja volja (Svoboda lidu, 1879—1887). Orgánem prvé organizace stal se časopis Černyj Pereděl, v němž hájen byl socialistický federalism, autonomní rozvoj jednotlivých částí Ruska, mezi nimi i Ukrajiny. (Stanovisko tohoto časopisu v otázce autonomie jednotlivých oblastí Ruska nebylo však důsledné.) Narodnaja volja, známá teroristickým bojem s vládou, v němž zahynul sám císař Aleksandr II., chtěla zastrasováním vynutit svolání konstituanty, která by se zabývala politickým přetvořením Ruska. Ve sdružení tomto vidíme dva směry: centralistický (ve výkonném komitétu) a federální (u značné části členstva). — Skoro sou-

*) Velkoruský termín na označení nového (rovného) rozdělení půdy.

časně s Narodnou voljij povstal v Petrohradě Sěvernij sojuz rabočich (Sev. svaz dělnický, 1878—1879), avšak nepotrval dlouho. Byla to prvá ruská sociálně-demokratická organizace. Vyslovovala se pro federaci. Za federaci bojuje také na počátku osmdesátých let XIX. stol. liberální organizace Zemskij sojuz, jejímž zahraničním orgánem bylo Voljnoje slovo (vycházelo od srpna 1881 do května 1883 v Ženevě, s počátku za spolupracovníctví a konečně pod redakcí Mich. Drahomanova). R. 1884 vydal Drahomanov v Ženevě pod názvem »Voljnij sojuz — viljna spilka« pokus ukrajinského sociálně-politického programu. Ruský stát dělí na 19 oblastí (ukrajinské území rozděleno jest na 4 oblasti). Podobné stanovisko vidíme u sdružení Narodnoje pravo (Právo lidu), jež povstalo na počátku devadesátých let a zaniklo po r. 1895.

Jak viděti, byli ruští liberálové osmdesátých a devadesátých let federalisty a jasně prohlašovali potřebu rovnoprávnosti všech národností ruského státu. Naproti tomu základní črtou současného ruského liberálního ruchu jest centralism, který činí ústupky ve směru autonomie výjimečně toliko tam, kde jest k tomu nucen faktickým stavem věci. Takové jest stanovisko organizace liberální »Sojuz osvobožděnija«, jež se konstituovala r. 1904. Naproti tomu strana socialistů-revolucionářů hájí zásadu federace.

S intenzivním konstitučním hnutím setkáváme se od samého počátku vlády nynějšího císaře ruského Mikuláše II. Proti panujícimu režimu ruskému počalo se bouřit hlavně dělnictvo (již r. 1892 vypuklo dělnické hnutí v západo-ruských guberniích), podporované židovstvem, dále selský lid a zvláště ruská inteligence. Bankrot byrokratického režimu objevil se zvláště za rusko-japonské války, vypuklé v únoru r. 1904. Vláda dlouho doufala, že represí potlačí svobodomyšlný ruch, ale teprve po vraždách předních politikých osob (zejména min. Pleve v červenci 1904) vzchopila se k jakési nápravě. Do ústavního hnutí zasáhly i autonomní sbory ruské, zemstva a městská zastupitelstva, shromáždění advokátů, lékařů, publicistů a j., žádající, aby státní zřízení bylo napraveno, a zejména aby zavedena byla ústavnost. Když pak během léta 1905 došlo i ke vzpourám ve vojsku a námořnictvu, vydáno bylo dne 6. (19.) srpna 1905

zřízení o *říšské dumě* (učrežděníje gosudarstvennoj dумы), jež však velice zklamalo hlasatele konstitučních snah. V Rusku zavedeno jakési národní zastupitelstvo, дума říšská, ale jen jako poradný sbor panovníkův. Moc samovládná měla tedy býti zachována. Nový sbor povolán byl spolupůsobiti při poradě o osnovách zákonů, jež podle základních zákonů státních měly býti předkládány sboru zv. říšskou radou (gosudarstvennyj sovět) a pak císaři ke schválení. Působností dумы příznány: 1. všechny otázky týkající se vydání nových zákonů jakož i jich změn nebo zrušení, 2. jednání o státním rozpočtu jakož i o nákladech v rozpočtu nepředvídaných, 3. zprávy říšské kontroly (nejv. účetního dvoru státního) o provádění státního rozpočtu, 4. záležitosti týkající se zcizení části říšských příjmů a statků, 5. stavba železnic státem, 6. zakládání akciových společností v případech, kde zakladatelé žádají úlev naproti platným zákonům, 7. věci předkládané dumě na základě zvláštních císařských nařízení. — Zákonodárná iniciativa, vyměřená dumě, jest zcela nepatrná. Ustanovenot, že дума může rokovati jen o věcech předložených jí ministry a úředníky postavenými jim na roveň (glavnoupravljajuščije) jakož i říšským sekretářem. Jinak žádáno, aby zákonodárné osnovy vycházející od členů dумы byly podávány nejméně třiceti poslanci, avšak s dvěma důležitými obmezeními: 1. osnovy ty neměly se týkati základních zákonů státních, 2. mohlo se o nich rokovati teprve po uplynutí aspoň jednoho měsíce od té doby, co zpraven byl o jich podání příslušný ministr nebo úředník na roveň mu postavený, po případě říšský sekretář. Ještě horší bylo však to, že usnesení dумы neměla míti moc rozhodující, nýbrž jen poradnou. Předlohy schválené i neschválené většinou dумы měly jíti z dумы před druhý poradný sbor panovníkův, před říšskou radu, a pak před císaře. Jenom zákonné osnovy, zamítnuté nejméně $\frac{2}{3}$ členů jak říšské dумы, tak říšské rady, neměly se předkládati císaři, nýbrž měly býti vráceny příslušnému ministru nebo úředníku na roveň mu postavenému k doplnění. Kdyby se císaři zdálo, že projednávání některé záležitosti, dumě předložené, jest příliš rozvláčné, měla říšská rada určití lhůtu, v níž se дума měla o té věci usnésti. Pakli by дума v té lhůtě nemohla učiniti

usnesení, mohla říšská rada sama o věci jednati. Dumě přiznáno též právo podávati k ministrům a přednostům různých správních odvětví interpelace v příčině jednání řečených i podřízených jim státních funkcionářů, kde viděla porušování platných zákonů. Do schůzí dумы a jejích výborů (oddělení) nemělo obecnstvo přístupu. President měl právo ke schůzím (vyjma tajné) povolovati přístup zástupcům tisku, ale jen jednomu za každý časopis. Zasedací období dумы říšské stanoveno na pět let. Císaři vyhrazeno nejen právo dumu kdykoli rozpustiti, ale určovati i, jak dlouho má дума každého roku zasedati, a ovšem i právo uzavíratí a odročovati zasedání. Současně se zřízením dумы vydán byl dne 6. (19.) srpna 1905 volební řád do dумы (položeni je o vyborach v gosudarstvennuju dumu). Řád ten týkal se jen 50 gubernií evropského Ruska a gubernie stavropolské (náležející ke Kavkázmu). Pro volby v království Polském, ve Střední Asii (v oblastech uralské a turkistanské), v generálních gubernatorstvích stepním a turkistanském), v Sibíři, na Kavkázmu a pro volby kočujících jinorodců evropského Ruska (gub. archangelské a astrachanské) měla býti vypracována zvláštní pravidla. Pro Polsko stalo se to na základě vlastnoručního úkazu císařova k řídicímu senátu z 11. (24.) října 1905. Království Polskému vyměřeno 36 poslanců (v tom zahrnutí 3 poslanci Varšavy a Lodži), kdežto na Rusko připadlo jich 412 (v tom 28 poslanců větších měst). Ačkoli veřejné mínění domáhalo se všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva, přiznána z toho obyvatelstvu jen tajnost hlasování. Místo všeobecného a rovného volebního práva povoleno volební právo závislé na majetkovém censu a stavovské příslušnosti. Všichni voliči rozdělení na obyvatelstvo jistých měst a pak na obyvatelstvo venkovské (újezdů a měst ostatních). Místo voleb přímých povoleny vesměs jen volby nepřímé skrze volitele, a to velmi komplikované o několika stupních. Nové zákony ukazovaly, že v Rusku má býti zavedena ústavnost jen na oko. Již na sjezdu zástupců zemstev a měst v Moskvě dne 25. září 1905 dán byl výraz nespokojenosti, ale všeobecný odpor měl se teprve dostaviti. Po celém Rusku agitováno bylo proti vládě; v čele revolučního hnutí stáli universitní studenti. Teprve když

v říjnu vypukly ve všech městech veliké stávky, císař vydal dne 17. (30.) října 1905 manifest důležitého obsahu. Pravi se v něm mezi jiným: Ukládáme naší vládě za povinnost, aby splnila naši nezlomnou vůli: 1. Dáti obyvatelstvu nevývratné základy občanské svobody, založené na skutečné nedotknutelnosti osob, svobody svědomí (víry), slova, svobody shromažďovací a spolčovací, 2. beze zdržování nařízených již voleb do říšské dumy povolati ihned k účasti na dumě, pokud jen to bude možno vzhledem ke krátkosti termínu zbývajícího ke svolání dumy, ty třídy obyvatelstva, jež jsou nyní volebních práv úplně zbaveny; další pak rozvoj zásady všeobecného práva volebního uskutečnití nově stanovenou cestou zákonodárnou, 3. určití jako nezrušitelný předpis, že žádný zákon nemůže se státi závazným beze schválení říšské dumy, a že osobám zvoleným od obyvatelstva se zabezpečuje možnost skutečného účastenství v doзору nad zákonností jednání dosazených námi úřadů. Dumě přiznána tedy tímto manifestem skutečná moc zákonodárná, a Rusko nastoupiti mělo dráhu ústavnosti. Nově upraveno bylo volební právo dne 11. (24.) prosince 1905 a přiznáno mezi jiným — byť měrou obmezenou — i továrnímu dělnictvu. Tam, kde v továrnách zaměstnáno nejméně 50 dělníků, uděleno dělnictvu právo voliti zvláštní delegáty (a to vždy jednoho na každou továrnu s 50—1000 dělníků), kteřížto delegáty volili volitele (na celou gubernii připadl jeden, dva, nejvýš sedm volitelů; jen některým guberniím přiznáno více volitelů). Na jaře r. 1906 následovaly další zákonné akty: 1. Nejv. manifestem ze 20. února (5. března) změněna byla povaha a složení říšské rady,^{*)} a revidováno zřízení říšské dumy (viz Svod zák. sv. I. část II., vyd. z r. 1906); 2. vydány základní zákony říšské ze 23. dubna (6. května); 3. vydáno zřízení říšské rady ze 24. dubna (7. května) 1906. Úkazem ze 20. února (5. března) 1906 říš-

^{*)} Říšská rada ruská (государственный советъ) byla až do 5. března 1906 nejvyšší správní institucí a v oboru zákonodárství i poradním orgánem císaře ruského jakožto zákonodárce. Skládala se z ministrův a osob jmenovaných panovníkem za zvláštní zásluhy. Scházela se buď v plenu nebo v departementech, jež byly čtyři: 1. departement zákonů, 2. departement civilních a duchovních věcí, 3. říšské oekonomie, 4. vědy, průmyslu a obchodu.

ská rada byla proměněna v orgán zákonodárný, s dumou rovnoprávný. Členové její jsou nyní dvojího druhu. Vedle členů jmenovaných panovníkem zasedají v ní členové volení (poslanci), a sice 6 zástupců pravoslavného duchovenstva (volených nejsv. synodem polovicí z řeholního a polovicí ze světského duchovenstva), 18 zástupců šlechty, 34 členové volení gubernskými zemskými shromážděními, 6 zástupců Cís. akademie nauk a ruských universit a 12 představitelů obchodu a průmyslu. Počet členů jmenovaných panovníkem nesmí převyšovati počet členů volených. (Kromě funkcí zákonodárných říšská rada má i agendy správní a dělí se na dva departementy, složené jen ze členů jmenovaných císařem.) Říšská дума i říšská rada mají nyní také stejnou iniciativu zákonodárnou jakož i rovné právo k dotazům na ministry. Osnovy zákonů, jež odmítne jeden z těchto dvou sborů, nesmějí býti předloženy císařské sankci. Schůze říšské rady i dumy jsou veřejné. Ani říšská rada ani дума nemají práva přijímati deputace nebo petice. Členové obou sborů požívají po dobu zasedání immunity. Na den 27. dubna (10. května) 1906 svolána byla *prvá дума*. Volby byly od značné části obyvatelstva bojkotovány, hlavně od socialistů, nespokojených výměrou volebního práva. Sedláci nebyli však pro abstinenci, a také ne živel městský. Strany organisovaly se teprve v dumě. Většinu měly strany pokrokové a opoziční, hlavně strana konstitučně demokratická (krátce »kaděti«). Největší stranou po kadětech byli t. zv. trudoviki (zástupci lidu selského a socialisté), kteří hájí hlavně zájmů stavovských a mají v programu na předním místě otázku agrární. Dostí četnou skupinou byli i autonomisté, a to polští, estonští, latyšští, litevští a ukrajinští. Hlavní úlohu v dumě hráli konstituční demokraté, kteří mnohdy k sobě strhovali trudoviky, rovněž vlivně vystupující. Prvá дума přišla záhy do konfliktu s vládou. Již adresa její ze 4. (17.) května, kterou odpovídala na trůnní řeč, vyvolala nespokojenost vlády. Žádalot se v ní, aby zrušena byla říšská rada, aby zřízeno bylo ministerstvo dumě zodpovědné, a aby byla dána všeobecná amnestie. Nejvíce však rozeznilo vládu svolání dumy k národu, vydané po prohlášení vlády v agrární otázce. Dumě se vytýkalo, že způsobila tím selské bouře,

vyvrcholivší v drancování a ničení cizího majetku. Proto byla cis. úkazem z 9. (22.) července 1906 rozpuštěna.*) Mnozí členové dumy (180, hlavně kaděti a trudovici) sjeli se ve Vyborgu ve Finsku a protestovali veřejným manifestem proti rozpuštění dumy, vyzývajíce lid, aby neplatil daně a odepřel odvod k vojsku. Široké vrstvy přijaly rozpuštění dumy dosti klidně, ale kruhy revoluční stupňovaly svou činnost, tak že na konci r. 1906 skoro celé Rusko nalézalo se ve stavu výjimečném. I *druhá дума*, zahájená dne 20. února (5. března) 1907, byla opoziční. Vláda mařila její činnost, zakazujíc úřadům podávatí dumě nutné zprávy a žádajíc jmenovitě za vydání brzo jednoho, brzo zase druhého poslance. Také *druhá дума*, ačkoli si počínala naproti vládě mnohem opatrněji, byla brzo rozpuštěna. Padesát pět poslancův obviněno, že utvořili zločinné sdružení, jehož účelem jest povstáním lidu zavéstí demokratickou republiku. Vláda žádala dne 1. (14.) června 1907, aby *duma* svolila k zatčení 16 sociálně demokratických poslanců, a aby 39 jiných bylo ze schůzí vyloučeno, až konečně císař úkazem ze 3. (16.) června k řídicímu senátu *dumu* rozpustil. Příčina neúspěchu dumy shledávána zejména v nedokonalosti volebního řádu. *Duma* musí býti duchem ruská — pravilo se v cis. manifestu —, ostatní národové říše musejí býti zastoupení, ale nesmějí se v dumě objeviti počtem, jenž by jim poskytoval možnost rozhodovati o otázkách ryze ruských. V pohraničných okresích státu, v nichž obyvatelstvo není pro užívání občanských práv dostatečně vyspělé, jest prý nutno volby do dumy na čas zastaviti. Zároveň vydán dne 3. (16.) června 1907 *nový volební řád*, který sledoval mimo cíle již uvedené ještě tyto další: aby obmezen byl počet mandátů dělnictva, jež do druhé dumy vyslalo 65 sociálních demokratů, a aby ruským velkostatkářům a třídám městským zjednána byla značná převaha. Obyvatelstvo každé gubernie dělí se za účelem voleb na 5 kategorií: 1. velkostatkáře, 2. městské voliče prvé třídy, 3. městské voliče druhé třídy, 4. sedláky

*) Říšská rada ruská, jež v době první i druhé dumy nehrála větší role, scházela se zřídka; ani při prvním ani při druhém rozpuštění dumy nebyla rozpuštěna.

a kozáky, 5. dělníky. Volby zůstaly nerovnými a nepřímými (několikastupňovými), hlasování jest všude tajné. Volební aktivní právo závisí na jistém majetkovém censu; základní podmínkou jest mužské pohlaví a věk dovršených 25 let. Pro království Polské, Kavkáz a vých. Sibiř vydána byla zvláštní pravidla. V Sibíři jakutská oblast zbavena vůbec práva účastniti se voleb. V amurské a t. zv. přímořské oblasti požívá volebního práva toliko městské a selské obyvatelstvo, jež nenáleží k jinorodcům a kozákům. Střední Asie není v dumě vůbec zastoupena. Všech členů dumy jest 442; mezi nimi 403 za evropskou Rus, 14 za království Polské, 10 za Kavkáz a 15 za Rus asijskou.*) Zasedání *třetí dumy* mělo již průběh dosti klidný. *Duma* vyřídila rozpočet, poprvé za svého trvání, a dala mnohé důležité podněty. Monarchické strany měly v ní většinu; co do vyznání bylo více než $\frac{4}{5}$ pravoslavných. Přes to však těžko jest předvídati, jak se vyvinou napříště ústavní poměry v Rusku. Byrokracie stále má velikou moc a paralyzuje svými administracními prostředky veškeren ústavní život. I malá míra ústavnosti, jaká byla Rusku přiznána, naráží na veliké překážky všemocné byrokracie, která se nemůže rozloučiti s dosavadním režimem. Nemalou překážkou pravého ústavního života jest dále příliš velký rozsah Ruské říše a ná-

*) Po tříletém trvání dumy kancelář dumy poprvé uveřejnila oficiální data o sociálním, náboženském a národnostním složení této ruské sněmovny. Zprávy časopisecké nepodávají dat zcela shodných. Nicméně — i když některé číslice přičteme na vrub tiskových chyb — obdržíme zajímavý, byť jen přibližný obraz. Jak oznamoval „Čas“ ze dne 4. března 1910, bylo v třetí dumě podle národnosti: Velkorusů 338 (77%), Malorusů 28 (6%), Poláků 18 (4.3%), Němců 12 (2.3%), Bělorusů 11 (2.2%), Arméni 4, Baškyři 4, Tataři 4, Židé, Estonci, Řekové, Rumuni, Gruzínci, Lotyšši po 2, Turkmen 1, Zyrjan 1, Nerusů okrouhle 15%. Poměr *obyvatelstva* jednotlivých národností jest však tento: Velkorusové 44%, Malorusové 18%, Bělorusové 4.7%, Poláci 6.3%, Němci 1.4, Židé 4%, Tataři 3%. — Němci tvořící 1.4% obyvatelstva mají 2.3% mandátů, kdežto Poláci tvořící 6.3% mají jen 4.3% mandátů. Rusům (Velkorusům a Bělorusům dohromady) čítajícím 66.7% obyvatelstva připadá 85.2% mandátů. Co se týče stavů, mají šlechtici, jichž jest sotva 1% obyvatelstva, 43% mandátů. Sedlákům připadlo 20%, duchovním 10%, obchodníkům a průmyslníkům 7.5%, řemeslníkům a dělníkům 2.5% mandátů. Podle náboženství jest 85% pravoslavných, 5.75% katolíků, 4.5% luteránů, 2.25% muslimánů.

sledkem toho i příliš odchylné poměry jednotlivých jejích částí. Obyvatelstvo obrovského tohoto státu nemá stejných potřeb a tužeb, a nepracuje tedy za stejnými cíli. Je-li kde oprávněna decentralisace ve správě i v zákonodárství, jest tomu tak nejspíše v Rusku. Proto úplně jsou nám pochopitelné snahy autonomistů, zejména Poláků, kteří snaží se zachovati svou národní individualitu v každém ohledu, i politickém.

UKRAJINCI.

O politická práva hlásí se v poslední době i Ukrajinci (Malorusové, Rusíni), kteří namnoze nejsou dosud ani uznáváni za zvláštní národ, nýbrž jen za součást národa ruského, mluvící zvláštním nářečím. Za zvláštní národ nepokládá je především ruská vláda, ale vedle ní i převážné mínění velikoruské veřejnosti, ba do jisté míry i ukrajinská inteligence sama, jak v Haliči a v Uhrách, tak v Rusku. Naproti tomu vláda rakouská uznává Malorusy, žijící v Haliči a Bukovině, za zvláštní národ, a také Maďaři, ač Malorusům uherským nedopřávají národnostních práv, vidí v nich přece zvláštní národnost.

Politickému hnutí ukrajinskému předcházelo hnutí literární. Počátky jeho sahají do sklonku XVIII. stol. a do prvních desetiletí stol. XIX. Na konci druhého desetiletí stol. XIX. stává se Charkov — od r. 1805 sídlo university — prvním kulturním střediskem východní Ukrajiny. Na konci let třicátých objevuje se již básník prvního řádu Taras Ševčenko. R. 1845 povstává v Kijevě t. zv. Kyrillo-Metodějské bratrstvo, kroužek ukrajinofilů založený Ševčenkem, Kostomarovem a Kulišem. Ačkoli kroužek tento existoval jen krátkou dobu (byv vládou ruskou zakázán), má v dějinách ukrajinského hnutí veliký význam, poněvadž sestavil první politický a sociální program ukrajinský v duchu svobodomyšlném. Na novo vystupováno proti ruchu ukrajinskému, když na ukrajinofilu uvaleno bylo podezření, že jsou ve spojení s polským povstáním. Min. vnitra Valujev vydal r. 1863 cirkulář, kterým zakázány byly ukrajinské knihy mimo beletristické. Zároveň celá řada vynikajících Ukrajinců vypověděna administrační cestou do vzdálených

míst. Teprve na počátku 70. let XIX. stol. censura stávala se opět mírnější, a ukrajinské knihy zase dovolovány. Střediskem ukrajinského hnutí stal se zase Kijev. Z oddělení cíís, zeměpisné společnosti tam založeného se vyvinulo centrum pro studium Ukrajiny (1872). Ale již r. 1876 bylo oddělení to vládou zrušeno. Téhož roku vydán pověstný úkaz, který až do r. 1906, tedy na 30 let zastavil rozvoj ukrajinské literatury. Byloť jím zapověděno tisknouti a vydávati na Rusi originální spisy i překlady v maloruském nářečí, vyjímajíc jen historické dokumenty a památky a plody krásného písemnictví; pro poslední pak nepřipouštěny žádné odchylky od obecně přijatého ruského pravopisu, a ovšem podléhaly prozkoumání v hlavní správě pro záležitosti tiskové. Zakázány byly i »divadelní kusy a přednášky v maloruském jazyku a rovněž tak vydávání maloruských textů k notám«. Dovoz ukrajinských knih a brožur z ciziny byl dovolován jen po svolení hlavní správy pro tiskové záležitosti.

Tento přísný censurní úkaz byl však ještě přísněji praktikován než zněla jeho litera. Tak nedovolováno ani vydávati ukrajinské časopisy na Rusi, ačkoli úkaz z r. 1876 o nich se nezmiňoval. R. 1881 ustala poněkud přílišná přísnost censury, ale r. 1884 vystupováno opět přísně proti ukrajinskému divadelnictví, a r. 1892 censura ukrajinských knih znova zostřena. Zkrátka ukrajinský jazyk měl být udržován, jak praví prof. Hruševský, jen v roli poloetnografického orgánu, způsobilého pouze k líčení života prostého ukrajinského lidu, a neměl nabýti významu kulturního jazyka.

Toto čtyřicetileté obmezování ukrajinského jazyka na Rusi mělo za následek, že ustal rozvoj tamní literatury ukrajinské. Kulturní hnutí ukrajinské obrátilo se v té době do Haliče, kde sice poměry nebyly pro rozvoj ukrajinského národa příliš příznivé, ale přece jen mnohem lepší než na Rusi. V Rakousku byli aspoň Rusíni uznáni za zvláštní národ a žijíce ve státě ústavním, požívali výhod ústavního života. Na Rusi byl ukrajinský jazyk úplně vyloučen i ze škol elementárních a ovšem též středních.

V Haliči rozšířilo se ukrajinské kulturní hnutí brzo i na pole politické. Již r. 1848 založila maloruská inteligence

v Haliči politický spolek *Hlavní radu rusínskou*. Spolek tento výslovně prohlásil ve svém programu, že maloruský národ v Haliči, Bukovině a Uhrách spolu s bratry na Ukrajině je samostatným národem, rozdílným od národu polského a ruského. Na tom základě Hlavní rada rusínská domáhala se pro Rusíny v Rakousku týchž práv, jaká mají všichni ostatní národové. Hlavním požadavkem Hlavní rady rusínské bylo, aby Halič byla rozdělena na část polskou a rusínskou, tak aby Poláci nemohli zasahovati do záležitostí rusínského národu, a aby rusínština zavedena byla do škol, úřadů a vůbec v celém veřejném životě rusínské části Haliče. Tyto požadavky obsaženy byly také v petici podané v dubnu r. 1848 rusínskými předáky gubernátorovi hr. Fr. Stadionovi se žádostí, aby byly předloženy císaři Ferdinandovi. Petice nenarazila nijak na odpor vlády, ba setkala se u ní s příznivým přijetím. Vláda potřebovala tehdy Rusínů proti revolučnímu hnutí Poláků, jejichž cílem bylo obnovení Polska v někdejších historických hranicích. Hlavní rada rusínská organisována byla dokonce za účastenství haličského místodržitele Stadionu. Proto rusínské hnutí v r. 1848 mělo ráz velmi loyální a konservativní. Poláci chtějící paralysovat snahy Rusínské rady, organisovali proti ní instituci zv. *Sobor*. Členy jejími byli hlavně Poláci rusínského původu a umírnění Rusíni, kteří přistoupili k Soboru teprve později; původně žádali, aby nová organizace byla spojena s Rusínskou radou. Když v září r. 1848 konán byl ve Lvově sjezd Rusínův, jehož se účastnila Rada rusínská, Sobor většinou hlasů se usnesl, proti přání rusínských svých členů, neúčastnit se ho; v říjnu t. r. pak se rozhodl rozejít se.

Podobné požadavky jako Hlavní rada rusínská kladl r. 1848 sjezd rusínských »učenců«, který navrhoval rovněž, aby Halič byla rozdělena na západní a východní, a aby ve školách východohaličských byla zavedena rusínština. Měla býti také sestavena jednotná gramatika a pravopis rusínský. Podle vzoru České Matice založena Haličsko-ruská Matice.

Národní rozmach rusínský klesl v době absolutismu, když vláda přestala potřebovat Rusínů proti Polákům, a

když mezi samými Rusíny nastaly spory o literární jazyk. Jedna strana hájila jazyk, kterým mluví prostý lid rusínský v Haliči, kdežto druhá strana držela se jazyka knížného, jazyka »vyšší kultury«, t. j. jazyka velikoruského. Jazykové spory rusínské byly však vedeny dosti chabě. Větší rozruch způsobily r. 1859 boje o rusínské písmo. Již nejev. rozhodnutím ze 20. října 1852 (výnos min. sprav. ze 22. října 1852 č. 16.571) bylo stanoveno, že soudní podání rusínská v Haliči mají býti psána latinkou. Toto ustanovení mělo k podnětu místodržitele haličského hr. Goluchowského rozšířeno býti i na podání rusínská u úřadů politických. Ministerstvo zřídilo za tím účelem ministerskou anketu (příslušný návrh sepsal krajan náš Josef Jireček). Umysl tento, v němž Rusíni shledávali nebezpečný útok na svou národnost, vyvolal s jejích strany tak prudký odpor, že se anketa viděla nucenu zůstatí při kyrilici. Aby však svou autoritu přece zachránila, anketa oktrojovala zvláštní rusínský pravopis, jehož nebylo dbáno než ve školních knížkách. Negativní výsledek ankety neodstrašil ministerstvo. Výnosem min. vnitra ze 20. pros. 1859 č. 12.466 bylo nařízeno, aby rusínská podání u polit. úřadů psána byla latinkou. Obě zmíněná ustanovení (ze 20. října 1852 i z 20. pros. 1859) byla zrušena výnosem c. k. státního ministerstva z 10. dubna 1861 č. 2325, jakož i výnosem c. k. min. sprav. ze 21. dubna 1861 č. 3297, kterými dovoleno, aby rusínská podání přijímána byla od úřadů polit. i soudů, i když jsou psána kyrilicí. Zároveň mělo býti úředníkům uloženo, aby si v krátké době osvojili znalost kyrilského písma. Zmíněnými výnosy bylo však Rusínům velmi málo pomozeno. Úřednictvo drželo se přesně litery nařízení a přijímalo jen podání psaná kyrilicí, kdežto při vyřízeních užívalo přece jen latinky, jako by písma kyrilského neznalo. Ve stejném smyslu nařídil místodržitel hr. Goluchowski jako prezident zemského fin. ředitelství haličského reskriptem z 10. února 1870 č. 1665, aby všechny podřízené mu úřady užívaly při rusínských vyřízeních výhradně písma latinského.

V letech šedesátých rozpadli se haličtí Rusíni na dva tábory, na t. zv. *Moskvořily* čili *Starorusy* a na *národovce* čili *Ukrajince*. První vidouce slabost vlastních sil rusínského

národa a tíhnuce již dříve sympatiemi k národu ruskému, totiž Velikorusům, počali hledati pomoc za hranicemi, u ruské vlády a ruské veřejnosti. Rusíni nebyli jim už, tak jako prohlašovala Hlavní rada rusínská v r. 1848, zvláště tím, od Rusů rozdílným národem, nýbrž jen součástí ruského národa, a maloruština jen dialektem ruštiny. Vliv na tuto změnu názorů měl styk s některými panslavisty, jmenovitě Pogodinem. Moskvofilům haličským tkvěla mimo to v živé paměti výprava ruského vojska z r. 1849 do Uher. R. 1866, když Rakousko bylo poraženo Pruskem v bitvě u Králové Hradce, stouply ještě více naděje Moskvofilů. Čekali již, že Rakousko se rozpadne, a Rusko že zabere Halič. Pod těmito dojmy vystoupil dne 27. čce 1866 s novým politickým programem rusínský časopis »Slovo«. Rusíni jakožto část ruského národa měli hledati pomoc jen u Rusů. Zcela jiné stanovisko zaujali t. zv. národovci čili Ukrajinci. Byla to s počátku jen ukrajinská mládež haličská, která se držela starého programu Hlavní rady rusínské, že totiž Rusíni jsou zvláštním národem, rozdílným od Poláků i Rusů, a že proto nemohou spoléhati na cizí pomoc, nýbrž vlastní prací že mají dobývati národních práv. Hnutí národovců bylo mnohem demokratičtější než činnost Moskvofilů. Přijalí za spisovný jazyk prostou mluvu lidu a hájili také práv tohoto lidu. Po více než dvě desetiletí vyvíjeli jen činnost literární, a teprve v prosinci r. 1885 založili zemský politický spolek *Národní radu* (prvý jejich literární orgán, *Večornyčí*, vyšel r. 1862). V šedesátých a sedmdesátých letech účastnil se jejich podniků literárních z ruských Ukrajinců hlavně P. Kuliš, který se pokoušel o spojení mezi Ukrajinci a vládnoucí polskou stranou, a náležel tedy do tábora t. zv. »ugodovců«, mírných Rusínů, kterých nescházelo ani mezi Moskvofily. Pokusy Kulišovy byly arci marné. Polská šlechta v Haliči stála na stanovisku historického Polska, kdežto Ukrajinci bojovali za princip územní autonomie, a tato dvě různá hlediska nedala se srovnati. Přesvědčili se o tom již první ugodovci mezi Moskvofily. R. 1869 podali na sněmě t. zv. návrh Lavrovského a chtěli upustiti od příkré oposice proti Polákům, ale návrh nebyl přijat. Mezi Rusíny nabyla následkem toho převahy t. zv. strana »tvrdých«; ale »měkcí« čili umírnění

(ugodovci) přece nevymizeli. R. 1875 učiněn byl nový pokus o smír s Poláky. Poslanec Kamiňský podal ve sněmě tento návrh: »V Haliči žijí dvě národnosti, polská a rusínská, jejichž poměry nejsou upraveny. Vysoký sněme, račiz se usněsti: Ukládá se zemskému výboru, aby ty poměry prozkoumal a předložil sněmu příslušné návrhy za účelem jejich upravení.« Návrh Kamiňského nebyl připuštěn ani k prvnímu čtení.

Na vývoj strany »národovců« měl v osmdesátých letech dosti velký vliv Mich. Drahomanov, bývalý profesor kijeverské university, který vydával v Ženevě časopis *Hromada* a šířil jím v haličských a ukrajinských kruzích pokrokové myšlenky. Národovci organisovali se konečně v osmdesátých letech XIX. stol. i politicky a spojili se s »tvrdými«, aby tak Rusíni snáze mohli bojovati s Poláky (t. zv. konsolidace stran). Spolek se stranou tvrdých měl na národovce vliv nepříznivý tím, že byli nuceni se své pokrokovosti slevovati. Kolem r. 1890 se strana národovců rozpadla ve dvě: radikálnější strana, jež se držela myšlenek Drahomanova, oddělila se a utvořila ukrajinskou *stranu radikální*. Ostatní členové strany národovců přerušili spolek s Moskvofily a spojili se s vládou, obdrževše slíby národních ústupků. Tento oportunistický byl s nespokojeností přijat rusínskou veřejností. Znamenat spolek s vládou totéž jako spojení s polskou šlechtou. Nový směr politiky národovců kritisován byl přísně zvláště od radikálů. Následkem toho zabočila část národovců silně na stranu radikálů. Ale ani strana radikálů nevyhovovala po čase všem svým členům. Počátkem r. 1899 někteří radikálové vystupují ze své strany a spolu s některými jinými osobnostmi, jež pracovaly hlavně mezi městskými dělníky, zakládají ukrajinskou *sociálně-demokratickou stranu*. Strana tato požívá sice populárnosti mezi mládeží, ale v národních zápasech nemá příliš velkého významu, poněvadž městský proletariát jest silně odnárodněn. Po vzniku strany radikální a sociálně-demokratické jevil se program strany národovců zastaralým. Bylo jej třeba změnití, a to tím spíše, že někteří přednější radikálové slibovali vstoupiti do strany národovců, změní-li program po jejich přání. Změna ta nastala v prosinci r. 1899. Strana nově organisovaná přijala název strany *národně-*

demokratické čili národní. Všechny tři ukrajinské strany v Haliči (národně-demokratická, radikální a sociálně-demokratická) stojí na společném národním základě, pokládají totiž Rusíny za zvláštní, od Poláků i Rusů rozdílný národ. Domáhají se toho, aby se Rusíni mohli svobodně rozvíjeti na své zemi. Proto usilují o to, aby Halič byla rozdělena na část polskou a ukrajinskou, a aby z ukrajinské části Haliče a ukrajinské části Bukoviny utvořena byla zvláštní korunní země, v níž by Ukrajinci měli úplnou autonomii. V ohledu politickém všechny tři ukrajinské strany domáhají se toho, aby národu přiznána byla všechna politická práva, především všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo nejen do říšské rady, nýbrž i do zemského sněmu, okresních i obecních zastupitelstev. V ohledu hospodářském usilují všechny tři ukrajinské strany, aby selský lid měl dostatek půdy. Ve všech důležitějších národních věcech, jako při volbách, stávkách a j., jdou všechny tři ukrajinské strany pospolu. Také v rakouském parlamentě i v haličském sněmu ukrajinští národně-demokratičtí i radikální poslanci tvoří společný klub, a ukrajinští poslanci sociálně-demokratičtí, ač jsou na říšské radě v jednom klubu se sociálně-demokratickými poslanci jiných národů, podporují přece požadavky rusínské stejně s poslanci národně-demokratickými a radikálními. Poměr jednotlivých ukrajinských stran k sobě navzájem viděti jest z výsledku prvých voleb do říšské rady na základě všeobecného volebního práva. Kandidáti strany národně-demokratické obdrželi 267.637 hlasů, kandidáti strany radikální 79.648 hlasů, kandidáti strany sociálně-demokratické 28.607 hlasů.

Mnohem méně stoupenců než strany ukrajinské mají Moskvofilové, organisovaní od r. 1900 v t. zv. *rusko-národní stranu* s národní radou (narodnyj sovět) jakožto nejvyšší instancí strany (podobně jako jest v národně-demokratické straně nejvyšší instancí národní komitét). Při volbách do říšské rady r. 1907 na základě všeobecného volebního práva odevzdáno bylo pro ukrajinské kandidáty 376.000 hlasů, kdežto pro kandidáty moskvofilské jen 171.000. Ukrajinských poslanců národně-demokratických a radikálních zvoleno do říšské rady v Haliči 20 (z těch 17 nár. demokratů a 3 radikálů), moskvofilských jen 5 (sociální demokrati

ukrajinští obdrželi mandáty dva). V podobném vzájemném poměru stojí obě strany v Bukovině, kde moskvofilství rovněž upadá. Opoziční Rusínský klub v říšské radě čítal r. 1907 s počátku 30 členů, a to 25 Ukrajinců (17 ukraj. národních demokratů a 3 ukraj. radikály z Haliče a 5 ukraj. národovců z Bukoviny) a 5 Moskvofilů z Haliče. Moskvofilští poslanci vystoupili však brzo z Klubu a založili vlastní Rusko-národní klub. Počet rusínských poslanců stoupl i v haličském sněmě. Při posledních volbách r. 1908 zvoleno bylo 21 Rusínů (proti 12 poslancům rusínským v dřívějším sněmovním období), a sice 12 z ukrajinských stran a 9 moskvofilských. Úpadek strany moskvofilské jest čím dále tím větší. Před nějakým časem rozpadla se strana tato na staré a mladé. Na počátku února r. 1909 došlo ke srážce mezi mladými a starými. Mladí násilím vypudili staré z Národní rady a zmocnili se vedení strany. Daleká většina poslanců zůstala však na straně starých (z 5 říšských poslanců 4, z 9 zemských pak 7).

Dne 23. července r. 1909 měli ukrajinští poslanci říšští ve Lvově poradu. Přijali resoluci, jež prohlašuje, že klub ukrajinsko-ruský se rozhodl pro případ, kdyby nedošlo ke změně dosavadního protimaloruského systému, vytrvatí do konce v zápase jemu vnuceném spolu se zástupci oněch národů, kteří rovněž bojují za národní práva, jsa přesvědčen, že v zápase, ve kterém jde o nezbytnou národní obranu, rusínský lid bude státi po jeho boku.

Dne 2. a 3. února 1910 konal se ve Lvově nový sjezd ukrajinských poslanců, a sice říšských i zemských poslanců z Haliče i Bukoviny. Účastnili se ho i maloruští členové panské sněmovny. Sjezd usnesl se vydati manifest, ve kterém žádá od vlády, aby fakticky provedla práva, jež jsou Rusínům ústavně zaručena za účelem národnostního bytí a umožnění hospodářského vývoje. Zásadně trvají Ukrajinci na stanovisku, aby vyloučeno bylo Krakovské velkovévodství z rusínského království Haličského nejen národnostně, zeměpisně a hospodářsky, nýbrž také vzhledem k tomu, že nynější Halič zaujímá velikou prostoru. Poněvadž z nedostatku národnostní autonomie vznikají v Rakousku národnostní spory, žádají Rusíni v Haliči

a Bukovině, aby jim bylo zůstaveno právo sebeurčení v ohledech kulturních, hospodářských a politických, zejména však požadují spravedlivou reformu volebního práva na zemském sněmu a úplnou rovnoprávnost. Domáhají se také rozdělení správních úřadů v Haliči a Bukovině, zvláště zemské školní rady a okresních hejtmanství v národní sekce. Zároveň se ohražují proti zřizování dalších zemských ústavů, jež by nebyly rozděleny v národní sekce. Protestují dále proti trpění staroruské strany, jejíž celá politika prý směřuje ke zničení samostatnosti ukrajinského národa. Chtějí mít zástupce ve všech ústředních zemských úřadech i v korunní radě. V manifestě je konečně prohlášeno, že zástupci rusínského národa budou se vždy zasazovati o tyto požadavky.

Jedním z nejdůležitějších požadavků rusínského národa v Rakousku jest, aby byla zřízena samostatná universita. Haličtí Rusíni ode dávna hájili svých práv na universitu ve Lvově. Dokud se na universitě oné přednášelo nejvíce německy, zřizovány byly nejprve zvláštní stolice s vykládacím jazykem maloruským, a sice již r. 1848, 1850—52, 1862. Teprve později zřizovány byly stolice polské (cís. nař. ze 25. února 1867). Cís. nař. ze 4. července 1871 zabezpečeno jazyku rusínskému na lvovské universitě stejné právo s polštinou, ale polština nabyla časem převahy. Cís. rozhodnutím ze 27. dubna 1879 (výnos min. kultu a vyuč. z 5. května 1879 č. 6275 v. m. č. 33) pak stanoveno, že jednacím jazykem akademických úřadů lvovské university jest polština. Přes tento převážně polský ráz jest tou dobou při lvovské universitě deset stolic s vykládacím jazykem rusínským (po 3 na fak. theol. a právn., 4 na filosof.), a posluchačů rusínských jest na tisíc. Dosavadním stavem nechtějí se Rusíni spokojiti. Mocí chtělo jejich studentstvo donutiti akademické úřady lvovské university, aby úřadovaly také po rusínsku, a když se mu to nepodařilo, opustilo hromadně v prosinci r. 1901 universitu. Dne 23. ledna 1907 došlo dokonce po bouřlivých demonstracích až k násilím, jež měla soudní dohru a provázena byla prohlášením polských profesorů a docentů (dne 2. března 1907) proti utraktivaci lvovské university. Nedávno žádal pak akademický senát lvovský ministerstvo vyučování, aby zá-

konem stanoven byl polský ráz university, a »Kolo Polské« tento požadavek u vlády podporovalo.*)

Z událostí poslední doby, týkajících se Rusínů, budíž uvedeno i to, že v únoru 1910 usnesl se bukovinský zemský sněm na reformě jednacích rádu, podle níž napříště jednacím jazyky sněmu i jeho výborů budou nejen němčina, jíž ze zvyku bylo všeobecně užíváno, nýbrž i rusínština a rumunština, kteréžto oba jazyky nabudou zajisté faktické převahy.

Volební reforma pro říšskou radu z r. 1907 odbyla sice Rusíny hůře než macešsky (místo 50 mandátů vyměřeno jim bylo v Haliči pouze 28), ale přes to náleží tento národ k nejčilejším národům Rakouska a vykazuje veliké úspěchy na všech polích kulturní činnosti.

O politickém postavení Rusínů v Uhrách platí skoro totéž, co pověděno níže o Slovácích, a proto odkazujeme na příslušné místo.

POLÁCI.

Zcela jinak než v Rusku vyvinul se státní život u druhého největšího slovanského národa, u Poláků. Kdežto Rusko trpělo přílišným panovníckým absolutismem, vyvinuly se v Polsku tak veliké ústavní svobody, že byly až příčinou pádu Polské říše. Svoboda jednotlivcova byla větší než dovoloval zájem celého národa. Ale práv politických nepoživalo při tom veškero obyvatelstvo, nýbrž jen šlechta, malá část národa, jež uchvátíla pro sebe všechna práva a svobodu, avšak povinností a břemena uvalila na ostatní obyvatelstvo. Měšťanstvo bylo šlechtou záhy zatlačeno a nehrálo žádné politické role. Že lid selský neměl práv politických, rozumí se samo sebou. Byl jen inventářem šlechtického panství. — Šlechta vedla si výbojně i naproti králi.

*) Počátkem března 1910 konala se u ministra hr. Stürgkha porada o této věci mezi Poláky i Rusíny. Se strany polské bylo žádáno, aby císařským rozhodnutím byl polský ráz lvovské university zabezpečen. Malorusové nic proti tomu nenamítají, bude-li dříve zřízena vysoká škola maloruská (s fakultou bohosloveckou, právníkou a filosofickou).

Ve stavu přežalostném byla v Polsku exekutiva. Špatně byla organizována i moc zákonodárná. Bylať rozdělena mezi sněm ústřední a množství místních sněmíků, jež nabyly vrchu nad sněmy a korrumpovaly veškeren politický život polský, zvláště od té doby, kdy se k usnesení sněmíků i sněmů vyžadovalo jednohlasnosti (liberum veto). Vadou polské ústavnosti byla dále náboženská nesnášlivost, jež se časem vyvinula z největší tolerance. Za bezkráloví r. 1764 zavedeny byly některé nepatrné reformy, ale Polsko nedalo se již zachrániti. Stálá anarchie byla sousedním státům záminkou, aby se o Polsko rozdělily. K nepřátelům Polska nenáleželo jen Prusko a Rakousko, nýbrž i slovanský stát Ruský. Rusko mělo ode dávna příčinu toužiti po tom, aby mu připadla větší část Polského státu, ne-li Polsko celé. Stát Litevský — součást Polska — byl vlastně druhým státem Ruským, a proto bylo přáním carů moskevských, aby toto druhé Rusko spojeno bylo s říší Moskevskou. Vznikla dříve myšlenka přátelské unie Polsko-Ruské (stoupenci jejími byli i jednotliví králové polští), došla obliby u ruských cářů, dokud se nepokládali sami dostatečně silnými k výbojům. Od Petra Vel. ustupuje však myšlenka tato ideí nové. Silné již Rusko netouží po přátelském spojení s Polskem, nýbrž počítá s možností, že rozpadajícího se pomalu Polska někdy bude dobyto. Nesplnilo se sice úplná přání ruských panovníků, ale při třech rozděleních Polska r. 1772, 1793 a 1795 obdrželo Rusko větší část někdejší Polské říše. Od té doby jiné jest státoprávní postavení Poláků v Rusku, a jiné zase v Rakousku a Prusku. Dlužno tedy přihlédnouti k poměrům v každém z těchto tří záborů.

* * *

Po rozdělení říše Polské většina území Polské říše dostala se *Rusku*. Nebylo to však teritorium vlastního Polska, nýbrž velkoknížectví Litevského, t. zv. zabrané kraje. Jádro vlastního Polska s hlavním městem Varšavou připadlo Prusku, jež z nabytých zemí polských utvořilo tři provincie: Prusy západní (Pomoří a Varmie), Prusy jižní (Velkopolsko, část Kujavska a Mazovska) a nové východní Prusy (země dobříňská, část Mazovska, Litvy a Žmuďi).

Část vojevodství krakovského a knížectví severské připojeny byly ke Slezsku. Hned od samého počátku zaváděna byla v těchto zemích správa pruská a právo pruské (civilní i trestní). Jazyk polský vytlačen z úradů i ze škol (jen někde připuštěny ve školách polské paralelky), do úradů dosazováni Němci. Šlechtě polské otevřen sice úvěr v peněžních ústavách berlínských, ale jen proto, aby mohla dělati lehkomyšlné dluhy a pozbývatí svých statků. Někdejší statky královské (t. zv. starostva) zadávány německým pachtýřům. S velikým nákladem zavádění do země němečtí kolonisté.

Pruskému hospodářství brzo byla učiněna přítrž. Poláci nevzdali se myšlenky obnoviti svůj bývalý stát. Ještě před konečným pádem Polska odešlo mnoho polských vlastenců za hranice, aby hledali pomoci u cizích států. Konečně přilnuli k Francii, k níž je poutala hesla svobody, rovnosti a bratrství. Polské legie, bojující pro francouzské účely, v rozličných zemích Evropy, byly znamenitou vojenskou školou pro polskou generaci. Legie ty byly zárodkem příští armády polské. Vyplnil se konečně sen polských vlastenců.

Vítězství Napoleonova nad Pruskem a Ruskem a mír v Tylži r. 1807 vedly ke vzkříšení aspoň té části Polska, jež připadla Prusům při 2. a 3. rozdělení Polska. Vzniklo t. zv. *knížectví Varšavské*, asi dvakráte tak veliké jako království České, s obyvatelstvem čítajícím něco přes 2 mil. duší. Nové knížectví spojeno bylo personální uníí s královstvím Saským. Král saský Fridrich August byl týmž panovníkem, jehož kdysi konstituce ze 3. května 1791 povolávala za dědičného krále polského. Novému knížectví dal Napoleon ústavu sepsanou podle vzoru konstitucí jiných států jím založených a zavedl v něm civilní právo francouzské. Země rozdělena byla na šest departementů, departementy na 60 okresů. V čele správy departementu stál prefekt, v čele okresu podprefekt. Po boku úředníků těchto stály rady, departementové a okresní.

Města spravována byla purkmistry čili presidenty, po jejichž boku byly rady municipální. Ministrů bylo pět: spravedlnosti, vnitra a kultu, války, policie a ministr státní sekretář.

Z ministrů skládala se státní rada, jež se scházela pod předsednictvím krále nebo místokrále nebo presidenta jmenovaného králem. Státní rada připravovala osnovy zákonů a byla zároveň se čtyřmi přidanými jí referendáři kasačním soudem. Rozhodovala též kompetenční spory mezi správními úřady a soudy, byla správním soudem a poháněla před soud úředníky veřejné správy. Osnovy zákonů, sepsané ve státní radě, byly předkládány sněmu, složenému ze dvou sněmoven, senátorské a poslanecké. Senát měl 18 doživotních členů jmenovaných králem, 6 biskupů, 6 vojevodů, 6 kaštelánů. Sněmovna poslanecká skládala se ze 60 poslanců, zvolených na sněmících (shromážděných šlechty každého okresu) po jednom z okresu, a ze 40 deputátův obcí, živlu to v principu nešlechtického. Sněm scházel se každé dva roky ve Varšavě na dobu nejdéle 15 dní. Sněmovna poslanecká rozdělena byla na tři komise, skládající se každá z pěti členů, totiž komisi finanční, komisi zákonodárství civilního a komisi zákonodárství kriminálního. Osnovy zákonů, sepsané státní radou, byly předkládány příslušné komisi prostřednictvím odborného ministra. Právo mluvit ve sněmovně náleželo pouze členům státní rady a zmíněných tří sněmovních komisí. Ostatní členové poslanecké sněmovny nejen tedy že neměli práva zákonodárné iniciativy, nýbrž nemohli se ani účastniti sněmovního rokování a museli se spokojiti jen podáním hlasu, a to tajným (odevzdáním hlasovacího lístku). Tato smutná role přidělena byla poslancům Varšavského knížectví podle vzoru francouzské konstituce 8. roku. Přes veškeré své vady znamenala však ústava nového knížectví velký pokrok proti dosavadním poměrům v záboru pruském. — Přístup k úřadům zaručen byl jen státním občanům polským, a úředním jazykem byla rovněž polština. Nové knížectví mělo také svou vlastní armádu, vyměřenou na 30.000 mužů. Důležit byl dále čl. 4. ústavy, jímž zrušena nesvoboda selského lidu, a prohlášeno, že všichni obyvatelé jsou rovni před zákonem. Dne 21. pros. 1807 vydán pak — doplňkem k dotčenému čl. 4. — královský dekret upravující postavení selského lidu ve státě.

Po nových vítězstvích Napoleona malá ta země byla r. 1809 zvětšena na újmu Rakouska t. zv. Západní Haličí,

Krakovem a Podgórzem jakož i krajem zámostským z Haliče Východní, územím rovnajícím se přibližně rozloze království Českého s obyvatelstvem asi 1½ mil. Nový přírůstek země zařízen byl po způsobu původního knížectví Varšavského. K dosavadním šesti departementům přibýly čtyři: lubelský, radomský, krakovský a sedlecký, jež byly rozděleny na 40 okresů. K 18 dřívějším senátorům přibýlo 12 nových, a to 4 biskupové, 4 vojevodové a 4 kašteláni. Sněmovna poslanecká rozmnožena byla o 40 nových poslanců a 26 deputátův obcí.

Přes slabé své prostředky malý stát polský utěšeně se rozvíjel. Obracel pozornost zejména na školství a arci i na vojenství, jež bylo a mohlo býti jedinou zárukou jeho trvání a případného zvětšení. Koncem r. 1811 čítala zbrojná moc polská již na 90.000 vojáků a byla taktó činitelem vzbuzujícím vážnost sousedních států, jmenovitě Ruska. Císař ruský Aleksandr I. ucházel se od samého počátku XIX. stol. o přízeň Poláků stejně s Napoleonem. Výsledek zbraní a částečné obnovení bývalého Polska připoutaly sympatie Poláků k Napoleonovi. Přes to však nevdal se císař Aleksandr myšlenky unie Polska s Ruskem a byl v ní po dlouhou dobu utvrzován zejména kníž. Adamem Czartoryským, prvním z polských »ugodovců«, kteří nechtěli řešiti konflikt rusko-polský zbraněmi, nýbrž přátelskou dohodou. Teprv od r. 1812 po nešťastné výpravě Napoleona do Ruska nuceni byli Poláci spojití osudy svého politického života se státem Ruským. Na kongresu Vídeňském r. 1815 obdržel konečně císař Aleksandr knížectví Varšavské, arci zmenšené o jednu pětinu, jež připadla Prusku (totiž departementy poznaňský a bydhošťský, jímž dán název velkého knížectví Poznaňského; také města Toruň a Gdansk vtělena do Prus) a o kraj tarnopolský a obvod podgóřský s doly věličskými, jež vráceny Rakousku. Pouze *Krakov* s okolím zůstal nezávislým *svobodným městem* pod ochranou Rakouska, Ruska a Pruska. (Roku 1846 zrušen byl tento malý státěček polský a připadl Rakousku.) Bývalé knížectví Varšavské, spojené nyní dosti volnou unií s císařstvím Ruským, nazváno *královstvím Polským* čili kongresovým a nadáno rozsáhlou konstitucí. V § 1. závěrečné akty Vídeňského kongresu z 9. června 1815 císař.

Aleksandr vyhradil si výslovně rozšíření území ústavního království Polského, čímž slíbil — ve smyslu svých dřívějších, Polákům opětovně činěných připovědí — připojit ke vzkříšenému nyní Polsku aspoň část Litvy (t. zv. krajů zabraných). Státy uzavírající vídeňský traktát zavázaly se mimo to, že dají svým polským poddaným instituce zabezpečující zachování jejich národnosti ve formách politického života, jež uznají ony mocnosti za vhodný.

Již dne 25. května 1815 vydal císař Aleksandr t. zv. Zásady konstituce o 37 člancích, jež v podstatě obsahovaly to, co podrobněji mělo být rozvedeno v ústavní listině. Ta sepsána komisí složenou ze samých Poláků a po revizi panovníkově podepsána dne 27. listopadu 1815. Má 165 článků. Království Polské spojeno jest hned podle 1. čl. navždy s císařstvím Ruským. Jest to dosti volná reální unie. Společné oběma státům jsou pouze dynastické právo a zahraniční záležitosti (čl. 3. a 8.). Jinak vystupuje království Polské jako stát, který s Ruskem nemá nic společného. Poměr tento byl právně zcela přirozený. Byla-li království Polskému dána ústava, kdežto Rusko zůstalo státem absolutním, nemohla se unie týkatí než řečených dvou oborů. Království Polskému přiznáno dokonce vlastní vojsko, o němž (ve čl. 10.) výslovně ustanoveno, že ho nikdy nebude používáno za hranicemi Evropy. Pouze pokud by běželo o účastenství království Polského ve válkách, vedených Ruskem, jakož i o uzavírání míru a obchodních smluv, přestával král polský býti panovníkem ústavním a vyhrážoval si (ve čl. 9. a 40.) právo absolutně v řečených věcech rozhodovati. Království Polské mělo tedy samostatnou svou správu, svoje zákonodárství, soudnictví i vojsko.

Ačkoli koruna polská stala se dědičnou v rodě císařů ruských podle nástupnického řádu platného pro císařský trůn ruský, zavázání (čl. 45.) všichni císařové ruští, aby se dali korunovati jako králové polští v hlavním městě (Varšavě) podle předepsaného obřadu a aby vykonali ústavní přísahu. Král v případě své nepřítomnosti zavázán jmenovati náměstka, jemuž uloženo sídliti v království. Za náměstka mohl býti dosazen buď člen dynastie ruské nebo státní občan polský. Také náměstek byl povinen vykonati

do rukou krále a před senátem úřední přísahu. Obyvatelstvu zaručena základní občanská práva; rovnost před zákonem, svoboda vyznání (ač vyznání římskokatolickému slíbena zvláštní péče vlády), svoboda tisku, nedotknutelnost osoby (svobody osobní mohl býti zbaven, jen kdo byl dříve soudem odsouzen), svoboda majetku, svoboda stěhování. Ustanoveno také, že kdo bude odsouzen k trestu, bude snášeti trest v zemi (čimž nedovoleno internování a věznění v Rusku nebo dokonce na Sibiři). Za jazyk správy, soudnictví a vojska prohlášena výhradně polština. Úřady učiněny přístupnými toliko Polákům.

Správa království byla (v nepřítomnosti králově) v rukách náměstka a státní rady, jež se pod předsednictvím náměstka skládala z ministrů, státních radů a referendářů jakož i osob, jež by král zvláště k tomu jmenoval. Užším výborem státní rady byla rada administracní, složená z náměstka, pěti ministrů a osob zvláště králem jmenovaných. Plné státní radě vyhrazeny byly tyto záležitosti: 1. projednávání a sepisování osnovy zákonů a nařízení týkajících se celé země; 2. rozhodovati o tom, mají-li úředníci jmenovaní králem pro úřední delikty odevzdáni býti soudu (vyjímal se delikty podléhající soudům sněmovním); 3. rozhodovati spory o jurisdikci; 4. jednatí o ročních zprávách, předkládaných jednotlivými ministerstvy; 5. sbíratí poznámky o zneužívání ústavy a o všem, co by jí mohlo býti na újmu, a sepisovati na tom základě pamětní spisy pro panovníka, který měl označiti, které věci mají býti předloženy senátu nebo sněmu. Všechny ostatní správní věci, jež nebyly vyhrazeny státní radě, vyřizoval náměstek s radou administracní. Členové její měli hlas pouze poradný, kdežto mnení náměstkovy bylo rozhodující. K platnosti nařízení náměstkových vyžadovalo se nejen, aby byla vydána v radě, ale aby byla podepsána příslušným ministrem. Provádění zákonů náleželo pěti ministerstvům čili komisím: 1. komisi kultu a vyučování; 2. komisi spravedlnosti (ze členů nejv. soudu); 3. komisi vnitra a policie; 4. komisi války; 5. komisi financí. V čele každé komise stál ministr. Po boku králově měl se stále zdržovati ministr státní sekretář jako prostředník mezi králem a náměstkem. Byl zároveň ministrem věcí zahraničných pro Polské království. Ministři i členové

vládních komisí byli odpovědní sněmovnímu soudu za veliké porušení ústavy, zákonů a nařízení královských.

Moc zákonodárná náležela králi společně se sněmem o dvou komorách, senátu a poslanecké sněmovně. Pravidelný sněm měl býti svoláván králem každé dva roky do Varšavy na třicet dní. Poslancům zaručena immunita. Kompetence sněmu byla dosti obsáhlá, jednání jeho bylo veřejné. Osnovy zákonů byly mu předkládány státní radou. Diskuse členů sněmu nebyla sice tak obmezena jako podle ústavy knížectví Varšavského, ale i podle konstituce z roku 1815 rozdělen byl sněm — obě sněmovny — na tři komise: 1. pro finance, 2. pro zákony civilní a trestní, 3. pro zákony organické a administrační. Komise tyto měly ve sněmovně senátorské po třech, v poslanecké po pěti členech. Jenom členové státní rady a členové dotčených tří komisí mohli mluvit podle poznámek; ostatní členové obou sněmoven směli mluvit pouze z paměti. Osnovy zákonů nemohly býti měněny sněmem, nýbrž jen státní radou, ovšem na základě sněmovních usnesení. Osnovy přijaté jednou sněmovnou nemohly také býti měněny sněmovnou druhou. Buď musely být celkem přijaty nebo zamítnuty.

Senát skládal se z knížat císařsko-královské krve, z biskupů, vojevůdů a kastelánů. Počet senátorů nemohl převyšovati polovici poslanců a deputátů. Senátoři jmenováni byli na doživotí králem z kandidátů, navrhovaných samým senátem prostřednictvím náměstka po dvou na každé uprázdněné místo. Sněmovna poslanecká skládala se ze 77 poslanců volených na sněmicích po jednom z každého okresu a z 51 deputátů od obcí.

Království Polské rozděleno bylo na osm vojevodství: mazovecké, kališské, plocké, podlašské, augustovské, lubelské, sandoměřské a krakovské.

Nová ústava, ačkoli náležela k nejpokrokovějším v tehdejší Evropě, měla jisté vady, ale přes to byla by bývala položila pevný základ k lepší budoucnosti polského národa, kdyby svědomitě byla plněna. Velkou bylo chybou, že na prvá místa ve správě nového království dosazení byli lidé, kteří blahodárný účinek ústavy mařili. Náměstkem královým byl sice jmenován Polák, gen. Zajaczek, ale člověk nesamostatný, podléhající úplně vojenskému veliteli

vel. kníž. Konstantinovi, který jako voják neohlížel se lecdy na ústavu. Největší překážkou pravé ústavnosti byl však senátor a tajný rada ruský Mikuláš Novosilcov, zasedající jako plnomocný komisař císařův v státní a administrační radě, zpátečník, který měl ve Varšavě vlastní svou kancelář složenou z Rusů a cizinců a vydržoval řadu policejních špehů. Nemalou překážkou ústavnosti bylo samo faktum nerovné unie polsko-ruské. Ve skutečnosti nedalo se dobře srovnati, aby neobmezený císař veliké říše Ruské byl zároveň konstitučně obmezeným králem mnohem menšího státu Polského. Unie polsko-ruská byla tedy jistou anomálií. Nebylo divu, že panovník podléhal cizím vlivům, polské ústavě nepřátelským. Z důležitějších porušení ústavy dlužno uvést zejména zavedení censury (již r. 1819), obmezení osobní svobody, pokud toho bude vyžadovati »naléhavost okamžiku« (l'urgence du moment), zavedení tajného sněmování (t. zv. aktem dodatečným z února r. 1825), pronásledování poslanců pro jich protivládní působnost, politická stíhání akademické mládeže pro účast ve svobodomyšlných spolicích a četná zatýkání atd. Již na druhém sněmě r. 1820 předloženo bylo okolo 90 petic, v nichž umístěny rozličné stížnosti za příčinou porušování ústavy. Souhrn nejdůležitějších stížností obsažen byl v revolučním manifestu ze 20. pros. 1830. Ke konfliktu mezi vládou a sněmem došlo již na sněmě r. 1820. Proto sněm třetí svolán teprve r. 1825. Doba mezi oběma těmito sněmy nazývá se vším právem dobou reakce. Činěny tu byly pokusy, aby království Polské zbaveno bylo své ústavy. Podle návrhu všeobecné ústavy pro Rusko i s Polskem, chystaného r. 1820 Novosilcovem, mělo království Polské klesnouti na jedno z ruských náměstnictev. R. 1821 vyslovena min. státním sekretářem pochybnost, stačí-li vlastní finanční prostředky království Polského k jeho udržení. Slabé finance polské, vyčerpané hlavně výdaji na vojsko, byly nepřátelům polské ústavy záminkou, aby země zbavena byla konstituce. Na štěstí našel se výborný ministr financí Lubecki, který v krátkém čase zavedl do financí rovnováhu.

Nové království utěšeně kvěťalo. R. 1816 založena ve Varšavě universita s pěti fakultami; zřízeny také vyšší školy: vojenská, polytechnická, lesnická, hornická, kadetní,

ústav pro učitele škol elementárních, seminář pro evangelíky, škola rabínů pro židy a j. Povzneseno dále školství střední i elementární. Mnoho učiněno též v oboru zemědělství a průmyslu, v oboru komunikací atd. R. 1828 založena Banka polská. Na sněmích vydány dále mnohé důležité zákony. Armáda v době míru čítala během času 28.000 mužů pěchoty, 7000 jezdců a 106 děl, vedle čehož zálohy čítaly nominálně 35.000 (fakticky aspoň 20.000) mužů. Obyvatelstvo vzrostlo do r. 1830 asi na 4 mil.; Varšava měla asi 150.000 obyvatel.

Nespokojenost s porušováním ústavy došla výrazu hlavně v tajných spolcích, zakládaných již za císa. Alexandra, vyvinuvších však horlivou činnost teprve za jeho nástupce císa. Mikuláše. R. 1826 došlo k sensačnímu procesu, pro nějž zřízena ve Varšavě nekonstituční vyšetřovací komise, složená z Poláků a Rusů. R. 1827 odevzdána věc soudu sněmovnímu, který zřídil novou vyšetřovací delegaci z pěti senátorů. (Císař vyslal však do Varšavy soudní deputaci ruského senátu.) Teprve po zprávě vyšetřovací delegace polské přišel spor před veřejný soud sněmovní. Obvinění ze zemězrády uznáni byli ve hlavních bodech téměř jednohlasně nevinnými. Výrok soudu, nepohodlný císaři, publikován byl teprve následujícího roku (1829). Sensační proces tento byl vedle jiných příčin ke stížnostem předehrou k *listopadové revoluci r. 1830*.

Po nešťastném výsledku revoluce císa. Mikuláš nepokládal se za vázaného usnesením Vídeňského míru a jednal s Polskem jako se zemí dobytou. Dosazen nejv. soud kriminální, který soudil vůdce povstání, a kromě toho zvláštní vojenský soud a vyšetřovací komise ve Varšavě, Vlně a Kijevě, jež úřadovaly po dlouhá léta. Ústava království Polského byla dne 14. (26.) února 1832 zrušena, a z ruského Polska stala se pouhá část Ruské říše. Místo dřívější konstituce vydán byl t. zv. *statut organický*, jímž ponechána království Polskému pouze zvláštní administrace se stínem samosprávy. Korunování za krále Polského nahrazeno účastenstvím deputace polské na společném korunovacím akte v Moskvě. Vojsko a finance spojeny byly s ruskými. Ponechána sice co do názvu administrační rada, složená z direktorů (místo dřívějších ministrů), ale byl to jen bezmocný

sbor, v němž hlavní slovo náleželo náměstkovi. Také státní rada ponechána, ale složena nejen z Poláků, nýbrž i Rusů; zůstaven i úřad ministra státního sekretáře. V administrační radě a kanceláři náměstkově zavedena jako úřední jazyk ruština; jen výjimkou dovoleno užívatí frančtiny těm členům, kteří ruského jazyka nebyli mocni. Sněmíky a shromáždění obcí ve vojvodstvích rovněž ponechány. Místo sněmu zavedeny však »provinční stavy« s poradným hlasem ve věcech, jež jim byly předloženy; stavy měly býti svolávány dle potřeby bez pevných termínů.

Statut organický dán byl Polákům jen z ohledů na cizí mocnosti. Ve skutečnosti nebyl proveden; po několika letech odstraněny i ty zbytky bývalé konstituce, které přišly do něho jen pro jméno. R. 1837 proměněna vojvodství v gubernie, komise vojevodské pak v gubernské vlády, jich presidenti v civilní gubernátory; současně zaveden jazyk ruský místo francouzského do státního sekretářství. V provincii 1839 zřízen školský okruh varšavský s kurátorem v čele, podřízený ministerstvu osvěty v Petrohradě. Místo zrušené r. 1831 university a jiných vyšších škol zavedeny v květnu 1840 dodatečné třídy při gubernském gymnasiu varšavském jakož i právnické kursy pro posluchače z království v Petrohradě a Moskvě. V září r. 1841 zrušena státní rada a místo ní zřízena v Petrohradě kodifikační komise. Současně zavedena v Polsku ruská peněžní měna. Zrušený soud kasační nahrazen byl r. 1843 9. departementem řídicího senátu. V říjnu r. 1850 zrušena celní čára mezi královstvím a císařstvím. Po přeměně zemského poštovního ředitelství v 13. poštovní okruh zaveden v březnu r. 1851 na poštách úřední jazyk ruský.

Všemohoucí osobou byl v ruském Polsku od září r. 1831 až do února 1856 polní maršálek hr. Paskěvič-Erivaňskij, potomní náměstek. Jím zahájena byla v království Polském éra, jejímž cílem mělo býti úplné vyhubení Poláků, a to nejen v království, nýbrž i v zabraných krajích (v záp. guberniích ruských, býv. Litvě). Aby Poláci v zabraných krajích přestali pomýšletí na svobodu, zahájeno bylo za císa. Mikuláše nucené jejich stěhování do ruských gubernií. Kromě množství odsouzených na Sibir vyvezeno bylo na 45.000 rodin ze zabraných krajů na Kavkaz. Pod záminkou péče o sirotky od-

váženy děti po polských vojácích do vojenských ruských kolonií. Školy polské zavírány. Po varšavské universitě zrušena universita ve Vilně (r. 1832) a lyceum v Křemenci (1833). Místo nich založena r. 1834 universita v Kijevě, opatřená vědeckými sbírkami vilenskými a křemeneckými. Zavírány také jiné vědecké ústavy; na samé Litvě a Rusi zůstaly ze 394 pouze 92. Počet středních škol postupně byl redukován. R. 1830 bylo v království 15 gymnasií, r. 1833 zachováno jich jen 11, a ke konci 5. desetiletí XIX. stol. bylo jich už jen 7. R. 1851 právo vstupovati do gymnasií obmezováno pouze na děti šlechty a úředníků. Netrpěny ani učené společnosti. R. 1832 zrušeno Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Čtvrtstoletý útisk Paskěvičovský vernal ruské Poláky do nové *revoluce, lednové* (r. 1863), dosti nerozvázně, podniknuté s počátku mládeží, strhuvší však brzo i živly konservativní. Počátkem r. 1861 učiněn sice k radě Aleks. markr. Wielopolského pokus reorganisovati království Polské v intencích neprovedeného statutu organického z r. 1832, ale vášně tak byly stálým utlačováním již pobouřeny, že nedaly se utišiti. V březnu r. 1861 obnovena státní rada (jejímiž členy stali se též biskupové) s dosti obsáhlou pravomocí, zrušen varšavský školní okruh, a místo něho zřízena vládní komise (ministerstvo) kultu a vyučování, za jejíhož direktora povolán Wielopolski, jmenovaný brzo na to i správcem komise spravedlnosti. Kromě toho povolil císař Aleksandr II. Polákům i městskou a vesnickou samosprávu. Opětovné demonstrace a bouře jak ve Varšavě, tak po celé zemi, ba i na Litvě a Rusi, přiměly ho k ještě větší povolnosti. Polsko mělo býti reorganisováno v duchu zákonů z r. 1815. Do království Polského poslán jako náměstek mladší bratr císařův vel. kníže Konstantin, a Wielopolski dosazen za náčelníka civilní vlády, přímého představeného vládních komisí a zástupce náměstkova v předsednictví administracní rady. Podobně přidán náměstkoví gen. Ramsay jako velitel vojska. Wielopolski počal reorganisovati školy a obnovil mimo jiné universitu pod názvem hlavní školy se 4 fakultami (r. 1862). Ve všech školách stala se učebním jazykem polština, v níž úřadovaly i soudy a úřady správní. Poměry zaváděné Wielopolským nelišily se mnoho od po-

měrů z doby před r. 1830; Polákům chybělo takorča jen vlastní vojsko.

Všechny tyto reformy přišly už pozdě. Revoluce žádala mnohem více. Byla arci krvavě potlačena a zadala ruským Polákům rány, z nichž se dosud nevzpamatovali. Mnoho tisíc osob zmařeno v boji, v Sibíři a ve vězeních. Konfiskace majetku ochudila národ o několik miliard rublů. Ke všemu pak nastalo soustavné potlačování veškeré polské kultury. To, co Polákům zbylo ještě z dřívější autonomie, všechno znenáhla odňato. Za účelem nového uspořádání království zřízen r. 1864 t. zv. *upravující výbor* (komitet urządzający), stojící formálně pod předsednictvím náměstka, fakticky však řízený v prvých dvou letech Miljutinem. Zřízen byl původně k provedení úkazův o emancipaci sedláků (o udělení jim půdy), ale později rozšířena jeho činnost vůbec na reorganisaci země. Tím postupem, jak rušeny byly ústřední úřady země, přejímal jejich kompetenci. Přestal existovati teprve r. 1870. V květnu 1866 zrušen státní sekretariát království Polského, na jehož místo nastoupila vlastní kancelář ruského císaře; v prosinci 1866 vydán zákon o gubernské a okresní správě, a zavedeno nové rozdělení země na 10 gubernií a 84 okresy; v březnu 1867 zrušena státní rada, v červnu t. r. rada administracní, při čemž projevena císařova vůle, aby zrušeny byly všechny ústřední úřady země, a působnost jejich aby byla přenesena na centrální úřady ruské v Petrohradě. Následkem toho zastaveny: r. 1867 komise osvěty, přeměněná ve školský okruh varšavský, r. 1868 komise vnitra, r. 1869 (po spojení financí království Polského s financemi Ruského císařství a po zavření varšavské mincovny r. 1868) komise financí, a konečně r. 1877 komise spravedlnosti. Zároveň zrušen 9. a 10. departement senátu, a z království Polského utvořen okruh soudního dvoru varšavského. R. 1869 proměněna hlavní škola polská v ruskou universitu varšavskou. R. 1874 odstraněna hodnost náměstkovská, a správa země odevzdána generálnímu gubernátoru. R. 1875 zrušena církevní unie v království Polském (vyznání řecko-unitské spojeno s pravoslavným). Zkrátka prováděna postupně zásada, aby království Polské srovnáno bylo ve státním zřízení s ostatním Ruskem, a sice i co se týče úředního jazyka. Celkem dosaženo tohoto účelu již

r. 1876. Ve skutečnosti však nebylo a není Polákům měřeno stejným loktem jako Rusům. Ty právní instituce ruské, které by byly mohly Polákům prospívat, v království až podnes nejsou zavedeny. Po léta již marně se domáhají Poláci, aby rozšířeny byly na království Polské, nazývané nyní Poviselským krajem, zákony o samosprávě ruské. V ruském Polsku není však ani zemská ani městská samospráva zavedena jen proto, aby Poláci zdržení byli v kulturní práci a nemohli ani svépomocí nahrazovati to, co jim odepírá státní správa. Útlak politický vládě ruské nestačí; Poláci ničení jsou i na poli jazykovém a kulturním. V reskriptu z r. 1864, adresovaném náměstku hr. Bergovi, nařízeno bylo, aby v elementárních školách vyučováno bylo všem předmětům v jazyku většiny obyvatelstva každého místa, ale přes to od r. 1870 za kurátora Witteho všechny školy varšavského okruhu porušeny. Vláda nestará se ani o řádné vyučování náboženství. Kolem r. 1880 vypuzen ze mnohých obecných škol katolický kněz, místo něhož vyučují náboženství učitelé světští, často nekatolíci. Školství elementární jest v ruském Polsku vůbec tak nedostatečné, že se nepotkává se zdárným výsledkem. Mezi branci z polských gubernií napočteno bylo jeden čas až 82% analfabetů. Ani na středních školách nevěnuje se polskému jazyku náležitá péče. Polštině vyučuje se tam jen jako cizím jazykům po rusku.

Následkem stálých útisků a čtyřicetileté rusifikační soustavy ruské Polsko bylo pravou sopečnou půdou, když se přiblížila rusko-japonská válka a nepokoje v Rusku. Dělnické bouře propukly v království Polském ještě dříve než v Rusku. Již v červnu r. 1904 došlo k nim v Łodzi, Varšavě a jiných místech. Dřívější živelní nehody (r. 1901 přílišné sucho, r. 1903 pak povodeň) provázené za rusko-japonské války velikými stávkami dělnictva způsobily bídu dělnického lidu a usnadnily podkopnou činnost revolučních sdružení. V království Polském rozmohlo se loupežnictví a banditism. Činnost projevovaly však nejen živly podvratné, nýbrž i politické strany. Vedle organizovaných stran socialistických a revolučních*) vytvořily se v polském obyvatel-

*) Byly to hlavně dvě strany povstale r. 1893: Polska Partya Socjalistyczna, jež měla v programu nezávislou demokratickou republiku,

stvu dvě hlavní strany občanské. Méně měli přívrženců *ugodovci* čili *realisté*, nazvaní tak proto, že jen smírnou cestou (ugoda) a počítajíce se skutečnými reálnými poměry chtěli u ruské vlády vymoci pro polský národ lepší postavení, zejména jistá práva jazyková a místní samosprávu. Hlavními představiteli tohoto směru byli Vladimír Spasowicz († 1906) a Erazm Piltz, zakladatel časopisu petrohradského Kraj, věnovaného ugodové politice právě tak jako četné brožury a spisy Piltzovy, vydávané pod rozličnými pseudonymy (Piotr Warta, Scriptor, Swojak, Liber). Vinou vlády ruské, jež ani dost málo nevycházela vstříc mírným požadavkům polským, neměli realisté v národě valné opory. Na druhé straně stála *národní demokracie polská* (zkrátka »*národovci*«) čili *strana všepolská*, nazvaná tak od časopisu, jež počala r. 1895 vydávati ve Lvově (od r. 1902 v Krakově) pod názvem *Przeгляд Wszepolski*.) V programu této strany, jejímž předním vůdcem byl Jan Ludvík Popławski († 1908), bylo dosažení co největší autonomie pro království Polské, avšak nikoli cestou vyjednávání s vládou, nýbrž bezohlednou opozicí. Do rukou národovců dostalo se brzo řízení veškeré polské politiky v Rusku. R. 1904 stáli však v předí osvobozenského ruchu ještě ugodovci. Jako strana všepolská, hledali i oni oporu v Polácích zahraničních. V březnu r. 1904 konala se ve Vídni soukromá politická konference polská pod předsednictvím hr. Vojtěcha Dzie-duszycského. Účastnily se jí zastanci rozličných politických přesvědčení vyjímajíc strany krajní. Byly tu usneseny »Pokyny politické pro nynější dobu« (Wskazania poli-

a Socyaldemokracya, která bojovala za svobodný stát s nejšířší autonomií národův. Více o těchto stranách u Lozynského, Польський и руський революційний рух в Україні (Lvov, 1908), str. 67—101.

*) Předchůdkyní strany národně-demokratické byla „Liga polská“ založená roku 1886 v Paříži starou polskou emigrací jakož i ruskými Poláky. Za účel měla „připravovati a sbíratí národní síly k vydobytí nezávislosti Polska v hranicích před rozdělením, na federacním základě a s ohledem na národnostní rozdíly, nespouštějíc s očí ani těch částí Polska, jež později od něho odpadly“. (Lozynskýj, u. m., str. 36 a Piltz, Polityka rosyjska w Polsce, Varšava, 1909, str. 22.) Roku 1894 přetvořila se „Liga polská“ v „Ligu národní“ (Liga narodowa), jež organizovala všepolský ruch národní demokracie. (Lozynskýj, u. m., str. 37, a Piltz, u. m., str. 23.)

tycne na době dzisiejsza), jež měly původně ráz důvěrný, ale později byly uveřejněny tiskem. Za cíl politické činnosti Poláků prohlašuje se tu dosažení úplné civilní, politické a náboženské rovnoprávnosti Poláků s Rusy a pravoslavnými ve všech částech Ruské říše, za současného rozšíření na provincie polské oněch autonomních zřízení, jež existují v jiných částech říše, za zrušení všech protipolských výjimečných zákonů a uznání práv polského jazyka ve školách, soudech a úřadech.*) V říjnu r. 1904 usnesli se ugodovci obrátiti se k vládě se žádostí, aby změněn byl panující v zemi systém a aby splněny byly nejnaléhavější potřeby země. Avšak »memoriál triadvaceti«, jak byl nazván pamětní spis ugodovců podaný knížeti Svjatopolku-Mirskému, nevyhovoval už pobouřenému obyvatelstvu. Spisu tomu vytýkáno, že požadavky v něm obsažené jsou příliš nepatrné. Lépe se polské veřejnosti zamlouval »Otevřený list Poláka k ministrovi ruskému« (kn. Svjatopolku-Mirskému), pocházející od H. Sienkiewicze a provázený »Poznámkami za příčinou listu« (Uwagi z powodu listu) prof. Askenazyho. Sienkiewicz z duše promluvil polskému národu. Poláci nehledají prý spásu v novém povstání, nýbrž chtějí dojíti příznivých podmínek pro své kulturní žití jen klidnou prací a v hranicích Ruského státu. V zápětí na to následoval »Pamětní spis o postavení a potřebách království« z pera Vlad. hr. Tyszkiewicze, odevzdaný dne 23. pros. 1904 vládě. I požadavky obsažené v memorandu hr. Tyszkiewicze byly velmi skromné. Byly však v té době posílány do Petrohradu i jiné memoriály. V jednom z nich nacházíme určitě vyslovený požadavek autonomie království Polského. Po »krvavé neděli« petrohradské (22. ledna 1905, dělnické manifestace pod vedením kněze Gaponu) vypukly ve dnech 27.—29. ledna 1905 dělnické bouře i ve Varšavě. Že nedošlo k povstání, bylo zásluhou národní demokracie, jež varovala mládež před nerozváženými kroky. Usneseno však, aby představení obcí odstranili z úřadování jazyk ruský a zavedli polský, a ruské školy aby byly bojkotovány. Studentstvo vyslovilo dne 28. ledna 1905 požadavek autonomie království Polského, již schválil

*) Piltz, u. m., str. 68.

počátkem dubna t. r. i sjezd ruských advokátů v Petrohradě. Otázka autonomie polské nesešla už s denního pořádku. Nutnost autonomie uznána byla zvláště na rusko-polském sjezdu v Moskvě ve dnech 21. a 22. dubna 1905, a z vynikajících Rusů přimlouval se za ni zvláště L. Pantělejev. Zatím vyzván byl nově jmenovaný gen. gubernátor v král. Polském K. K. Maksimovič císařovým listem ze 27. března 1905, aby vypracoval osnovu neodvolatelných reforem pro ruské Polsko, ale zároveň dodáno, že Poláci žádají příliš mnoho. Porady komitétu ministrů o těchto reformách konaly se ve druhé polovici dubna a počátkem května, a výsledky porad uveřejněny 19. června 1905. Usnesení komitétu ministrů přicházela pozdě a přinášela velmi málo. Byl tedy proti nim uveřejněn protest, podepsaný několika sty osob (v čele jich Sienkiewiczem a hr. Tyszkiewiczem). V protestu žádá se za »udělení (království Polskému) co možná široké autonomie zákonodárné i administrativní«.

Dne 17. (30.) dubna 1905 vydán byl nejv. úkaz toleranční, který přinesl náboženskou svobodu unitům a katolíkům. Brzo nato následoval nejv. úkaz z 1. (14.) května 1905, kterým zrušena byla některá ustanovení obmezující Poláky a katolíky v devíti západních guberniích (vilenské, kovenské, grodenské, minské, mohylevské, vitebské, kijeviské, podolské a volyňské). Polákům dovoleno nyní pachtovati v uvedeném území půdu a nabývati jí ve vlastnictví, což dříve bylo zakázáno. Zároveň připuštěno tam vyučování (litevskému a) polskému jazyku v národních a středních školách s většinou žáků (litevské a) polské národnosti, a obnovena také šlechtická samospráva.

Dne 22. srpna 1905 vyhlášen byl v království Polském výjimečný stav. Zavedení jeho bylo sice motivováno řádně posledních dnů, ale v ostatním Rusku byly větší nepokoje, a vojenský stav tam přece nebyl vyhlášen. Vláda ruská chtěla patrně potlačití ruch usilující o autonomii Polska. Myšlenka polské autonomie docházela však ohlasu i mezi Rusy. Schválil ji (v září 1905) i všeruský sjezd zástupců zemstev a měst v Moskvě. Z politických stran polských požadovala autonomii strana pokrokově demokratická a národní demokraté.

Vojenský stav zostřen byl v Polsku dne 28. října následkem všeobecných stávek na třetí stupeň, a po několika-denních bouřlivých dnech ve Varšavě, vyvolaných vyhlášením císařského konstitučního manifestu ze 30. října 1905, byl úkazem z 11. listop. v celém království Polském zaveden stav obležení. Dne 13. listopadu publikován pak vládní komunikát, kterým Polsko vyloučeno z konstitučních svobod, udělených manifesty z 19. srpna a 30. října. Protipolská politika byla však odsuzována v ruské veřejnosti. Následkem protestních projevů vláda zrušila dne 3. prosince 1905 stav obležení a vrátila Polsku práva konstituční, ale již zase 28. pros. vyhlásila znova v celém království Polském vojenský stav, který změněn byl ve »stav ochrany«. Na Litvě a Rusi v době té opětně zaveden jazyk ruský ve školách, a sice i soukromých.

V první i druhé dumě ruské nalézalo se vedení polské politiky výhradně v rukou národních demokratů. Pouze v říšské radě mezi 9 poslanci z Polského království měli většinu realisté. Z Litvy a Rusi měli Poláci v první dumě 23 poslance, avšak z těch někteří, jmenovitě t. zv. »teritorialisté« nechtěli se sdružit v jednom Kole s poslanci království; jiní se přidali k ruským kadetům. Postavení polského zastupitelstva v dumě bylo velmi obtížné. V chaosu rozličných ruských stran a zájmů nedocházeli podpory. Ukázalo se to již při debatách o adrese panovníkovi. Zmínka o autonomii Polska nebyla do adresy přijata. V záležitosti agrárních reforem poslanci polští nepodporovali »návrh dvačtyřiceti«, aby byl expropriován ve prospěch sedláků nemovitý majetek státu, císařské rodiny, duchovenstva i soukromých osob, pokud přesahuje jisté maximum. Poukazovali na jiné poměry v Polsku, ale obliby u jiných stran tím nezískali. Sjezdu Vyborského se polští poslanci neúčastnili.

Během r. 1906 povstala ve Varšavě nejen Matice Školská (zrušená v pros. 1907), nýbrž i některé jiné důležité spolky vědecké, školské a kulturní vůbec, jako zejména Towarzystwo naukowe (potvrzené 4. června 1906), jakási Akademie varšavská, rozdělená na tři třídy, dále Towarzystwo kursów naukowych, jakási universita kombinovaná s technikou, rozdělená na čtyři fakulty (matematicko-

přírodovědeckou, humanistickou, technickou a zemědělskou), jež započala svou činnost na podzim r. 1906, Stowarzyszenie nauczycielstwa polskiego a j.

Do druhé dumy v r. 1907 dostalo se (ze 36 poslanců z Polska) 27 národovců, 2 realisté a 3 přívrženci pokrokové demokracie.* Na Litvě a Rusi klesl však počet polských poslanců s 23 na 12, poněvadž krajní strany, ruské i židovské, pod heslem nucené expropriace získaly hlasy sedláků. Přes to disponovali Poláci ve druhé dumě 46 hlasy. Postupovalof Kolo Polské Litvy a Rusi společně s Kolem Polským království. V druhé dumě znepřátelili si polští poslanci svou oposicí (hlavně odepřením budžetu) vládu. Nejvíce však jim bylo zazlíváno, že trvali na autonomii Polska. Dne 23. dubna 1907 podal poslanec Jan Harusewicz jménem 46 poslanců polských návrh týkající se hlavních zásad autonomie zároveň s memoriálem návrh ten odůvodňujícím. V memoriále poukazovalo se na to, že král. Polské již svým obyvatelstvem tvoří jednorodé území, odlišující se silně od jiných částí Ruska. Po stránce národnostní Poláci představují více než tři čtvrtiny veškerého obyvatelstva, Rusíni 2·5%, Litevci 2·7% a židé 14·6%, při čemž značná část židů se pokládá za Poláky. Zvláštnost území polského vystupuje ještě více, hledí-li se k poměrům sociálním a k právnímu životu. Autonomie království Polského neleží jen v zájmu Poláků, nýbrž v zájmu samého Ruska, jemuž musí záležeti na tom, aby státní občané měli k vládě důvěru. Ostatně, konstituce král. Polského z 15. listop. 1815 ve shodě s čl. I. závěrečné akty Vídeňského kongresu ze dne 28. května t. r. zaručovala království Polskému zřízení autonomní na základě národní svobody a ve čl. 165. poskytovala Polákům záruky jménem panovníka a jeho nástupců. Statut organický z r. 1832, rušící onu konstituci, zbavil sice království Polské sněmu, ale zachoval v plné platnosti zvláštní správu a zřízení autonomní. Později nebyl vydán žádný akt stejné váhy a platnosti, co do formy

*) Počet poslanců polských jednotlivých stran uvedli jsme — jako mnohá jiná fakta — podle Finkla, Ostatníe lata 1904—1908 (ve sbírce Polska. Obrazy i opisy, tom II., Lvov, 1909), str. 911 a 910. Piltz, u. m. str. 34, pozn. 1, uvádí, že v druhé dumě na 34 polských poslanců připadli 3 divočí a 2 pokrokáři.

a původu, který by byl zrušil zásadu autonomního zřízení král. Polského. Všechny změny v jeho právech, institucích a rádech byly výsledkem jednotlivých aktů právních, nařízení, předpisů prozatímných a ustanovení administračních, při čemž nikde a nikdy nebyly a nemohly býti zrušeny samy základy poměru král. Polského k Rusku a zásada jeho autonomie.

Návrh polských poslanců nebyl ovšem přijat, ale poněvadž jest důležitým historickým aktem, obsahujícím sumu polských požadavků, seznámíme s trestí vůdčích zásad *autonomního zřízení* král. Polského, jak si je Poláci r. 1907 představovali. Ze 24 článků »vůdčích zásad« hlavní jsou tyto:

Čl. 1. Territorium království Polského tvoří země existující pod tím názvem v hranicích určených r. 1815.

Čl. 2. Král. Polské, tvoříc nerozdílnou část státu Ruského, ve věcech svých vnitřních spravuje se pomocí zvláštních institucí na základě zvláštního zákonodárství.

Čl. 3. Pro věci král. Polského existují zvláštní: sněm, finance, budget, administrační správa s náměstkem v čele a soudní úřady se senátem král. Polského, jakož i v radě ministerské zvláštní ministr státní sekretář pro věci král. Polského.

Čl. 4. Z působnosti sněmu král. Polského jsou vyloučeny následující věci: a) vydržování členů císař. domu a věci i instituce císař. dvora, b) věci pravoslavné církve, c) věci zahraničné, d) armáda, námořní vojsko, zařízení a cesty komunikační, náležející správě věcí vojenských a námořních, e) věci směnečné, f) zákonodárství celní a v příčině spotřebních daní, g) zákonodárství v příčině pošt, telegrafů a telefonů, h) tarify železniční komunikace mezinárodní i vnitřní komunikace železniční s císařstvím, i) zákonodárství o továrních známkách, privilejiích, vzorcích a autorském právu, k) zákonodárství trestní v příčině vzbouření proti nejv. moci, zemězrady, rušení předpisův o branné povinnosti, padělání mincí a státních papírů, rušení zákonů karanténových, celních, akciových (o spotřebních daních), poštovních, telegrafních a telefonních, l) všeobecné státní výpůjčky a závazky. — Všechny ostatní věci náležeti měly

podle čl. 5. do působnosti sněmu (i záležitosti týkající se daní a budgetu).

Čl. 7. Sněm král. Polského schází se každý rok ve Varšavě... Každé zasedání trvá nejméně 3 měsíce...

Čl. 8. Způsob voleb do prvního sněmu, jeho složení (počet poslanců) a způsob jeho svolání určí zvláštní zákon, a sice s výhradou, že členy sněmu volí obyvatelstvo na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasování.

Čl. 9. Moc výkonná v král. Polském s výjimkami stanovenými ve čl. 12. náleží zvláštní zemské správě (vládě) s náměstkem v čele. Náměstka jmenuje nejvyšší moc. Náměstek nemůže býti zároveň velitelem vojska.

Čl. 10. Poměr náměstka ke sněmu, organizaci soudních úřadů země a všech jejích orgánů správy i samosprávy, oborů jejich působnosti, podřízení a poměrů jejich ke sněmu, k ministru pro věci král. Polského a náměstkovi upraví sněm král. Polského.

Čl. 11. Ministr státní sekretář, jmenovaný panovníkem ze středu Poláků, jest zodpovědný nejen podle všeobecných pravidel na rovni s ostatními členy min. rady, nýbrž ve věcech král. Polského i polskému sněmu.

Čl. 13. Pro všechny veřejné příjmy a výdeje, místní i společné (s Ruskem), veden bude jeden společný budget.

Ve čl. 15. se vypočítávají společné rusko-polské státní záležitosti, na něž bude král. Polské přispívati poměrně podle počtu svého obyvatelstva.

Poměr přispívání na společné věci revidován bude vždy po deseti letech.

Ve čl. 19. upraveno jest užívání jazyků v úřadech. S úřady společnými jednati se má po rusku; úředním jazykem úřadů domácích jest polština, ale zabezpečují se jazyková práva i Rusů, Malorusů a Litevců.

Po rozpuštění druhé dumy vstoupili Poláci do dumy třetí značně oslabeni. Novým volebním řádem ze 3. (16.) června 1907 zmenšen počet mandátů z království Polského s 36 na 14, z nichž 2 vyhrazeny Rusům. Kolo Polské království Polského čítalo ve třetí dumě jen 11 poslanců; celá delegace polská měla (s připočtením 7 polských poslanců

z Litvy a Rusi) pouze 18 členů, tedy ani ne tolik, kolik jest třeba k podávání samostatných návrhů. V dumě třetí přestali už Poláci vystupovati tak opozičně jako ve druhé. Především nepřišli už s požadavkem autonomie. Zkušenost naučila je mírností. Obrat v dosavadním smýšlení projeví nejen tím, že se vzdálili od levice dumy a přiblížili se k centru, k okfabristům a umírněné pravici, nýbrž i prohlášením předsedy svého Romana Dmowského ze dne 2. (15.) května 1908 jménem Kola, že Poláci neexponují program autonomie, že »přijmou každou dobrou reformu«, že »národ polský opustil systém povstání«, že se politika polská dala na půdu praktickou.

Nenáhle evoluce přivedla polské národovce k podobné politice, jakou ode dávna provozují realisté. Jest to důkazem zdravého politického nazírání polského národa. Jen takovou politikou získá v Rusku spravedlivá věc polská.

* * *

Mnohem lepší politické postavení než Poláci ruští mají *Poláci rakouští*. Až do r. 1860 byli sice utiskováni právě tak jako jiní neněmečtí národové v Rakousku, ale od té doby, zvláště od r. 1867 poměry změnily se v jejich prospěch. Autonomie jejich jest tak obsáhlá, že si pojistili v rámci Rakouska hned prvé místo po Němcích, ač počtem svým i celkovou kulturní úrovní nerovnajší se Čechům. Jen po několik let usilovali Poláci podobně jako Čechové, aby si vymohli v rámci monarchie zvláštní státoprávní postavení, ale když snahy ty se nezdařily, smířili se s dualismem a podporují jednotlivé rakouské vlády, aby za to navzájem byli podporováni.

Již na sněmě r. 1866 usnesli se dne 27. března haličtí Poláci, aby ke koruně vyslána byla deputace s adresou, v níž by žádala o zřízení zvláštního kancléře pro Halič, a to příslušníka země, který by znal její poměry a byl v radě koruny jejím zástupcem. R. 1867, když běželo o to, aby říšská rada rakouská uznala vyrovnání s Uhry, uzavřené s nimi dosud jen panovníkem, a když sněmy český, moravský a krajinský, upírajíce říšské radě takové právo, nevyslaly do ní své delegáty, tu sněm haličský usnesl se

dne 2. března 1867 značnou většinou vykonati volbu delegátů. Na usnesení jeho mělo vliv čís. nař. ze 25. února 1867, kterým na právnické fakultě Lvovské (dosud skoro výhradně německé) university zřízeno bylo několik stolic s jazykem polským. (Čís. nař. ze 23. března 1862 zřízeny byly na téže fakultě dvě katedry maloruské.) Jen na cestě dohody s vládou očekávali Poláci další koncese. Na říšské radě získání byli pro schválení dualismu slibem, že sankcionovány budou osnovy zákonů zemských o vyučovacím jazyku ve školách obecných a středních a o zemské školní radě haličské, jakož i nadějí v další ústupky. Prvá z uvedených osnov obdržela sankci dne 22. června, druhá dne 25. června 1867. Tím dostalo se haličským Polákům velikých práv. Na školách obecných a středních zaveden jazyk polský a částečně i maloruský, a správa škol dostala se do rukou zemské školní rady, složené ze zástupců vlády, církve, samosprávy a školy. Účastenství na jednání říšské rady přineslo Polákům prospěchy další. R. 1868, když běželo o organisaci úřadů politických a oddělení správy od soudnictví, zrušeno bylo dosavadní administrativní rozdělení Haliče na část východní (pod místodržitelstvím ve Lvově) a západní (pod místodržitelstvem v Krakově). Rozdělení toto, jež trvalo od r. 1849 (s přestávkou v l. 1860—1863, kdy celá země spravována přímo místodržitelstvím haličským), zavedeno bylo se zřetelem na národnostní poměry. Pouze západní část země byla polská, kdežto v části východní měli značnou většinu Malorusové. Správní sjednocení země ukazovalo, že sympatie vlády kloní se k Polákům.

Novým úspěchem, získaným rovněž r. 1868, byl průlom do německého úředního jazyka v Haliči. R. 1852 bylo sice dovoleno spisovati tam soudní podání (pokud strany neuzívaly advokátů) po polsku (a po malorusku), ale vyřízení měla býti vydávána zpravidla po německu, a pouze k žádosti stran i v polském (pokud se týče maloruském) překladě. Toliko lidu vesnickému měly beze zvláštní žádosti soudní výnosy býti dodávány v jeho jazyku. R. 1856 a 1857 vydána pak nařízení, že v záležitostech trestních jak státní zástupci, tak i obhájci jsou povinni užívati výhradně jazyka německého, i když mu obžalovaný nerozumí. R. 1863

učiněn byl jakýsi ostýchavý náběh k vnitřnímu soudnímu jazyku polskému (a maloruskému). Výnosem min. sprav. ze 23. února 1868 oznámeno totiž haličským soudům, že není závady, budou-li referenti a votanti ve věcech, v nichž strany užívají polského (nebo maloruského) jazyka, sepisovati výtahy ze spisů a referáty i s odůvodněním v tomto jazyku.

R. 1868, když Poláci viděli, že Chorvaté v rámci dualismu ujednali s Uhry t. zv. vyrovnání uhersko-chorvatské, chtěli dosíci podobného postavení v Rakousku. Sotva byly schváleny prosincové zákony z r. 1867, vznikla proti rakouské ústavě u Poláků oposice. Strana demokratická a zároveň federalistická, povstala ve Lvově pod vedením Františka Smolky, chtěla se spojit s Čechy a přejíti k pasivnímu odporu proti říšské radě. Většina sněmu haličského postavila se však na stanovisko autonomie a doufala dosíci na říšské radě pro Halič podobného postavení, jaké příznáno od Uhrů Chorvatům. Návrh Smolkův, aby říšská rada nebyla obeslána, byl zamítnut, a dne 24. září 1868 usnesena t. zv. *haličská resoluce*, podobná českým fundamentálním článkům z r. 1871. Obsah její jest tento: 1. Zemský sněm rozhodovati bude výhradně o způsobu voleb do říšské rady; 2. zemská delegace haličská bude se účastniti činnosti říšské rady jen ve věcech společných Haliči s ostatními zeměmi zastoupenými na říšské radě; 3. z působnosti říšské rady budou vyloučeny a haličskému sněmu přikázány tyto věci: a) zřizování komor a orgánů obchodních, b) zákonodárství o ústavěch úvěrních a pojišťovacích, bankách a spořitelnách, vyjímajíc banky cedulové, c) zákonodárství o příslušnosti, d) stanovení zásad vyučování ve školách obecných a gymnasiích, zákonodárství o universitách, e) zákonodárství o právu trestním a policii trestní, zákonodárství civilní a horní, f) zákonodárství o hlavních zásadách organizace úřadů soudních a administrativních, g) zákony mající býti vydány za účelem provedení základních zákonů státních o všeobecných právech státních občanů, o moci soudcovské i moci vládní a výkonné, h) zákonodárství o věcech, týkajících se povinností a poměrů Haliče k jiným zemím, i) zákonodárství obecní bez obmezení vyplývajících ze 4. čl. zák. stát. o všeobecných právech státních ob-

čanů; 4. k uhrazení výdejů haličské zemské správy, soudnictví, kultu, osvěty, veřejné bezpečnosti a kultury dána bude z příjmů státních k dispozici sněmu suma odpovídající skutečným potřebám, a speciální použití této sumy nebude předmětem jednání říšské rady; 5. zemské statky haličské, zvané komorními, připojeny budou k zemskému fondu haličskému jakožto vlastnictví země; 6. doly solné haličské nebudou moci býti prodány ani zaměněny ani zavazeny beze svolení sněmu haličského; 7. království Haličsko-Vladiměřské s vel. knížectvím Krakovským bude míti v zemi svůj vlastní nejvyšší a kasační soud; 8. království to obdrží zemskou správu odpovědnou před sněmem ve věcech vnitřní správy, osvěty, veřejné bezpečnosti, zemské kultury a spravedlnosti, a také svého ministra v korunní radě.

Požadavky Poláků šly ještě dále než požadavky Čechů ve člancích fundamentálních, a nebylo proto divu, že narazily na odpor nejen ústřední vlády, nýbrž samého místo-držitele Agenora hr. Goluchowského, který z úřadu svého odstoupil. Poláci nedali se však zastrašiti. Na říšské radě v l. 1869—1872 stále trvali na svých požadavcích. Měli proti sobě jak vládu, tak centralistickou většinu říšské rady. (Češi říšskou radu v té době neobesílali.) Poněvadž vládě běželo o to, aby do říšské rady zavedeny byly přímé volby, a Poláci při abstinenci Čechů neměli býti odpuzováni, vláda hleděla je získati rozličnými ústupky. Nejdůležitějším z nich bylo nařízení veškerého ministerstva z 5. června 1869 č. 2354, kterým se u všech haličských úřadů a soudů zavádí *vnitřní úřední jazyk polský*. Výslovně se v nařízení tom praví, že se týká všech c. k. úřadů podléhajících ministerstvům vnitra, financí, obchodu a orby, zemské obrany, dále zemské školní rady a soudů. Polština má se užívati nejen ve vnitřní službě, nýbrž i ve styku s jinými nevojenskými úřady a soudy v zemi. Pouze pro styk s úřady vojenskými a s úřady i soudy mimo zemi jakož i s úřady ústředními a také u c. k. pokladen a úřadů spravujících peníze, pokud běží o kasovní knihy, výkazy a doklady kontrolované ústředními orgány, a konečně ve vnitřní správě a manipulaci poštovních a telegrafních úřadů a erárních průmyslových podniků i pro vzájemný styk těchto úřadů a orgánů zachován jazyk německý. Tímto jazykovým naří-

zením dosáhli haličtí Poláci postavení, jakého se vedle Němců, požívajících zvláštních privilegií, nedomohl — až na dalmatské Chorvaty r. 1909 — žádný z národů rakouských. Nařízením tím nejen že byl pojištěn rozvoj polského jazyka v Haliči, ale ze země této stalo se territorium požívající své vlastní administrativy i svého soudnictví. Němečtí úředníci, kteří zaplňovali dosud haličské úřady, museli se vystěhovati a učiniti místo Polákům (částečně i Malorusům).

Ale ani touto velkou koncesí nechtěli se Poláci spokojiti. Centralistické ministerstvo Hasnerovo slibovalo jim r. 1870 splnění aspoň některých částí resoluce, budou-li hlasovati na říšské radě pro přímé volby. Konstituční komise říšské rady, již byla resoluce odkázána, protahovala jednání tak dlouho, až Poláci dne 31. března 1870 složili mandáty a strhli sebou ostatek autonomistů, tak že na říšské radě zůstalo jen 129 centralistů (mezi nimi 2 Slovinci a 1 Malorus). Kabinet Hasnerův padl, a utvořeno ministerstvo Alfreda hr. Potockého. Nový kabinet dal se na cestu dalších ústupků. Vymohl především cís. nař. ze 30. dubna 1870, jímž byl zaveden na universitě krakovské jazyk polský jako přednáškový pro všechny předměty vyjímajíc německou literaturu. Místo splnění resoluce nabízen Polákům zákon rozšiřující autonomii v Haliči. K předložení příslušné osnovy však nedošlo následkem rozpuštění říšské rady. Dne 4. února 1871 odstoupilo ministerstvo Potockého. Nový kabinet Hohenwartův převzal jeho dědictví a obdržel také úkol rozšířiti haličskou autonomii. Svolav říšskou radu, splnil aspoň jedno přání Poláků. Vymohl dne 11. dubna 1871 jmenování Kazimíra Grocholského ministrem bez portefeuille a přiznání mu vlivu na věci haličské. Dne 25. dubna 1871 předložila vláda říšské radě vypracovanou již za Potockého osnovu o rozšíření haličské autonomie, jež byla jakousi redukcí požadavků obsažených v resoluci. Centralisté němečtí prohlásili se pro osnovu i pro nepřímé volby v Haliči (vysílání delegace na říšskou radu ze sněmu haličského), ale jen když Poláci dopomohou k zavedení přímých voleb v ostatních zemích, a když ve věcech zůstavených autonomii haličské nebudou se účastniti jednání říšské rady, čímž by byla zjednána převaha Němců, a zlomen odpor Če-

chů. Na tuto podmínku nechtěla však přistoupiti vláda, která byla ochotna podobnou autonomií jako pro Halič povoliti i pro Čechy, spokojí-li se tím česká oposice. K výsledku zas tedy nedošlo. Vláda snažila se jinak ukázati svou přízeň Polákům. Gołuchowski jmenován byl již po třetí místodržitelem v Haliči, vlastnoručním listem k min. Jirečkovi ze 2. května 1871 vyslovil císař přání, aby byla založena v Krakově Akademie věd a umění přeměnou tamního Towarzystwa naukowego (stalo se to r. 1872), nejm. nařízením ze 4. července 1871 pak připuštěny na Lvovskou universitu jazyky polský a maloruský (později arci universita ta popoštěna) a konečně nejm. nařízením ze 26. srpna t. r. svoleno k zavedení jazyka polského jako přednáškového na technické akademii ve Lvově (přeměněné v l. 1871 až 1877 na školu polytechnickou o čtyřech fakultách).

Po pádu ministerstva Hohenwartova Poláci na říšské radě dne 29. pros. 1871 zase přišli s resolucí haličskou. Vládě a Němcům běželo hlavně o prosazení přímých voleb do říšské rady. Komise přijala konečně dne 13. června 1872 osnovu zákona rozšiřujícího autonomii Haliče, ale zákon ten měl býti přijat rovněž haličským sněmem, k čemuž bylo třeba přítomnosti $\frac{3}{4}$ členů sněmu a svolení $\frac{2}{3}$ přítomných. Takové většiny však Poláci na sněmě haličském proti Malorusům neměli. Záležitost resoluce byla tedy prohrána. Od té doby nevystoupili už nikdy haličtí Poláci s podobným politickým programem. Zůstali sice autonomisty, ale zvláštní jejich zájmy, křížující se se zájmy Malorusů, vhnějí je v náruč vlád, jež se jim za to odvděčují nejen na říšské radě a v ústřední státní správě, nýbrž i v zemi. Ačkolí Malorusů jest v Haliči jen o málo méně než Poláků, jsou Poláci pány v zemi. Umožňují jim to ústřední vlády rakouské. Nejvyšší úřady v zemi, státní i samosprávné, obsazeny jsou Poláky. Z Poláků brán jest místodržitel i zemský maršálek. Poláci zaujímají také (ve vyšším procentu než jiní němečtí národové) vysoká úřední místa v ministerstvech. Zemské zákony jsou sice kontrassegnovány rakouskými ministry, ale sankce jim nebývá odpírána, poněvadž říšští poslanci polští podporují vládní politiku. Vhodně byla proto haličská autonomie polská nazvána *autonomií konvenční*. Mnohá výhoda politická není Polákům zaručena zákonem, ale jest

jaksi výsledkem nepsané úmluvy mezi rozhodujícími kruhy v Rakousku a polským poselstvem.

Následkem toho haličtí Poláci požívají naproti svým soukmenovcům pod žezlem ruským a pruským nejen všech výhod, jež jim poskytuje rakouský ústavní život, ale jsou v Haliči takořka výhradními pány. Jazyk jejich jest v Haliči privilegovaným zemským jazykem v úřadech i ve školách. Oni jsou pány ve sněmě, a rozhodují tedy o celém zemském hospodářství. V rukou jejich jest daleká většina úředních míst státních, zejména vyšších, skoro celé střední školství a všechny školy vyšší. Po dlouhá léta domáhá se český národ plné rovnoprávnosti jazykové v úřadech a druhé české university; Polákům haličským netřeba mařiti národní sílu bojem o splnění takových požadavků. Jsouť dávno již splněny. Poláci haličtí jsou proti nám ve výhodě i co do školství středního. Podle čl. 5. zmíněného již zák. ze dne 22. června 1867 č. 13. z. z. jest na středních školách v Haliči vydržovaných z veřejných prostředků, vyučovacím jazykem polština. (Maloruština připuštěna původně jen do 4 nižších tříd akad. gymnasia ve Lvově, a teprve zák. ze 31. května 1874 č. 43 z. z. rozšířena na všechny třídy dotčeného gymnasia.) Podle čl. 7. téhož zákona jest potřebí ke zřízení střední školy maloruské, aby svolil sněm po vyslyšení okresní školní rady. To znamená, že záleží jen na dobré vůli Poláků, budou-li v Haliči zřizovány maloruské střední školy. Dosud byla na základě usnesení sněmu zřízena čtyři maloruská gymnasia (v Přemyšlu, Kolomyji, Tarnopole a Stanislavově).

V říšské radě rakouské zaujímají Poláci vynikající místo a vykonávají na veškeru státní politiku mnohem větší vliv, než by jim příslušel podle jejich početnosti. Před provedením volební reformy v r. 1907 byla většina polských poslanců říšských rodu šlechtického (35). Ze 78 poslanců připadajících na Halič (z nichž 8 bylo Malorusů) zastoupení byli v »Kole Polském« 63 poslanci (celkem čítalo »Kolo« 65 členů — byloť v něm ještě po jednom členu ze Slezska a Bukoviny). Tón udávali šlechtici, náležející hlavně ke krakovským »stančikům« (starokonservativcům) a »Podolanům« (mladokonservativcům), straně ještě zpátečnickější než stančici. Pouhé tyto dvě strany čítaly

30 členů »Kola«. Vedle nich zastoupeni byli v »Kole« klerikálové (»katolické centrum«, celkem 11 osob), národní demokraté (Všepoláci, 4), demokraté (10), polští demokraté (9) a jeden člen, který se nehlásil k žádné straně. Poněvadž ani t. zv. strany demokratické nevynikaly velkým demokratismem, mělo »Kolo Polské« ve svém celku ráz konservativně-šlechticko-klerikální a neprovozovalo následkem toho lidovou politiku. Velkou pohromou hrozila mu *volební reforma pro říšskou radu*. Podle volební osnovy min. Gautsche, podané poslanecké sněmovně říšské rady dne 23. února 1906 mělo ze 455 říšských poslanců (místo dosavadních 425) připadnouti na Halič 88, ale z toho počtu měli obdržeti Malorusové 27 mandátů, tak že Polákům mělo se jich dostat 61, což znamenalo úbytek naproti dřívějšímu stavu. Jest pochopitelno, že se Poláci vzpírali takovéto reformě. Za ministerstva Beckova, kde konečně volební reforma v prosinci r. 1906 oběma sněmovnami byla přijata, podařilo se jim vymoci pro Halič značně větší počet poslanců, a sice 106, arci z 516. Z těchto 106 haličských mandátů přiznáno Malorusům pouze 28 a Polákům 78, ač podle poměru obyvatelstva obdržeti měli Poláci pouze 56 mandátů, a Rusíni 50. Kromě toho podařilo se »Kolu Polskému« hlavně nátlakem národních demokratů proraziti výjimečně pro Halič t. zv. proporční (dvoumandátovou) soustavu ve venkovských obcích. Polákům měly býti pojištěny i v okresích východohaličských, většinou maloruských, t. zv. menšinové mandáty, pokud se týče Malorusové měli býti připraveni o několik mandátů. Systém tento objevil se však již bezmála při prvých volbách jako zbraň dvojsečná. Ukázalo se, že při náležitě taktice mohli by Malorusové velkou část těchto mandátů získati a nabýti tak více poslanců, než jim bylo přiznáno volební reformou. (Prozatím uhájili si 27 mandátů.) V nové říšské radě (zvolené r. 1907) čítalo »Kolo Polské« s počátku (s 1 poslancem ze Slezska) pouze 55 členů (o 10 méně než ve starém parlamentě). Stejně byly v něm zastoupeny tři hlavní strany: konservativci, klerikálové a národní demokraté (měly po 13 členech); strana demokratů čítala 9 členů, a polská strana demokratická 4 členy. Do Kola vstoupil také jeden poslanec samostatný. Nejvíce mandátů získala při nových volbách

polská strana lidová (17), jež měla před tím v říšské radě jen 4 zástupce. Sociální demokraté polští obdrželi 4 mandáty, zionisté 3. Mezi stranou lidovou a »Kolem Polským« panoval s počátku poměr dosti nepřátelský, ale v dubnu 1908 vstoupili poslanci lidoví do »Kola«, čímž moc jeho velice stoupla. Od té doby náleží »Kolo Polské« se svými 72 členy k nejsilnějším stranám říšské rady.

V zemském sněmě haličském, zvoleném v únoru a březnu r. 1908 ještě na základě starého volebního řádu, drží si strany konservativní a demokratické (pokrokové) téměř rovnováhu. Klub sněmovní pravice (dřívější Unie konservativní) čítá 57 členů, klub levice sněmovní 29, klub lidovců 22 a centrum 5 členů.

* * *

Nejhorší jest politické postavení *Poláků* pod žezlem *pruským*. Poláci tamní usazení jsou v pěti zemích: ve Slezsku, v Pomorí (Kašubové), v Prusích východních, v Prusích západních a ve vel. kníž. Poznaňském.

Podle vídeňských traktátů měli Poláci obdržeti národní zastupitelstva a instituce, zabezpečující jim zachování národnosti v celém rozsahu býv. Polska z r. 1772. Tak jako ostatní státy záborčí nedbalo toho ani Prusko, které nepovažovalo za potřebno v těch částech Polska, jež mělo nepřetržitě od r. 1772 (ve Varmii a ve většině záp. Prus), držeti se po r. 1815 jiné politiky vůči Polákům než před r. 1815. Již tehdy byla většina obyvatel těch částí býv. Polska německá, kdežto v zemích nabytých r. 1815 měli převahu Poláci. Proto vláda pruská měla od r. 1815 jisté ohledy pouze k Polákům poznaňským.

Fridrich Vilém III., chopiv se vlády nad územím připadlým mu r. 1815, vydal dne 15. května 1815 k Polákům provolání, v němž je ubezpečoval, že nepozbudou své národnosti. Mezi jiným sliboval: »Vaše náboženství bude zachováno... Vašeho jazyka má být užíváno vedle německého ve všech veřejných věcech; a každému z vás bude podle míry schopností otevřen přístup k veřejným úřadům vel. knížectví jakož i ke všem úřadům a důstojnostem mého státu. Zrozený mezi vámi náměstek můj bude mezi vámi sídliti...«

Ze všeho toho provedeno jen poslední. Poznaňsko obdrželo náměstka královského Antonína kníž. Radziwiłła, sešvakřeného s králem. Jinak neučiněno nic, co by zabezpečovalo zachování polského národa pod žezlem pruským. Tak jako jiné provincie pruské rozděleno bylo i vel. kníž. Poznaňské na vládní obvody, regencie, a ty zase na okresy. Regencie utvořeny dvě: v Poznani a Bydhošti. Vnitřní úřadování obou regencí bylo německé; pouze na venek užívalo se obou jazyků. Mezi úředníky regencí byli sice i Poláci, ale tvořili menšinu. Za to stavovské zastupitelstvo a úřady okresní byly převážně v rukou polské šlechty. Zákonem z 5. června 1823 obnovil král staré »stavy provinční«, jimž náležel poradní hlas v záležitostech zákonodárných a právo usnášeti se v komunálních věcech provincie; ordinací z 20. pros. 1828 zavedena pak stavovská reprezentace okresní. Zákony ty zabezpečovaly živlu polskému jak na sněmě provinčním — všech takových sněmů bylo osm (teprve patentem ze 3. ún. 1847 povstal jediný zemský sněm o dvou komorách) —, tak v převážné většině sněmíkův okresních rozhodnou většinu. Na sněmě provinčním měla značnou převahu šlechta (stav rytířský vysílal 26 poslanců, města 16, stav selský 8). Ještě příznivější zastoupení měla šlechta na sněmích, jež se skládaly kromě 3 zástupců obcí vesnických a tolika zástupců obcí městských, kolik měst bylo v okrese, ze všech vlastníků rytířských statkův okresu. Řádem ze 29. dubna 1829 přiznáno bylo těmto okresním sněmíkům právo voliti nejdůležitějšího z pruských úředníků, landráta. Následkem toho byla okresní administrace většinou v rukou polské šlechty. I správa vesnických obcí odevzdána byla šlechtě. Polský jazyk panoval ve správě okresů i vesnických obcí, a to jak ve službě vnější, tak i vnitřní.

V soudnictví uznán byl sice zák. z 9. února 1817 jazyk polský za rovnoprávný s německým, ale němčině zajištěna v některých případech přednost. Dvojazyčností v soudnictví a veřejném životě odpovídala také dvojazyčnosť ve školství. Znamenitým dokladem nestrannosti vlády v této příčině jest reskript prus. min. kultu a vyučování ze 23. prosince 1822, adresovaný král. pruské regencii v Poznani a týkající se polského jazyka. Školy střední byly tehdy na

Poznaňsku dvě, a to gymnasia v Poznani a Lešně. V gymnasiu poznaňském byly od r. 1825, pokud se týče 1829 ve 4 nižších třídách paralelky polské a německé, 2 vyšší třídy byly utrakvistické. Gymnasium evangelické v Lešně (reorganised r. 1826) bylo německé.

Listopadové revoluce polské účastnili se i Poláci pruští, a to postavení jejich zhoršilo. Náměstek Radziwiłł složil úřad, který byl pak zrušen. Za presidenta dosazen potom velký germanisátor Edvard Flottwell (od pros. 1830 do poč. r. 1841). S jeho jménem spojeny jsou prvě usilovnější snahy o germanisaci poznaňských Poláků. On jest také prvým soustavným kolonisátorem Poznaňska, tedy předchůdcem pozdější komise kolonisační. Statky státní buď pachtoval jen Němcům nebo je rozparceloval mezi německé sedláky. Ke stavění cest, sypání valů a budování pevnostních hradeb objednával jen německé dělníky. Za něho provozuje se také nová jazyková politika, při níž se polský jazyk odstrkuje. Vidno to zejména z předpisů ze 14. dubna 1832 o užívání polského jazyka ve správní službě. Za jazyk vnitřní služby ustanovena skoro výhradně němčina; práva polštiny silně obmezena i ve službě zevnější. I v soudnictví zavedena němčina jako vnitřní jazyk úřední. Ve školství držel se Flottwell politiky dřívější. Za něho rozděleno bylo gymnasium poznaňské ve dva ústavy, z nichž jeden, určený pro evangelíky, stal se německým, druhý katolický pak utrakvistickým (vyučovacím jazykem ve třídách nižších byla převážně polština, ve vyšších pak němčina). Rovněž tak utrakvistické bylo tehdy založené katolické gymnasium v Třemešně.

Flottwell podkopával politický a společenský význam polské šlechty. Kabinetním rozkazem ze 3. února 1833 zrušil v kníž. Poznaňském právo sněmíků voliti landráty, kteří nyní jmenováni královskou regencíí. Kabinetním rozkazem z 9. března 1833 pak zrušena samosprávná instituce vojtů, místo nichž zavedeni státní obvodní komisaři (Distriktskommissäre). A konečně kab. rozkazem z 10. prosince 1836 rozdělen každý okres na několik policejních obvodů s komisařem v čele. Následkem těchto nařízení rozmáhal se vnitřní úřední jazyk německý, a šlechta nevyhledávala státní službu. Proti šlechtě namířen byl kab. rozkaz

ze 13. března 1833, kterým král odevzdal Flottwellovi milion tolarů, aby za ně kupoval polské statky exekučně prodávané. Takto osazeno v Poznaňsku 30 německých vlastníků rytířských statků. Již tehdy vznikl v kruzích vysoké byrokracie německé plán zakoupení co možná veškeren majetek polské šlechty, ale nebylo na to peněz.

Politika Polákům nepřátelská ustala za Fridricha Viléma IV. (1840—1858)) aspoň na počátku jeho vlády. V prvých letech své vlády udělil král tento Polákům řadu jazykových práv. Zároveň obdrželo Poznaňsko větší svobodu tiskovou, právo spolčovací a shromažďovací. Stav tento netrval arci dlouho. Nastal r. 1844 doba revolučních nepokojů, jež trvaly až do r. 1849. V oboru školství vydána min. osvěty dne 29. května 1842 instrukce, v níž dosti obšířle respektována práva polského jazyka. Vesnické školy měly býti utrakvistické, rovněž tak nižší třídy škol městských; pouze ve vyšších třídách škol městských měla býti němčina jazykem vyučovacím. Co se týče škol středních, povoleny vedle ústavů německých tři utrakvistické (gymnasium u P. Marie v Poznani, gymnasium v Třemešně a Ostrově) s vyučováním převážně v polském jazyku ve 4 třídách nižších a s německým výkladem ve 2 vyšších třídách. R. 1853 založena i utrakvistická reálka v Poznani, naproti čemuž r. 1863 z důvodů politických zavřeno gymnasium v Třemešně. V jiných středních školách vel. kníž. Poznaňského a také v některých středních školách záp. Prus a Slezska byla polština aspoň předmětem vyučování, někde povinného, jinde nepovinného. Náboženství vyučováno skoro ve všech středních školách v Poznaňsku a v některých gymnasiích záp. Prus po polsku. V gymnasiích s větším počtem polských žáků byly zvláštní polské knihovny.

V oboru soudnictví ustanoveno nař. ze 21. ledna 1841, že v jazyku, v němž byla sepsána žaloba, má býti projednáván celý spor.

Od r. 1845 nastalo mezi pruskými Poláky revoluční vření, podněcované pařížskou emigrací polskou. Na únor 1846 projektován byl výbuch revoluce. Plán však prozrazen, a provedení jeho zmařeno. Březnová revoluce r. 1848 slíbvala pruským Polákům, že osud jejich se zlepší.

Podle král. reskriptu ze 24. března t. r. mělo se jim dostati národní reorganizace. Pod předsednictvím vládního presidenta Beurmanna sestavena 10členná komise (8 Poláků a 2 Němci), která měla reorganizaci tu provésti. Ale jako v Rakousku, tak podařilo se i v Prusku svobodomyšlné hnutí zbrojně potlačit. Poláci nejen že nedosáhli svého cíle, ale v konstituci pruské ze 31. ledna 1850 nedodělali se ani rovnoprávnosti jazykové.

V době reakce, v l. 1850—1858 vystupovala pruská vláda opětně proti Polákům. Tiskové nařízení z 5. června 1850 zasadilo velikou ránu polskému časopisectvu. Od 1. července 1850 přestaly vycházeti všechny listy polské, vyjmajíc úřední Gazetu Poznaňskou a klerikální Przegład Poznański. Až do konce r. 1858 nebylo v Poznaňsku ani jednoho nezávislého časopisu polského. Peněžnímu ústavu polskému Towarzystwo kredytowe ziemskie, jež podporovalo úvěrem Poláky, nepovolila vláda další emisi zástavních listů, a založila proti němu ústav konkurenční, Nowe towarzystwo kredytowe dla prowincyi poznańskiej, následkem čehož ústav polský r. 1877 zašel. Aby zlomila polský vliv i na sněmě, vláda rozdělila r. 1855 zemi na nové volební okresy, tak že se do sněmu dostalo jen 5 polských poslanců, kdežto v l. 1849—1850 bylo jich 11—15. (Od r. 1859 vzrůstal opět počet polských poslanců; r. 1864 bylo jich už 26.) Na podlý prostředek proti Polákům připadl r. 1858 ředitel poznaňské policie Bärensprung. Chtěje vyvolati pronásledování Poláků, dal padělati listy, jimiž se mělo Polákům dokázati, že chystají nové povstání. Úskok ten odhalen posl. Vlad. Niegolewským.

Když od října 1858 počal místo chorého duchem Fridricha Viléma IV. panovati bratr jeho Vilém I., ustalo poněkud pronásledování Poláků. Péčí hr. Tita Działyńského povstalo tehdy Towarzystwo przyjaciół nauk v Poznani, a Hip. Cegielski založil prvý nezávislý denník polský v Prusku, Dziennik Poznański. Dne 24. září 1862 jmenován byl Bismark presidentem pruského ministerstva a ministrem věcí zahraničných. K veslu dostal se nejurputnější nepřítel polského národa. Že až do r. 1871 plány své proti Polákům chytře skrýval, toho příčinou byla ještě tehdejší slabost Pruska. Poláci byli sice pronásledováni nadále

(tisk polský stíhán, polština v utrakvistických gymnasiích v Poznani a Ostrově obmezována atd.), ale nový kurs v pronásledování zaveden teprve po sesílení Pruska válkami s Rakouskem a Francií. V Bismarkovské vyhlazovací politice proti Polákům rozeznává prof. Jos. Buzek*) dvě období. V prvém, od r. 1872 do r. 1885, byl *boj pruské vlády proti Polákům části kulturního boje* proti katolíkům; v období druhém, od r. 1885 do r. 1890, vrhl se Bismark přímo na Poláky. V době války kulturní zrušil Bismark jazyková práva Poláků v oboru školství, správy a soudnictví a obmezil občanská práva jejich na poli správy, po ukončení války kulturní počal je hubiti v oboru hospodářském.

Od r. 1840 trvala při pruském ministerstvu kultu a vyučování zvláštní sekce katolická. Bismark vytýkal jí, že byla orgánem polonisujícím, a proto v červenci 1871 sekci tu zrušil. Zákonem z 11. března 1872 odňat byl církvi dozor nad školami, a zavedeni státní inspektoři, kteří poněmčovali polské školy. Pouhými nařízeními vypuzena polština ze škol. Nejvíce obmezena ve Slezsku horním. Nař. regencie opolské ze 20. září 1872 zaveden ve všech obecných školách jazyk německý jako vyučovací. Pouze při náboženství připuštěna v obmezeném rozsahu polština. O něco lépe měly se poměry v Prusích východních a západních (nař. ze 24. čce 1873). V Poznaňsku (nař. ze 27. října 1873) byla sice rovněž němčina jazykem vyučovacím, ale jazyk polský byl povinným předmětem vyučování; náboženství a kostelnímu zpěvu mělo se vyučovati po polsku. Úplná germanisace školství středního provedena v l. 1872—1874. Nař. ze 23. května 1874 odstraněn byl utrakvismus na gymnasiích v Poznani a Ostrově. Všem předmětům (vyjmajíc jazyk polský) mělo se vyučovati ve všech třídách po německu; jen v třídě nejnižší, pokud toho vyžadovalo porozumění výkladu, možno bylo užívati jazyka polského. Polština připuštěna jen jako nepovinný předmět vyučování; náboženství mělo se vykládati jen po německu. Nyní přikročila vláda i k vyloučení jazyka polského z úřadů (i samosprávných) a soudů. Zákonem ze 28. srpna 1876

*) *Historia polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków* (Lvov, 1909).

stala se němčina výhradním jazykem úřadů a soudů ve službě vnitřní i vnější, tak že strany se nemohly už obracet k úřadům v jazyku polském.

Zák. z 9. března 1874 zavedeny byly v Prusku nucené civilní sňatky a matriky civilní. Tím se otevřelo nové pole pro germanisaci. Matriky vedou se výhradně po německu. — Vláda pruská počala také germanisovatí názvy polských obcí a míst.

Od let sedmdesátých praktikuje pruská vláda zásadu, že do veřejné služby v polských zemích nemají býti přijímáni polští úředníci, profesori a učitelé. Ještě větší nepřátelství projevila vláda proti Polákům tím, že vyloučila vel. kníž. Poznaňské z výhod samosprávy, zavedené v ostatním Prusku, a síce zřízením okresním ze 13. pros. 1872 a zřízením provinčním ze 29. června 1875. Teprve zákon z 19. května 1889 o všeobecné správě a o kompetenci úřadů a soudů správních v provinciích poznaňské rozšířil působnost 1. všeobecného zákona o správě země ze 30. čce 1883, 2. zákona o kompetenci úřadů a soudů správních z 1. srpna 1883, 3. okresního zřízení z 19. března 1881 a 4. zřízení provinčního z 29. června 1875 a 22. března 1881 také na velké kníž. Poznaňské. Zákony ty však zavedeny v Poznaňsku s četnými výjimkami. Především značně obmezena samosprávná práva zastupitelstev okresních i provinčních, a rozšířena působnost orgánů státních. Kromě toho pak zůstaveny v platnosti staré předpisy co do složení provinčního sněmu i okresních sněmíků, následkem čehož sněm i sněmíky zůstaly zastupitelstvy výhradně stavovskými tak jako před r. 1848.

Nemilým překvapením bylo pro pruskou vládu seznání, že při všem útisku polská národnost po r. 1870 vzrostla. Od r. 1885 stupňuje se tedy politika protipolská a rozšiřuje se zejména na pole hospodářské. Dne 26. března 1885 nařídil Bismark, aby všichni cizí poddaní polské národnosti byli z Polska vyobcováni (asi 30.000 ruských a rakouských Poláků tehdy vypověděno). Rok na to pak vystoupeno proti Polákům s t. zv. *zákonem kolonisačním* ze 26. dubna 1886, kterým dán byl vládě pruské k dispozici fond 100 mil. marek, aby ho usazováním německých sedláků a dělníků použila k hospodářskému povznesení a posílení

německého živlu v provinciích východních, Poznaňsku a záp. Prusích, proti popolšťujícím snahám. Z fondu měla býti zakupována polská půda, především velkostatky, a na ní měli býti usazováni němečtí sedláci a dělníci. Provádění plánu toho odevzdáno kolonisační komisi, podřízené přímo ministerstvu. Podle nař. král. ze 21. čna 1886 měla se kolonisační komise skládati z vládních presidentů (místodržitelů) provincie Poznaňské a záp. Prus, z pěti komisařů jmenovaných příslušnými ministry (ministrským předsedou, ministry orby, financí, osvěty a vnitra) a z jiných členů, jmenovaných králem na tři léta. Komise měla odevzdávatí půdu kolonistům buď do časového pachtu nebo do vlastnictví, nebo za roční rentu (statky rentové). Když výsledky kolonisační komise nebyly tak veliké, jak vláda očekávala, žádáno bylo na pruském sněmu za povolení nových fondů, a v l. 1898—1908 vydány čtyři nové zákony toho druhu. Tři z těchto zákonů možno pokládati za novely ke kolon. zákonu z r. 1886, a to zák. ze 20. dubna 1898, zákon vydaný dne 1. čce 1902 za účelem »povznesení něm. jazyka v Prusích západních a Poznaňsku« a zákon podobného titulu z 20. března 1908, známý pod názvem zákona o vyvlastnění polského majetku.

Zákon z 20. dubna 1898 zvětšuje kolonisační fond ze 100 mil. na 200 mil. marek, dovoluje ve výjimečných případech vedle statků selských též zakládání větších statků zvaných Restgüter (ze zbytků půdy nepoužitých při parcelaci) a činí konečně kolonisační fond, který měl trvatí jen do 31. března 1907, »věčným«. Zákonem z 1. čce 1902 zvětšuje se kolonisační fond na 350 mil. marek a kromě toho zakládá se nový fond 100 mil. za účelem kupování v záp. Prusích a Poznaňsku statků jakožto domén a lesů státních. Zákon ze 20. března 1908 uděluje především vládě právo nabývatí půdy pro německou kolonisaci vyvlastněním a mimo to mění dřívější zákony tímto způsobem: 1. fond kolonisační zvyšuje na 475 mil. marek, 2. rovněž tak zvyšuje fond na kupování domén a lesů státních na 125 mil. marek, 3. zakládá dva nové fondy, a to fond ke zřizování velkých německých statků rentových (o 50 mil. markách) a fond ku přeměně německých statků selských ve statky rentové a k usazování německých dělníků vesnických

(o 75 mil. markách). Konečně ustanovuje zákon o vyvlastňování z r. 1908, že komise kolonisační se má skládati také ze dvou členů, jmenovaných sice vládou, ale na základě terna předloženého zemědělskými komorami Poznaňska a záp. Prus.

Vrcholem svévole jest *vyvlastňovací zákon* z 20. března 1908. Po celém světě mezi všemi vzdělanými národy jest soukromé vlastnictví nedotknutelné, a expropriace připuštěna jest jen tam, kde toho žádá obecné dobro. V Prusku však donucuje stát vlastní své občany (polské národnosti), aby vydali svůj majetek, vyžadují-li toho zájmy germanisace. — Komise kolonisační rozhoduje, které pozemky mají být vyvlastněny, doručuje usnesení své vlastníkově pozemku a uveřejňuje je v úředních orgánech. Vlastník i jiné oprávněné osoby mohou do dvou neděl po onom uveřejnění podat proti expropriačnímu usnesení stížnost, o níž rozhoduje ministerstvo orby, vnitra a financí. Co se týče peněžné náhrady za vyvlastnění, platí předpisy všeobecného zákona o vyvlastnění z 11. čna 1874. Vláda může expropiací nabytí jen půdy v rozsahu 70.000 ha. Vyvlastňovati možno 1. pouze v obvodech, v nichž zabezpečení ohroženého německého živlu není možné jinak než sesílením a zaokrouhlením kolonií německých pomocí zakládání kolonií, 2. pouze potřebné k tomu účelu pozemky.

Kolonisační politika pruská, ačkoli pohltila už ohromné miliony peněz, dosud zklamala. V boji o půdu prohrávali Poláci pouze do r. 1896. Od r. 1896 až do r. 1906 nahrazeny byly všechny ztráty utrpěné v dřívější době. Příčiny toho jsou různé. Především organizovali se také Poláci. Zásluhou Maxm. Jackowského byly zakládány spolky rolnické (kółka rolnicze) a vedle toho rozličné finanční ústavy, které poskytovaly Polákům úvěr a umožňovaly jim tak kupování půdy německé. Dočasná emigrace polská přinášela mimo to do země úspory, za něž kupována byla rovněž půda.

Vidouc neúspěch svých snah, vláda pruská předložila sněmu r. 1904 osnovu zákona, kterým se měla zamezití koupě parcelované půdy se strany Poláků. Avšak i tento zákon, sankcionovaný dne 10. srpna 1904, zklamal. Podle zákona toho vyžaduje se ke zřízení obytného stavení na parcelované půdě úředního povolení. Polákům však má po-

volení býtí odeprěno, nepředložil-li žadatel prohlášení presidenta regencie, že zakládané hospodářství se nepřičí účelům zákona ze 26. dubna 1886 o podporování německé kolonisace proti popoštujícími snahám. Tím zároveň řečeno, že Polák zbavuje se práva zakládati hospodářský statek na vlastní své půdě. Praxe našla však i zde prostředek, kterým možno zákon obejítí. Sedláci polští kupují velké statky německé a za obydlí používají přestavěných dvorských domků (ratejen), jež bývaly dříve určeny pro dvorskou čeleď.

Vedle vlády pruské pracuje o vyhubení Poláků i samo německé obyvatelstvo. R. 1894 založen byl protipolský »Spolek k podpoře německví ve východních provinciích«, nazývající se od r. 1899 »Německým spolkem pro východní marku«, známý všeobecně pod názvem *Spolku hakatistického* (podle počátečních písmen zakladatelů Hansemanna, Kennemanna a Tiedemanna). Obyvatelstvo německé provozuje také proti pruským Polákům všeobecný hospodářský bojkot, který dochází arci vzájemné odezvy.

Tato hakatistická politika nastala po krátkém intermezzu za kancléřství Capriviho (v l. 1890—1894), kde proti Polákům tak ostře nevystupováno, již r. 1894, ale pravá éra hakatistická počítá se od r. 1898. Utisk Poláků jest tak veliký, že se zdá, jako by už ani nebylo možno najítí nové germanisační prostředky. Polština netrpí se ve školách už ani při vyučování náboženství. Polákům znemožňuje se i soukromé vyučování v mateřštině. Germanisuje se v úřadech, soudech i v rozličných hospodářských státních podnikcích, ba stát dovoluje si stíhatí užívání polského jazyka i v životě soukromém.

Nový útok na práva polského jazyka podniknut byl *zákonem* z 15. května 1908 *o právu spolčovacím a shromáždovacím*, platným v celém Německu. Podle zákona toho možno na veřejných shromážděních mluvití jen německy. Vlády jednotlivých států mohou stanoviti výjimky pro Francouze v Elsasku, pro Lužičany v Sasku a pro ty cizí kmény v Prusku, »u nichž absolutní neznalost jazyka německého znemožňuje úplně vedení rozhovoru v tomto jazyku, a u nichž se zároveň neužívá cizího jazyka za tím výslovným účelem, aby se prohloubilo odcizení od německé

vlasti, nebo aby se podporovaly snahy čelící proti Německé říši.« Pro Poláky připuštěna výjimka jen tam, kde v době zavedení zákona (r. 1908) sídlí dávno usazené obyvatelstvo nemluvící německým jazykem, jestliže ono obyvatelstvo podle posledního sčítání činí více než 60% celé populace. Ale i tu jest dovoleno užívati neněmeckého jazyka vedle německého pouze po dobu dvaceti let od právoplatnosti nového zákona (tedy do 15. května r. 1928), jestliže osoba svolávající veřejné shromáždění aspoň tři dni před zahájením shromáždění oznámí policejnímu úřadu, že rozhovor bude veden neněmeckým a jakým jazykem. Naproti tomu tam, kde obyvatelstva německého jest více než 40% veškeré populace, bude lze na veřejných schůzích užívati toliko jazyka německého. Podle tohoto zákona bude možno pořádati polská veřejná shromáždění — arci jen do 15. května 1928 — pouze ve 47 okresích státu Pruského, kdežto v 51 okresích bude polština z veřejných shromáždění již nyní vyloučena.

ČECHOVÉ.

Nevelký národ československý jest od samého počátku svých dějin rozdělen ve dvou státech, nejdříve Moravským a Českém, pak Českém a Uherským. Pouze Čechové založili si vlastní svůj stát, který se stal r. 1526 součástíou trojdílného mocnářství Rakousko-Česko-Uherského, kdežto Slováci brzo po příchodu Maďarů do Uher počali sdíletí osudy státu, založeného Maďary, a k Uhrám náležejí až podnes. Jest tedy potřebí pojednati o státoprávním postavení obou řečených větví kmene československého odděleně.

Základ k nynějšímu státoprávnímu postavení českého národa položily politické události z let 1526 a 1620. R. 1526 přestal existovati Český stát jakožto říše úplně samostatná, mající svého vlastního krále. Země koruny České vstoupily ve spojení se zeměmi rakouskými a uherskými. Stará ústavnost česká udržela se jen do r. 1620, kdy moc stavů českých byla násilně zlomena. V l. 1627 a 1628 oktrojována byla Čechám a Moravě nová zemská zřízení, která staré zemské ústavy úplně pozměnila na prospěch absolutismu. Uplynulo další století, a od absolutismu přešlo se k centra-

lismu. R. 1749 zrušena česká dvorská kancelář, nejvyšší úřad pro správu vnitřních záležitostí Českého státu a zároveň nejvyšší soud v Českém státě, a země české spojeny co do správy a soudnictví se zeměmi rakouskými. V nejvyšších instancích administrativy zmizela tím úplně samostatnost Českého státu, pokud ještě jaká zbyla. Na absolutismu a rakousko-českém centralismu se však nepřestalo. Malý krůček vedl ke germanisaci. Myšlenku takovou propagoval hlavně Josef II. a částečně ji v českých zemích také provedl. Centralism nedotkl se pouze českého sněmovnictví, které i nadále zůstávalo známkou zvláštního Českého státu. Ale i na legislativu mělo dojít. Rok 1848 a po nové periodě absolutismu rok 1860 přinášejí novou ránu českému státnímu právu. Panovník vzdal se sice absolutismu a udělil svým národům ústavu, ale českému národu nevrací se právo, jež mu bylo r. 1627 (na Moravě 1628) odňato. V říjnovém diplomu z r. 1860 a v únorovém patentu z r. 1861 činí se, pravda, jakýsi ústupek právu historickému, ale jen nepatrný. Zavádí se vlastně trojí ústavnost, jedna pro celou monarchii, druhá pro Předlitavsko, třetí pro jednotlivé země. A jako čtvrtá má platiti stará ústava uherská. Trojí ta ústavnost jest panovníkem jednostranně oktrojována. Ústava předlitavská vyměřena jest tak široce, že sněmům zemským zbývá působnost jen nepatrná. Jest pochopitelné, že Čechové nechtěli uznati nové oktrojírky. Přece však nepostavili se hned na půdu českého státního práva, nýbrž přijali za základ říjnový diplom i únorový patent, ale s výhradou, že budou na nich učiněny změny. Když se na říšské radě marně zasazovali o nápravu, opustili ji konečně v červnu 1863, podavše slavnostní ohrazení a nastoupili 16letou pasivní oposicí.

Lépe vedlo se Uhrům, kteří stavěli proti říjnovému patentu svou starou uherskou ústavu. Po válce prusko-rakouské uzavřel s nimi panovník vyrovnání, čímž mocnářství upraveno po dualisticku. Monarchie rozpoltěna. V jedné její části obnovena stará ústava uherská, části druhé oktrojována nová ústava, t. zv. prosincová (ze 21. pros. 1867), která ustaluje pro Předlitavsko poměry zavedené oktrojírkami z let 1860 a 1861. Z české strany následovala známá deklarace ze 22. srpna 1868, vyšlá z pera Riegrova, v níž

národ český protestuje proti dualismu. Nyní teprve zahájen byl v Čechách nejtuzší odpor proti centralismu, a již se zdálo, že provázen bude úspěchem. Velké naděje vzbuzovaly panovníkovy reskripty ze 25. srpna 1870 a ze 26. září 1870 a zvláště ze 12. září 1871. Mocnář uznal zvláštní státoprávní postavení království Českého a chtěl toto uznání obnoviti korunovací přísahou; i vyzýval sněm ke srovnání poměrů státoprávních s mocností říše a s právy jiných království a zemí. České státoprávní požadavky měly konečně dojití splnění v t. zv. *fundamentálních člancích* z 9. a 10. října r. 1871, které zabezpečovaly království Českému podobné postavení, jakého požívá Chorvatsko na základě uhersko-chorvatského vyrovnání z r. 1868. V rámci dualistické úpravy mocnářství uskutečňovaly se aspoň částečně požadavky plynoucí ze zvláštního postavení zemí České koruny. V čele jejím měl státi král, český kancléř dvorský, který měl býti zároveň členem předlitavského ministerstva. Země české měly tedy míti troje ministerstva: jedna společná pro celé mocnářství, druhá společná s ostatními zeměmi předlitavskými, třetí pak jen pro země české. Vláda česká skládati se měla z ministerstva spravedlnosti, kultu a vyučování a vnitra.

Nepřátelé zmařili však toto slušné vyrovnání s českým národem. Politikové naši nejen že provozovali i nadále pasivní politiku proti říšské radě, nýbrž rozšířili ji i na sněm. Zatím však zavedeny byly r. 1873 přes hlavy Čechů přímé volby do říšské rady, čímž myšlenka centralismu ještě více se utužila. Říšská rada rakouská stala se na zemských sněmech nezávislou. Působením strany mladočeské, ustavené r. 1874, zahájena byla politika aktivní, dříve na zemském sněmě, od r. 1879 i na říšské radě. Prapor českého státního práva byl na jedno desetiletí (1879—1888) opět svinut. Právní ohrazení ze 23. září 1879, pod kterým poslanci naši vstoupili na říšskou radu, vycházelo sice od českého státního práva, ale běželo tu spíše jen o formu. Ve skutečnosti provozovali poslanci naši na říšské radě politiku oportunní a spokojovali se jen drobnými vymoženostmi. R. 1889 vstoupili Mladočeši opět s programem českého státního práva, ale když r. 1891 vedení české politiky ve Vídni přešlo úplně do jejich rukou, přesvědčili se i oni, že české

státoprávní požadavky nedají se tak snadno uskutečnití. Program českého státního práva jest tedy českými stranami opuštěn vlastně již od r. 1879, po plná tři desetiletí. Místo něho postaven byl *program národní rovnoprávnosti*, o jehož uskutečnění pracují nejen Češi, nýbrž i jiní neněmečtí národové v Rakousku. Programem tímto stojí český národ úplně na půdě prosincové ústavy z r. 1867. Bylať národní rovnoprávnost vyslovena v 19. čl. základních zákonů státních o všeobecných právech státních občanů ze dne 21. pros. 1867 č. 142 ř. z. Článek ten zní: »Všichni kmenové národní ve státě jsou stejně oprávněni, a jedenkaždý kmen národní má nedotknutelné právo na zachování a pěstování své národnosti a svého jazyka. Rovné oprávnění všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, úradě a životě veřejném se uznává. V zemích, ve kterých přebývá několik kmenů národních, buďtež veřejné ústavy vyučovací zařízeny tak, aby každý z těchto kmenů národních bez nucení k učení se druhému zemskému jazyku obdržel potřebné prostředky ke vzdělání ve svém jazyku.«

Ačkoliv obsah cit. 19. čl. jest dosti jasný, vykládají jej Němci způsobem naprosto nepřipustným. V článku tom stanovena prý jest pouze theoretická zásada, která by potřebovala provedení ve zvláštním zákoně. Naproti tomu říšský soud správně vykládá, že předpisy čl. 19. jsou závaznou pozitivní normou. Proti prvé větě čl. 19. se namítá, že zákonodárství nemá ustanovení o pojmu národnosti ani o její organisaci ani o známkách rozhodujících o národní příslušnosti jednotlivců. Prakse pokládá arci za známku národnosti jazyk. Poněvadž však zákonodárství nemá ustanovení o organisaci národnosti, nepřiznává se nikomu právo, aby vystupoval jménem národnosti. Jen jednotlivec, jehož práva byla porušena, může si stěžovati.

Pokud běží o rovnoprávnost jazykovou, jež jest ve čl. 19. zaručena v životě veřejném, v úradech a školství, vedou se až dosud prudké boje hlavně o užívání zemských jazyků v úradech a školách. Od samého vstoupení poslanců českých na říšskou radu r. 1879 usiluje český národ, aby se domohl toho, co jest mu zaručeno ve druhé větě čl. 19. Snahy jeho zůstaly však až dosud marnými. V oboru veřejného úřadování běží tu jednak o vnější, jednak o vnitřní

úřední jazyk. V prvním ohledu žádá český národ, aby každý Čech ve všech zemích koruny České obrátiti se mohl ke každému veřejnému úřadu se žádostí přednesenou českým jazykem a aby také obdržel české vyřízení. V ohledu druhém domáhá se český národ, aby veřejné úřady na českém území i mimo styk se stranami, totiž úřednictvo téhož úřadu mezi sebou i úřad ve styku s jinými úřady užívaly českého jazyka, jako zase na druhé straně nezbraňuje se se strany Čechů, aby úřady na území německém užívaly němčiny jako vnitřního jazyka. Při vnějším českém jazyku běží o požadavek sociální, při jazyku vnitřním o požadavek politický. Bohužel nedosáhl český národ až dosud v plné míře ani splnění požadavku vnějšího úředního jazyka českého. Vláda vydala sice dne 19. dubna 1880 t. zv. *Stremayrova jazyková nařízení*, ale jen pro Čechy (č. 14 z. z.) a pro Moravu (č. 17 z. z.). Byla to souhlasná nařízení ministerstev vnitra (pro úřady politické) a spravedlnosti (pro soudy a státní zastupitelstva). Českým stranám přiznáno právo, aby česká jich písemná podání i ústní přednesy vyřizovány byly po česku. Pro Slezsko uznán byl vnější úřední jazyk český (a polský) jen v určitých úředních (soudních a finančních) obvodech, a to výnosem min. sprav. vrchnímu soudu zemskému v Brně ze dne 12. října 1882 č. 15.847 a výnosem min. fin. ze 16. února 1899. Dodatkem ke Stremayrovým nařízením vydáno bylo pro Čechy a Moravu *jazykové nařízení Pražákovo* ze 23. září 1886 č. 17.520, kterým přikázáno, aby od 1. ledna 1887 již v návrzích referentů náčrtu vyřízení a jich odůvodnění spisovány byly jazykem, v němž se má stranám dostatí vyřízení, tedy v českých věcech po česku.

Stremayrova nařízení netýkala se vnitřního úředního jazyka, kterým zůstala ještě z doby absolutismu němčina, zavedená výnosy min. sprav. ze 23. května 1852 č. 11.815 (pro vrchní zemský soud a gener. prokuraturu v Praze ve příčině trestního řízení) a ze 30. června 1852 č. 8103 (v příčině civilního řízení). Jest ku podivu, že obě tato jazyková nařízení, pocházející ještě z doby absolutismu, až podnes se uvádějí se strany německé jako legální základ vnitřního německého úřadování v českém území. Nehledíc ani k tomu, že doba konstituční zrušila, co zavedl absolutism (čl. 19.

zákl. zák. stát.), zmíněná jazyková nařízení odporovala dřívějšímu jazykovému právu v království Českém, a nebyla ani řádně vyhlášena, protože vším právem byla označena za pouhé projevy byrokratické libovůle.

Vnitřní úřední čeština zavádí se poprvé, byť v míře dosti obmezené, v *Badenioých jazykových nařízeních*, a to pro Čechy z 5. dubna 1897 č. 12 a 13 z. z., pro Moravu ze 22. dubna 1897 č. 29 a 30 z. z. V oboru úřadování vnějšího drží se nařízení tato zásady nařízení Stremayrova, avšak rozšiřují ji i na úřady podřízené ministerstvům financí, obchodu a orby. Co pak se týče vnitřního úředního jazyka, povoluje se tu Čechům celkem totéž, co bylo přiznáno již r. 1869 Polákům. Jazyka prvního ústního přednesu nebo písemného podání má se užívatí při všech úředních úkonech, sloužících k vyřízení věcí, zahrnujíc v to i návrh referentův a poradu v senátu. Jde-li o úřední jednání, zahájené nikoli k zakročení strany, má dle povahy věci (nach Beschaffenheit des Gegenstandes) užito býti buď obou nebo jednoho ze zemských jazyků. Týchž zásad budiž užito při písemném styku s jinými zeměpanskými, nevojenskými úřady v zemi. Pro styk s úřady mimo zemi a s úřady ústředními zachovány předpisy dosavadní, t. j. němčina. Služební jazyk úřadů vojenských a četnictva zůstal Badenioými jazykovými nařízenímí nedotčen. Také pro vnitřní službu úřadů pokladních, poštovních a telegrafních a erárních průmyslových závodů stanovena němčina. Druhým nařízením Badenioým č. 13 z. z. pro Čechy stanoveno, že úředníci, kteří budou jmenováni od 1. července 1901 při úřadech soudních, státních zastupitelstvech jakož i při úřadech podřízených ministerstvům vnitra, financí, obchodu a orby, mají prokázati znalost obou jazyků zemských slovem i písmem, a že již ihned dlužno podle možnosti a přípustnosti služby starati se, aby v oněch odvětvích státní služby, pro něž platí nařízení z 5. dubna 1897, jednotlivé úřady byly obsazeny úředníky znalými českého i německého jazyka podle míry skutečné potřeby.

Nařízení Badeniova neplatila ani celý rok. Byla zrušena *nařízenímí Gautschovými* ze 24. února 1898 č. 16 z. z. pro Čechy a č. 19 z. z. pro Moravu. Jazyková otázka v úřadech upravuje se tu jen *prozatímně s výhradou zákonné*

regulace, a to jinak pro Moravu než pro Čechy. V Čechách upuštěno od soustavy dvojjazyčnosti, a celá země rozdělena na tři pásma, dvě jednojazyčná (české a německé) a jedno smíšené (česko-německé). Úředním jazykem úřadů, na něž se vztahovalo toto nařízení, byl ten jazyk zemský, ke kterému jako k řeči obcovací přízvalo se přítomné obyvatelstvo jejich úředního obvodu podle výsledku sčítání lidu. V okresích smíšených užívati se mělo obou zemských jazyků. Nařízení vytykalo také pravidla, podle nichž se ten který okres měl pokládati za jazykově smíšený. — Pro Moravu zachován byl princip dvojjazyčnosti v zájmu Němců, čítajících pouze čtvrtinu obyvatelstva, a kromě toho vnitřní úřední jazyk český obmezen na minimum. — Samo sebou se rozumí, že i v nařízeních Gautschových nedotčeny zůstaly zásady Stremayrova nařízení.

Ačkoli nařízení Gautschova velmi hověla stanovisku Němců, nechtějících se učiti česky, byla také ona od nich potírána a zrušena t. zv. *nařízením Claryovými*, t. j. nařízením ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, obchodu a orby ze 14. října 1899 č. 29 z. z. pro Čechy a č. 77 pro Moravu. »Až do zákonné úpravy, jež se připravuje«, měla co do užívání zemských jazyků v úřadech platiti provisorně ona ustanovení a ony zásady, jež byly rozhodny až do času, kdy počalo působiti min. nařízení Badeniovo. Pro soudy vložena byla Claryova nařízení výnosem Kindingerovým ze 16. října 1899 č. 298 Pr. vrchním zemským soudům v Praze a Brně. Vnitřní úřední čeština zakázána. Poněvadž však Stremayrovo nařízení o vnějším úředním jazyku nadále zůstalo v platnosti, nařízeno soudům, aby užívaly podle jazyka stran úředních formulářů českých nebo německých. Zároveň přikázáno presidiím vrchních zemských soudů v Praze a Brně, aby bděla přísně nad zachováváním obnovených dřívějších předpisů jazykových, a aby rázně vystoupila proti všelikému pokusu, který by usiloval zaváděti zásady, jež neplatily před Badeniovými nařízením.

Nařízením Claryovými octli jsme se tedy tam, kde jsme v jazykové otázce byli r. 1880. Ale ani na tom nemělo přestat. V posledních třech letech přestávaly soudy ve zněmčeném území severních Čech uznávati platnost Stremayrových nařízení a vyřizovaly česká podání po německu.

Této zvůli nebylo ministrem spravedlnosti Kleinem čeleno, a dnes jest vskutku čeština u řečených soudů vylučována. Němci zaujali vůbec od sklonku r. 1886 (návrh podaný v čes. sněmě 14. pros. 1886) stanovisko, že Čechy mají býti národnostně rozděleny na území české, v němž by vedle obmezené vnitřní češtiny měla rozsáhlá práva němčina, a na území německé, z něhož by čeština úplně byla vytlačena. Pokud by byla připuštěna, úřadovalo by se pomocí tlumočnicků. Národnostní rozdělení týkati se má podle Němců i nejvyšších státních úřadů v zemi, tak že by v Čechách byl dvojnásobný úřednický status. Požadavky tyto — mimo jiné — obsaženy jsou ve svatodušním programu spojených německých stran ze 20. května 1899. Naproti tomu strany české domáhají se úplné jazykové rovnoprávnosti, tedy ničeho jiného než provedení prosincové ústavy. Vlády rakouské blíží se svými názory více stranám německým. Na tom stanovisku byly Korbroy návrhy zákonů jazykových pro Čechy a Moravu z r. 1900 a pak z r. 1902, jež se drží nikoli zásady rovnoprávnosti dvojjazyčné (principu personálního), nýbrž jednojazyčné čili teritoriální, zvané též principem reciprocit. Na tomto stanovisku stojí i *Bienertova osnova zákona říšského týkajícího se úpravy jazyka úřadů státních v království Českém* ze 3. února 1909, předložená současně s osnovou *zákonu o krajských vládách a nutných změnách v organisaci politické správy v království Českém* (viz č. 1353 a 1354 příloh k stenografickým protokolům říšské rady, XVIII. schůze r. 1909). Podle osnov těchto mají Čechy rozděleny býti tak, jak si po léta již přejí Němci, na tři území, jedno české, druhé německé, třetí smíšené. O jazykové povaze úředních okresů rozhodovati má sčítání lidu podle obcovacího jazyka. Při tom však, aby německých okresů bylo co nejvíce, tvořeny jsou německé okresy malé, kdežto české zahrnovati mají co největší počet obyvatelstva. Jest známo, že Němců jest v Čechách okrouhle jedna třetina veškerého obyvatelstva. Měla by tedy připadnouti na ně třetina úředních okresů. V Bienertových osnovách navrhuje se však poměr docela jiný. Všech soudův okresních v Čechách navrhuje se 243, a z toho má býti českých 138, německých 95 a dvojjazyčných 10. Ze 20 sborových soudů má býti dokonce jen 9 českých, kdežto 6 německých a 5 smí-

šených. Ještě horší jest poměr, pokud běží o rozdělení země na úřady politické. Všech okresů v království Českém má být mimo Prahu (okres český) a Liberec (okres německý) 115 (15 polit. okresů navrhuje se nových); z toho má být českých jen 67, kdežto německých 44 a smíšené 4. Politických krajů bylo by dle osnovy 20, a to 10 českých, 6 německých a 4 smíšené.

Osnovám Bienerthovým vytyká se s české strany vším právem dále, že nejen zúžují práva českého jazyka a odporují existenčním požadavkům českého národa, nýbrž že jest nepřipustno, aby jazyková otázka česká řešena byla jednostranně jen pro království České, s pominutím Moravy a Slezska, a konečně, že říšská rada rakouská není příslušná, aby jednala o úpravě práva jazykového a vlád krajských pro království České. Předměty tyto náležejí jen před český sněm.*)

Marně domáhá se národ český plně rovnoprávnosti také v oboru *školství*. Platí to zejména o *školství menšinovém* v území převážně německém a o školství v Dolních Rakousích, zvláště ve Vídni, kde žije sice na půl milionu Čechů, ale až dosud marně jest usilováno o to, aby českým soukromým školám Komenského uděleno bylo právo veřejnosti. Ani o krok ke předu nehnula se také otázka *druhé české university* na Moravě, jejíž potřeba samými vládami opětovně byla uznána.

Těžké a až dosud bezvýsledné boje o národní rovnoprávnost způsobily, že na české straně činěny byly pokusy, aby s Němci zjednan byl jakýsi modus vivendi. Pro Čechy více než sebezapření znamenaly t. zv. *vídeňské punktace*, výsledek konferencí konaných za účastenství vlády mezi zástupci strany staročeské a konservativní šlechty české na jedné straně a německými politiky z Čech na straně druhé ve dnech 4.—19. ledna 1890. Mezi jiným týkaly se punktace: složení a zařízení zemské školní rady,

*) Podrobnou kritiku Bienerthovy osnovy jazykové viz ve spise: Posudek Národní rady české o vládní osnově Bienerthové stran zákona říšského, týkajícího se úpravy jazyka úřadů státních v král. Českém se zřetelem k současné osnově zákona o vládách krajských v král. Českém a nutných z toho plynoucích změnách v organizaci správy politické. (V Praze, 1909.)

menšinových škol, základních pravidel o novém upravení zemědělské rady pro království České, vymezení soudních okresů, zařízení při vrchním zemském soudě v Praze, obsazování míst při soudech prvních stolice, revise nařízení o užívání jazyků a konečně opravy volebního řádu pro sněm a zřízení národních kurií. Ačkoli v punktacích byla řada věcí, o nichž se dalo na české straně jednati, znamenaly punktace celkem přijetí německého stanoviska, dle něhož království České má být rozděleno na část českou (s nadprávím němčiny) a na t. zv. uzavřené německé území, a na sněmě mají být zřízeny národní kurie s právem veta v některých záležitostech. Nebylo proto divu, že se mladočeská strana vídeňským ujednáním opřela a uskutečnění jich většinou zmařila. Pouze tři věci byly z punktací provedeny, a to nařízením Schoenbornovým ze 3. února 1890 změna v organizaci vrchního zemského soudu (ze 41 systemisovaných radních míst trvá se jen při 26 na požadavku znalostí obou zemských jazyků, kdežto při 15 radních místech nepřihlíží se k průkazu znalostí českého jazyka) a zemskými zákony ze 24. června 1890 č. 46 a z 20. března 1891 č. 20 národnostní rozdělení zemské školní rady a rady zemědělské.

K jakémusi *narovnání* mezi stranami českými a německými došlo na *Moravě* čtyřmi zákony ze dne 27. listopadu 1905, jež se týkají změny zemského zřízení, změny volebního řádu do zemského sněmu, užívání obou zemských jazyků v zemské a obecní autonomii a národnostního rozdělení školních úřadů. Novým volebním řádem zavedeny byly na Moravě tři volební kurie, dvě národnostní, česká a německá, a jedna velkostatkářská. Všech poslanců vedle 2 virilistů jest 149. Z toho připadá na kurii velkostatkářskou 30 (20 poslanců za statky alodní, 10 za statky, k jichž zcizení jest třeba svolení vlády), na města a obchodní komory 46, na venkovské obce 53, na kurii všeobecnou 20. Poslanci za města, venkovské obce a za kurii všeobecnou jsou rozděleni podle národností. Z poslanců městských (40) připadá 20 Čechům a 20 Němcům, z poslanců za obce venkovské 39 Čechům a 14 Němcům, v kurii všeobecné 14 Čechům a 6 Němcům. Veškero voličstvo — vyjímajíc velkostatkáře — rozděleno jest ve dva národnostní katastry.

Čechům pojištěny jsou novým volebním řádem moravským na sněmě 73 hlasy, a poněvadž polovice hlasů činí 76, tvoří hlasy velkostatkářův jazýček, kterým může býti zjednána česká většina. Netřeba podotýkati, že narovnání takové jest pro Čechy, jichž jsou v zemi tři čtvrtiny, velmi hubené, a proto česko-německý pakt na Moravě nemá mezi Čechy mnoho velebiteľů. Tím nepochopitelnější jest však, že Němci najednou moravské vyrovnání překračují, jak dokazují zeměna události na moravském zemském sněmě v říjnu 1910.

Volební oprava pro říšskou radu z r. 1907 přinesla českému národu veliké zklamání. Ačkoli Čechové zaujímají svou historií, kulturou a hospodářskou pokročilostí jedno z nejpřednějších míst mezi rakouskými národy, zařazení byli při volební opravě na místo předposlední. (Jen Rusínům stala se ještě větší krivda než Čechům.) Ačkoli přijata zásada, aby jeden poslanec zastupoval průměrně 49.676 obyvatelů, příznán Němcům jeden poslanec již na 39.363, Čechům však teprve na 55.658 obyv.*) Celkem přiděleno Čechům z 516 mandátů 108. Předvídáví politikové neslibovali si pro český národ od reformy mnoho dobrého. Výsledek voleb byl však ještě mnohem horší, než se čekalo. Koncentrace českých národních sil se nezdařila. Šlo se tedy do volebního boje roztržštěně. O 75 mandátů v českých volebních okresích v Čechách ucházelo se 283 kandidátů. Vystupovaly proti sobě strana mladočeská a staročeská, strana agrární, klerikálové, strana státoprávně-pokroková a národně-sociální a sociálně-demokratická. Celkový výsledek voleb v okresích českých v Čechách, na Moravě a ve Slezsku byl tento: Ze 108 mandátů připadlo Mladočechům a Staročechům 26, straně státoprávní a národně-sociální 9, agrárikům 28, klerikálům (straně katolické) 17, pokrokovcům (realistům) 2, socialistům 24, samostatným 2.**)

Za takovéto rozháranosti mezi českými stranami nebylo divu, že se v posledních dvou letech objevila u Němců

*) Co se jednotlivých zemí koruny České týče, připadá jeden poslanec v Čechách na 52.400 Čechův a na 42.490 Němců, na Moravě na 57.575 Čechův a na 35.552 Němce, ve Slezsku pak docela na 73.132 Čechy a na 32.952 Němce. — Osvěta, 1907, str. 92 (Srbův článek Rozhledy v dějinách současných.)

**) Osvěta, 1907, str. 664.

neobyčejná agresivnost. Proti českým menšinám hlásán a provozován jest beztrně vyhlazovací boj, české zboží se strany německé beztrně se bojkotuje, školství české ve změnčeném území Čech jest tak nedostatečně opatřeno, že na podzim r. 1908 muselo se až sáhnouti ke školní stávce atd. Vláda podlehla tou měrou vlivu německému, že doporučila panovníkovi k sankci osnovy protičeských zákonů v alpských zemích, jimiž se jazyk český vylučuje ze školství dokonce i v Dolních Rakousích, kde Češi tvoří značnou část obyvatelstva. Utvořena byla sice v březnu r. 1909 na říšské radě »Slovanská jednota«, čítající 125 členů, a to 83 české poslance, 37 poslanců jihoslovanských a 5 poslanců staroruských, ale váha slovanského poselstva mnoho tím nestoupla.

Stav tento nebyl způsoben jen vinou roztržštěných českých stran, nýbrž i konstelací v zahraničné politice rakousko-uherské. »Dočasný nelad ve stycích rakousko-ruských, hrozící nebezpečí válečné na jihu (za příčinou anexe Bosny a Hercegoviny), zdůrazněná spojenecká věrnost Německé říše ve chvíli tohoto zdánlivého nebezpečí působily podstatně na směr vnitřní politiky tohoto státu, posílily vědomí síly Němců zdejších a rozmnožily jejich vliv na správu státní.«*) Nacionalismus stoupl v posledních letech na straně německé až do toho stupně, že už po druhý rok znemožněno bylo zasedání českého sněmu německou obstrukcí. Aby český sněm byl dělným, Němci žádali ještě před svoláním sněmu splnění těchto podmínek: 1. Němci obdrží třetího zástupce v zemském výboru; 2. dosavadní rozdělení referátů zemského výboru se změní; 3. Němci obdrží po dvou zástupcích v Hypoteční a Zemské bance; 4. pro jmenování zemských úředníků budiž ustanoven národnostní klíč. Když však český sněm na den 21. září 1909 na novo byl svolán, ukázalo se, že Němcům neběží o nic jiného, než aby sněm se zabýval pouze shora zmíněnými předlohami Bienertovými a s nimi souvisícími návrhy. Aní volby do zemského výboru a do komisí neměly býti vykonány. Na vzpurný díktát sně-

*) Z řeči dra. Žáčka o politické situaci českého národa v Brně dne 17. dubna 1910.

movní menšiny nemohli arci přistoupiti čeští poslanci, a tak sněm český byl odročen. Teprve po roce, když nedělnost sněmu způsobila oběma národům veliké škody, dostavila se u Němců smířlivější nálada, tak že projevíli ochotu k vyjednávání. Sněm český svolán byl na den 29. září 1910. Komise, jež byly sněmem zvoleny k projednání nejdůležitějších sporných otázek, od té doby pilně pracovaly, a poněvadž na obou stranách se jevila smířlivá nálada — rušená ovšem částečně na straně německé živly na vyjednávání nezúčastněnými — doufalo se, že tentokráte dojde se k pozitivnímu výsledku. Naděje ty však brzo zase zmařeny.

SLOVÁCI.

Nejžalostnější postavení mezi všemi Slovany jest údělem *Slováků*. Týž útisk, který vykonávají proti Polákům v Prusku Němci, pozoruje se v Uhrách se strany Maďarů proti nemaďarským národnostem, zvláště Slovákům. Charakteristickou zvláštností státu Uherského jest, že je to stát národní, t. j. stát, v němž jen jeden národ a jazyk, maďarský, jest panujícím přes to, že v Uhrách žije mnoho národů právě tak jako v zemích rakouských. Ani jeden »národní« stát v Evropě nemá pro svou národní povahu tak málo podmínek jako stát Uherský. A přes to ženou se Maďaři za utopii národního maďarského státu, jemuž chtějí obětovati všechny politické i individuální svobody obyvatelstva, jen aby dosáhli věci nemožné. Ve snaze své podporování jsou sebevědomím nad dosaženými úspěchy. Ještě před sto lety netvořil *živel maďarský* v Uhrách více než 30% veškerého obyvatelstva, jak se možno dočísti ze současných knih, a dnes napočítává úřední statistika Maďarů již 51½% veškerého uherského obyvatelstva. I když snad připustíme, že počet ten je přepiatý, nedá se popírati, že vzrůst maďarského živlu jest ohromný, a kdo ví, je-li v mnohonárodných státech Evropy podobného příkladu, aby národnostní menšina tak vzrostla na újmu ostatních národů. Úspěchy Maďarů jsou tím nápadnější, že až skoro do konce XVIII. stol. nepozorujeme ani, že by maďarský národ byl projevoval nějakou životní sílu. Nejen že byl počtem duší malý, ale literatura jeho nebyla náležitě vzdě-

lávána, a proto maďarština nebyla ani uznávána za jazyk způsobilý k projednávání veřejných záležitostí, za jazyk úřední a státní vůbec. Latina byla až do sklonku XVIII. století pojítkem všech národností uherských. Užíváno jí bylo jako jazyka zákonodárství i správy a soudnictví, tak že byla v Uhrách skutečným jazykem živým. Pouze obyvatelstvo latiny neznalé užívalo i jazyků národních, češtiny, němčiny, maďarštiny, rumunštiny a srbochorvatštiny. Toliko v Sedmihradsku, za doby knížectví, ujal se jazyk maďarský i v zákonodárství. Až do Josefa II. nezměnilo se nic na úředním postavení latiny. Teprve jeho germanisační pokusy vzbudily národní vědomí maďarské šlechty. Od r. 1791 vystupuje šlechta maďarská proti němčině a dodělává se čím dále tím větších práv pro maďarštinu. R. 1830 prohlášena *maďarština* už skoro za *výhradný jazyk úradů a soudů*. Na sněmě z let 1832—36 usneseno, že zákony mají sice býti spisovány maďarsky a latinsky, ale jen maďarský text uznán za originál. Vrcholem jazykových a národnostních snah maďarských byla ustanovení zák. čl. 2. z r. 1844. Usnesení tohoto sněmu sepsána jsou již výhradně maďarsky. Maďarština stává se výhradním úředním a státním jazykem a má se státi řádným učebním předmětem i na akademii a gymnasiích v Chorvatsko-Slavonsku. Chorvatským poslancům dovoluje se ještě jen po šest nejbližších let hlasovati na sněmě i latinsky.

Proti těmto maďarisačním snahám chovaly se nemaďarské národnosti dosti dlouho pasivně. Vystoupily z rezervy, když už bylo pozdě. Pokud se týče Slováků, přestávali na ruchu literárním a na právech slovenštiny v oboru církevní samosprávy. Slováci i jiní národové zahájili s Maďary boj literární a snažili se o probuzení lidu a povznesení národního vědomí. Vedle toho hleděli získati i sympatie ciziny a vydávali četné německé brožury. Z třicátých a čtyřicátých let XIX. stol. máme celou literaturu o národnostní a jazykové otázce v Uhrách. Již tehdy bylo v Uhrách dosti vášnivců, kteří hlásali známou i nám teorií německou o národech panujících a služebných.

Nový útok na práva národností podnikli Maďaři na sněmě v r. 1847. Přes protest Chorvatů usnesen byl 22. pros. 1847 zákon o maďarštině jako výhradním úředním jazyku

v Uhrách i Chorvatsku. Pouze požežská, virovitická a srěmská županije mohly ještě po šest let užívatí latiny. Mezi Chorvaty a Maďary došlo k boji. Na chorvatském sněmě 5. června 1848 usneseno ve čl. 11. č. 4, že v Chorvatsko-Slavonsku je chorvatština výhradným jazykem ve veškerém veřejném životě.

O práva svá hlásili se i Srbové, Slováci, Němci (Sasové sedmihradští), Rusíni a Rumuni. Srbové žádali na národní skupštině v Karlovcích za zřízení srbského vojvodství. Také Slováci domáhali se autonomního území v t. zv. »žádostech«, sepsaných na národním shromáždění v Lipt. Sv. Mikuláši dne 10. května 1848. Přijímali sice jeden společný sněm všech národů žijících na území Uherské koruny, na němž každý národ jako národ měl být zastoupen, a každý poslanec měl užívatí svého jazyka, ale vedle něho měly se konati zvláštní národní sněmy, za kterýmžto účelem mělo se Uhersko rozdělití na jednotlivé národní obvody podle etnických hranic. Školy měly být zařízeny tím způsobem, aby v komitátech maďarských vyučováno bylo také slovenštině a v komitátech slovenských maďarštině, aby se národy sblížily, a Slováci aby na sněmě rozuměli Maďarům a Maďaři Slováckům.

Na žádost Slovácků Maďaři odpověděli krutým jich pronásledováním. Došlo k odboji Maďarů. Vzpupný Kossuth dal sice v červenci 1849 sněmem maďarským odhlasovati zákon, který zabezpečoval národnostem nejširší svobodu, ale bylo už pozdě. Revoluce maďarská potlačena; nastal absolutism a germanism vystupující jak proti Maďarům, tak proti jiným národům.

Nyní teprve Maďaři vystřízlivěli ze své přepiatosti. Mluvcím jejich v otázce národnostní byl bar. Eötvös. Národnosti mají prý právo, aby se svobodně vyvíjely. Arci Eötvös činí rozdíl mezi národnostmi historickými a takovými, jež ve státě historickou roli nehrály. Národnostem nemaďarským může prý se dáti jen taková rovnoprávnost, která není státní jednotou. Stačí, ponechá-li se jim rovnoprávnost v komitátech a obcích. Rozhodně vystupuje Eötvös proti požadavku nemaďarských národností, aby se jim vykážala jistá oddělená území, byť jinak spojená v jeden nerozdílný stát Uherský. Tato národnostní autonomie dle teritorií

(jako bylo Srbské vojvodství zrušené r. 1861 a jako mělo býtí slovenské území, »okolí«, požadované turčanskomartinským pamětním spisem ze 6. a 7. června 1861) vzbudila by prý touhu po splnutí s národem za hranicemi.

Nadešla doba ústavní. Sněm svolaný do Pešti na 6. dubna 1861 pohlížel na národnostní a jazykovou otázku už docela jinak než sněm z r. 1847 a 1848. Národnostní rovnoprávnost prohlašuje nejen Deákova adresa, nýbrž i jednotliví řečníci. K návrhu bar. Eötvöse zvolen 27členný výbor pro národnostní otázku. Dne 22. srpna 1861 byl však uherský sněm rozpuštěn, poněvadž se držel zákonů z r. 1848, které prý »urážejí uherské národy nemaďarského jazyka«.

Nechtěje vyhověti maďarským žádostem, Schmerling počal nyní zdánlivě přátí nemaďarským národům. Trvalo to jen do srpna 1865. V době té povolena »Matice Slovenská«, a katolické gymnasium báňskobystrické proměněno na slovensko-maďarské. Když však Schmerling padl, a po vydání císař. manifestu z 20. září 1865 počalo se s Maďary vyjednávat, odstrčeny byly opět národnosti. Po skončení války pruskorakouské připravovalo se rychle vyrovnání s Uherskem, a národnosti vydány na pospas u nás Němcům, v Uhrách Maďarům. Začátkem února 1867 bylo gymnasium báňskobystrické opět pomaďarštěno. S germanisací i maďarisací postupovati se mělo však opatrně. Tak jako v Rakousku zaručena byla národům v pros. 1867 rovnoprávnost, vydán v Uhrách *jazykový zákon z r. 1868* (zák. čl. 44.). Bylo to dílo Deákovo a Eötvösovo. Panujícím jazykem ustanovena maďarština, a jazykům nemaďarským přiznána jen jistá práva. Podobně jako Kossuth již r. 1847, rozeznává i národnostní zákon z r. 1868 »národ« od »národností«. Národem jest politický celek, souhrn všeho státního občanstva uherského, národnostmi pak jednotliví národové ve smyslu etnografickém. Při tom využítkovali Maďaři té náhody, že v jazyku jejich nerozeznávají se pojmy »uherský« a »maďarský«. Obé sluje v maďarštině maďarským. Následkem toho »národem maďarským« rozumějí jednou tolik jako »státní občané uherští« (i Nemaďaři), jindy zase tolik jako »národnost maďarská«.

Práva vyměřená jazykovým zákonem uherským příslušníkům národů nemaďarských jsou dosti skrovná, ale

přes to nebylo by postavení jednotlivých národností uherských tak zlé, kdyby zákon tento skutečně byl plněn. Ale bohužel ustanovení jeho jsou mrtvou literou. Některá byla pozdějšími zákony výslovně zrušena, a jiná se nezachovávají. Ani v prvních letech po vydání zákona toho neprojevovali Maďaři mnoho dobré vůle naproti národnostem, ale přece ještě jakž takž aspoň na oko zachovávali jistou míru. Ale od podzimu r. 1875, kdy nastoupil min. předseda Koloman Tisza, započalo se bezohledné maďarisování a pronásledování národností. Od té doby jako by jazykového zákona ani nebylo. I ta skrovná míra jazykových práv vyměřená Nemaďarům pokládá se za něco, co se nesrovnává s maďarskou státní myšlenkou. Stát Uherský jest prý ve své existenci ohrožen, dokud Maďaři netvoří v něm převážnou většinu, a dokud ostatní národnosti s nimi nesplynou, ať už dobrovolně či nuceně. Proto vymýšlejí se nejrůznější prostředky, jimiž by se maďarský živel rozšířil a upevnil, a národy nemaďarské zničily. O stavbě maďarského národního státu pracují všechny vlády a úřednictvo uherské, církev, poslanci, novinářstvo, spolky, školy, opatrovny, inteligence rozličného druhu, a zejména židé. Nejvíce maďarisuje arci státní správa, která má v rukou tolik účinných prostředků jako žádná sebe větší korporace. Jazyky nemaďarské vytlačeny byly už anebo se vytlačují proti jasnému znění zákona ze soudů a úřadů, ze státních podniků, jako železnic, pošty a telegrafu, ze škol, ba i z chrámů a církevních ústavů.

Soustavně pracuje o maďarisaci i zákonodárství. Celá řada zákonů vydává se jen za tím účelem, aby potlačeny byly národnosti. Tak zmařen byl zák. čl. 42. z r. 1870 o stoliční (komitátní) správě úmysl jazykového zákona, aby národnostem ponechány byly aspoň komitáty. Ani stoliční správa nemá býti v rukou národností, i když ta která národnost tvoří v komitátě většinu. Polovice členů stoličního výboru skládá se z virilistů, nejbohatších lidí stolice, většinou odrodilců a židů, a teprve druhá polovice se volí. A jakým způsobem se konají v Uhrách volby, je světoznámé. Ostatně jest postaráno o to, aby se Nemaďaři do stoličních výborů nedostali, i tím, že do šestičlenné kandidující komise vysílá stoliční výbor tři členy, a tři jmenuje

hlavní župan, který v komisi předsedá a při rovnosti hlasů rozhoduje. Tak se stává, že jen ten může býti kandidován a volen, koho chce hlavní župan, a pro bezpečnost bývá kandidována vždy jen jedna osoba, aby nebylo možno ani vybírat.

Také zákony o školství mají zřejmou tendenci, aby národnosti byly v Uhrách zničeny. Jen kratinkou dobu měli Slováci 4 gymnasia: v Báňské Bystřici, ve Velké Revúci, v Klášteře pod Zniovem a v Turč. Sv. Martině. Všechny tyto ústavy byly v sedmdesátých letech XIX. stol. zrušeny. Pouze sedmihradští Sasové, Srbové a Rumuni mají několik středních škol, a to jen proto, že si je sami vydrží, a že požívají jisté autonomie.

Do nedávna byly útlkem jednotlivých jazykův aspoň školy elementární, ale i odtud je nyní vypuzuje Apponyiovský zákon z r. 1907 (zák. čl. 27.). Zvláštností uherskou jest, že elementární školy jsou tam převážnou částí v rukou církevních obcí. Tak podle statistiky z r. 1906 bylo v Uhrách elementárních škol 16.510, a z toho počtu soukromých 292, obecních 1456, státních 1993 a církevních 12.769. Ústavy maďarisačními už z povolání byly z nich pouze školy státní, kdežto ve školách obecních a církevních udržovaly se do značné míry ještě jazyky nemaďarské. Zák. čl. 18. z r. 1879 byla sice ve všech elementárních školách bez rozdílu zavedena maďarština jako předmět povinný, ale do r. 1902 vyučovalo se jí jen v objemu přiměřeném ostatním předmětům. Teprve v červnu 1902 vydal min. Wlassits školním inspektorům nařízení, aby v obecních školách bylo věnováno 9 hodin týdně maďarské konveršaci a 8 hodin maďarskému čtení a psaní. Těchto 17 hodin v případě potřeby bylo možno rozmnožit na 24 hodiny týdně, a poněvadž všech hodin jest 26, nemusí zbýti na vyučování v jazyku mateřském skoro žádný čas. A i tento stav zdál se min. kultu a vyučování hr. Apponyimu pro maďarštinu a maďarskou výchovu dětí nepříznivým. R. 1907 předložil sněmu dvě předlohy, jež obě staly se zákony. Jest to zák. čl. 26. z r. 1907 »o úpravě důchodův učitelů na státních elementárních školách a o místním dozoru nad státními obecními školami« a zák. čl. 27. z r. 1907 »o právních poměrech ne-

státních elementárních škol a o důchodech učitelů obecních a konfesních škol«. Obě předlohy odůvodňoval ministr tím, že znalost maďarštiny jest u příslušníků nemaďarských národů v Uhrách zcela nepatrná. Podle sčítání lidu z r. 1900 nerozumí prý 83% Nemaďarů maďarsky. Příčinou toho prý jest, že ze 3248 elementárních škol s nemaďarskými vyučovacími jazyky jest jich 1447, tedy bezmála polovina, kde se maďarštině vůbec nevyučuje (?) anebo bez výsledku. Učitelstvo samo prý buď maďarsky nezná nebo znáti nechce. Aby se ty poměry změnily, hr. Apponyi navrhl zvýšiti učitelům platy, a to i na školách nestátních, ale za to vvrhnutí státu rozhodující vliv i na všechny církevní školy, ať dostávají státní podporu čili nic. Podle § 19. zák. čl. 27. z r. 1907 musí i tam, kde vyučovacím jazykem není maďarština, vyučováno býti maďarštině podle učebního plánu a v počtu hodin ministrem určeném do té míry, aby nemaďarské dítě se naučilo srozumitelně vyjadřovati své myšlenky. Právo církevních obcí určovati vyučovací jazyk svých škol stává se ilusorním, poněvadž ministr sestaví učební plán maďarštiny tak, že na vyučování ostatním předmětům nezbude času. Důležité jest dále ustanovení § 18., že na těch školách konfesních, kde byla dosud dobrovolně zavedena maďarština jako jazyk vyučovací, stav tento nesmí na příště býti změněn. Ježto ze všech slovenských škol (1771) daleká většina (1446) z oportunity ohlašovala ministerstvu, že jest jejich vyučovacím jazykem maďarština, nebudou moci nyní na základě svých vlastních udání stav tento změnit.

Nejhorší však jest na Apponyiovských zákonech onen policejní duch, kterým se vyznačují všechny uherské zákony namířené proti národnostem a nižším vrstvám lidu. Proti učitelstvu připouští se v četných případech disciplinární vyšetřování. Učitel může býti stíhán, zanedbal-li vyučování v maďarštině, užíval-li učebních knih a prostředků vládou nepovolených (t. j. maďarským šovinismem nepřeplněných), sleduje-li protistátní směr atd. Zkrátka, od 1. července 1907, ode kdy začaly platiti zákony Apponyiovské, postaveny jsou do služby maďarisace i ty zbývající národní školy, v nichž ještě jakž takž docházely útulku nemaďarské jazyky.

Maďarisaci slouží i dětské opatrovny, o nichž vydán zák. čl. 15. z r. 1891. Rodičové jsou povinni posílati do nich pod peněžní pokutou své děti od 3. do 6. roku, leda že by mohli sami doma vésti nad nimi dostatečný dozor.

Daleko by vedlo, kdyby se měly vypočítavati všechny zákony vydané s tendencí, aby národnosti byly zničeny aneb, jak se v Uhrách s obalem říká, asimilovány. Oč se nepostaralo zákonodárství, to vykonává uherská správa. Tak vytlačeny byly maďarskou správou z úřadů všechny jazyky nemaďarské. Do krajů nemaďarských posílají zúmýslně soudce neznalé jazyka lidu, a pouze písaři, kteří nevládnou správně ani jedním jazykem, jsou tlumočníky při soudním řízení.

Vášnivě vystupuje maďarské úřednictvo zejména proti nemaďarskému tisku. Za vlastizrádce (Panslávy, Dákoromány, Illyry) vyhláší se a pronásledují všichni, kdo udržují jakékoli styky s příbuznými národy. — Pro národnosti a ostatně i pro Maďary samé není v Uhrách ani svobody spolčovací a shromažďovací, o nichž tam dosud žádný zákon nebyl vydán, tak že povolování spolků a veřejných shromáždění jest zůstaveno úplně libovůli úřednictva. Pro Nemaďary není v Uhrách ani svobody individuální, není svobody projevovati myšlenky, ba není dovoleno ani odvolávati se na zákony, zdají-li se tyto úřadům pro Maďary nepříznivé. Vězení naplňují se nemaďarskými státními občany, do lidí nevinných střílí se jen proto, že nechtějí zraditi svůj národ a splynouti s Maďary. Horečná nedočkavost vůdčích kruhů maďarských, aby Uhry staly se opravdu státem »národním«, jednojazyčným, tak už pomátla veřejnost, že není přístupna přirozenému úsudku, a že svoje krutosti a barbarství vyhláší za nutnou obranu proti nebezpečí hrozícímu prý Maďarům od národností. Vyvinula se v Uhrách celá tendenční literatura, namířená na vyhubení národností. Vymýšlejí se rafinované plány, jak by se maďarská rasa co nejvíce rozmnožila na újmu Nemaďarů. A při všem tom informována jest zahraničná veřejnost úplně nesprávně, jako by v Uhrách kvetla největší politická svoboda. Teprve nedávno otevřeli západní Evropě oči slavný Björnson a Scotus Viator.

Velikou nadějí kladou národnosti ve volební reformu pro říšský sněm uherský. Plurálním hlasovacím právem chystaným od koaličního ministerstva mělo se sice znemožnití náležitě politické jich uplatnění, avšak koalice konečně padla. S pochopitelným napětím hledí se vstříc volební reformě uherské. Ať už věc dopadne jakkoli, tolik jest jisto, že po nějaký čas povládně sice ještě maďarská šlechta a její spolčenci, ale pak přece doufáme, že nastane národnostem, a s nimi Slovákům lepší budoucnost.

SLOVINCI.

Za velice nepříznivých okolností počal se probouzení k politickému životu nejmenší slovanský národ v Rakousku, Slovinci. Čítajíce ani ne celého půl druhého milionu duší, Slovinci rozdělení jsou — nehledíme-li k zlomkům jejich v Uhrách a v severovýchodním koutě Italie — na několik rakouských zemí, z nichž pouze Krajina jest skoro výhradně jimi osídlena. Pozbyvše již na konci VIII. stol. svého vlastního, dosti nesamostatného státního života, soustředěného v někdejší vévodství Korutanském, podlehli cizím národnostem, Němcům, Vlachům a Maďarům. Jsou jediným z rakouských národů, který od počátku XIX. stol. počtem nejen nevzrostl, nýbrž ještě se zmenšil, ač v době poslední jich už neubývá. V boji svém o politická práva skoro stále jdou po boku Čechů a od několika let jsou na říšské radě rakouské jejich nejvěrnějšími spojenci.

Počátky národního probuzení slovinského sáhnají do doby francouzské revoluce. Národní vědomí hlásí se tehdy již u prvního slovinského básníka Valentina Vodnika (1758—1819), který v l. 1797—1800 vydává už první slovinský časopis Ljubljanske Novice. V l. 1809—1813, dokud existovaly Napoleonovy Illyrské provincie, francouzská vláda aspoň částečně šetřila národnostního citu svého obyvatelstva. R. 1815 reminiscencí na Napoleonský útvar bylo sice zřízeno království Illyrské se dvěma guberniemi, terstským pro Přímoří a lublaňským pro Krajinu a Korutany, ale Slovincům nezvešel z toho žádný prospěch. Metternichovský absolutism udusil poslední stopy liberální vlády francouzské, a v království Illyrském germanisovalo

a italisovalo se tak jako dříve. Slovincům vadil nejen malý počet obyvatelstva, jejich rozptýlenost po tolika zemích a nedostatek škol, ale hlavně nedostatečné sociální složení národa. Nebylo především slovinské šlechty, onoho stavu, který až do r. 1848 byl reprezentantem národní samobytnosti a samosprávy. Slovinci neměli dále ani vlastního měšťanstva. Pouze malá část inteligence jim zůstala, duchovenstvo. Slovincem cítil se skoro jediný sedlák, a ten neměl práv politických. Škol nejen že bylo málo, ale vyučovalo se v nich skoro výlučně německy.*) Vedle několika škol slovinských daleká většina nazývala se školami utrakvistickými, ale byly to vlastně školy německé, v nichž se užívalo slovinštiny pouze na počátku. Jak vláda tak stavové učinili pro slovinský jazyk pramálo. Tak zřízena byla r. 1812 na universitě ve Št. Hradci slovinská stolice, r. 1825/6 pak zavedena slovinština jako povinný předmět na bohosloveckém semináři hradeckém. V Lublani zřízena byla r. 1816 stolice pro slovinštinu »ku vzdělání duchovních a budoucích státních úředníků a vůbec pro každého, poněvadž jest v té zemi slovinština národním jazykem, a jest jí třeba zvláště duchovenstvu a úředníkům«. Z dekretu studijní dvorní komise ze 2. května 1818 č. 83 na gubernium v Lublani pak se dovídáme, že není »závady«, aby slovinský jazyk byl ponechán jako povinný předmět (als Zwangsstudium) theologů ve druhém ročníku lycea lublaňského, dokud se konají na tomto ústavě v řečeném jazyku přednášky o pastorální theologii. Podobného smyslu byl dekret stud. dv. kom. ze 14. října 1831 č. 5080. I v úřadech mělo se dostati jistého oprávnění slovinskému jazyku. Dv. dekretem c. k. nejv. justičního úřadu ze 23. čce 1818 (vyhlášeným cirkulárním nařízením c. k. vnitrorak. apel. soudu ze 24. srpna 1818 č. 7510) předešlo, že úředníci vyslychající obviněného nebo svědky, znalé jen vindického (nebo jiného »cizího«) jazyka, musejí tomuto jazyku rozuměti. Presidiálním výnosem dvorské kanceláře ze 2. září 1827 č. 949 na lublaňské gubernium bylo nařízeno, že při obsazování míst krajských komisařů v Illyrii mají býti žadatelé zkoušeni, jsou-li dokonale mocni krajského čili vendi-

*) Jos. Apih, Slovenci in 1848 leto (Lublaň, 1888, str. 12).

ckého jazyka. Předpis tento rozšířen presidiálním výnosem dvorské kanceláře z 15. ledna 1834 č. 1. i na praktikanty. To jsou snad všechny jazykové předpisy vlád rakouských o slovinském jazyku z doby před r. 1848. Rozumí se, že ani těchto nedostatečných ustanovení nebylo dbáno. Úřady zaplněny byly úředníky slovinštiny neznalými, do dvou třetin prý Čechy, kteří mezi Slovinci zrovna tak smutně prosluli jako »Bachovi husaři« v Uhrách a jako už na sklonku XVIII. stol. »čeští« krajsí hejtmani v Haliči.

Za uvedených okolností nebylo divu, že lid slovinský neměl ve svém celku valného národního vědomí. To se počalo rychleji probouzetí teprve od čtyřicátých let XIX. stol. Jakýsi vliv na Slovince, zvláště štyrské, měl *chorvatský illyrism Gajův*. Byla to však spíše jen přechodní vlna, která nezanechala trvalých následků, dokonce ne v dějinách politického probuzení slovinského. R. 1843 byly založeny Kmetijske in rokodelske Novice, druhý slovinský časopis — týdeník —, redigovaný Drem Janem Bleiweisem. Z odborného listu vyvinul se teprve r. 1848 časopis, který se počal zabývatí též politikou. Národní vědomí budilo se u Slovinců i přes Vídeň a Št. Hradec. Slovinští universitní posluchači a úředníci stýkali se ve Vídni s jinými Slovany a od nich byli posilováni v národním cítění. R. 1844 pořádán byl na př. první slovanský ples ve Vídni v Josefovském divadle, který vzbudil mnoho ruchu.

Pravý obrat v dosavadních poměrech způsobil však teprve rok 1848, který uvedl Slovince všech rakouských zemí na politické jeviště. Tehdy počali se teprve Slovinci politicky organisovati, tehdy sepsán byl také ve Vídni *první jejich politický program*. Dne 29. března 1848 podepsalo 44 vídeňských Slovinců adresu krajinským stavům a žádalo, aby pozdvihli hlasu ve jménu slovinského obyvatelstva své země a hájili u panovníka tyto požadavky: 1. nechť se zabezpečí slovinská národnost v Krajině, Přímoří a ve slovinském území Štyrška a Korutan; 2. nechť se rozmnoží počet základních škol, nechť se v nich zavede slovinština a mládež nechť se jí důkladně naučí, učitelům pak nechť se poskytne dostatečný plat, a nechť se zřídí stolice pro slovinštinu a slovanské jazyky i literatury; 3. nechť se zřídí

reálka a hospodářské školy pro zemědělce; 4. nechť se založí úvěrní ústavy ve prospěch živností; 5. nechť se přeloží do slovinštiny všechny zákony; 6. nechť se dosadí do úřadů jen mužové úplně znalí zemského jazyka; 7. nechť se upraví selské poměry a zastoupení sedláků; 8. nechť se sníží pozemková daň, jež jest ve srovnání s jinými korunními zeměmi příliš veliká. — Adresu podepsali mezi jinými Dr. Dolenc, L. Toman, Dr. Miklošič, Dr. Skedl, Dr. Martinak, August Dimitz a j.

První článek adresy formulován byl současně také v Lublani Drem Bleiweisem, který podle pozdějších vlastních slov dne 29. března 1848 »na veřejném a důležitém místě« — patrně asi v sedění stavovského výboru — vyslovil jako základní požadavek slovinského programu *spojení slovinských krajin v jeden správní celek pod názvem Slovinské království*. Krajinští stavové sešli se dne 6. dubna 1848 a učinili rozličná usnesení ve smyslu adresy. Na základě těch usnesení sestavena byla později petice k císaři a vládě, a zvolena deputace, která by se odebrala do Vídně. Město Kranj poslalo zemskému sněmu zvláštní petici, v níž mezi jiným žádalo, aby v Lublani byla zřízena universita. Usnesení krajinského sněmu byla velmi střizlivá. Stavové jiných zemí nesestavili nikde tak mírného programu. O jednotném Slovinsku bylo vůbec pomlčeno. Na doléhání vídeňských Slovinců převzal Dr. Bleiweis úkol překročití hranice oficiálního programu a při audienci u arcivévody Jana přednesl i požadavek zřízení jednotného velkého Slovinska. Arcivévoda poukázal k tomu, že by bylo třeba souhlasu i Slovinců ostatních (zejména štyrských a korutanských). Slovinská národní politika vedla se r. 1848 hlavně z Vídně a Hradce. V obou těch městech zřízeny spolky pod názvem »Slovenija«, jež se oba zasazovaly o slovinský národní program. Do programu toho pojaty vedle jednotného velkého Slovinska ještě dva požadavky: rovnoprávnost slovinštiny ve škole a úřadě, při čemž žádáno, aby v Lublani byla zřízena universita, a pak nezávislost Rakouska na Frankfurtu; Slovinsko mělo býti nerozvládnou částí rakouského, a nikoli německého císařství. V otázce jednotného Slovinska nebylo však souhlasu. Vyslovovali se proti tomuto požadavku nejen měkčí a nerozhodní jednotlivci, kteří

se nechtěli dělití od Němců (štýrských a korutanských), nýbrž sám biskup Slomšek. Někteří se přimlouvali za spojení s Chorvaty (Macun chtěl dokonce, aby úředním jazykem i mezi Slovinci byla srbsko-chorvatština). Matija Majar šel ještě dále a postavil poněkud fantastický program všeslovanský, spojení všech rakouských Slovanů.

Ani v boji proti Frankfurtu nebyli Slovinci jednotni. Proti obeslání frankfurtského sněmu byly hlavně oba spolky »Slovenije«. Volby samy vykonány byly v jednotlivých zemích s rozličným výsledkem. — Na slovanském sjezdu v Praze Slovinci byli slabě zastoupeni. Sjezd přijal jejich program velkého Slovinska, ač Čechům nebyl po chuti, poněvadž podle stejného principu Čechy byly by se musely rozdělití na území české a německé.

Jak byli Slovinci r. 1848 politicky ještě pozadu, ukázalo se i na říšské radě ve Vídni, kde měli asi 16 poslanců. Jen menšina z nich vynikla jako dobří řečníci. Ostatní zástupci Slovinců byli nevzdělaní sedláci, kteří nedovedli ani promluvit. Vydaloť se před volbami heslo, aby volení byli jen sedláci.

R. 1848 založeno bylo i několik slovinských časopisů, ale všechny vycházely jen krátkou dobu. Udržela se jen »Zgodnja Danica« (původně »Slovenski cerkveni časopis«), list věnovaný zájmům církevním, který vycházel až do r. 1906.

V programu Slovinců byla také *jazyková rovnoprávnost*. Vláda ukázala jim dobrou vůli aspoň na oko. Štýrské gubernium vydalo 12. června 1848 toto nařízení: »Poněvadž se seznalo, že se poddaným celjského a mariborského obvodu úřední poukazy a nařízení neposílají v jazyku slovinském, ani když si toho přejí, ministerstvo vnitra jest nuceno naříditi, aby podřízené úřady budoucně takové poukazy vydávaly také v jazyku slovinském.« Ministr spravedlnosti Sommaruga pak 26. června t. r. nařídil soudům vnitrorakouským a přímořským, aby vydávaly listiny určené stranám slovinsky, budou-li si toho strany přátí; všechna soudní rozhodnutí nechť se tak, jako dosud, sepisují německy, ale stranám, žádají-li za to, nechť se dají bezplatně

slovinské překlady. Kdyby nařízení to se potkalo s překážkami, měly o tom soudy podati zprávu a zároveň své návrhy.

Nařízení štýrské ze 12. června nebylo vyhlášeno v Krajině, a proto »Slovensko društvo« (polit. spolek) v Lublani podalo dne 13. září 1848 k vládě petici, v níž se mezi jiným žádá, aby úřady, nečekajíce zvláštního práni, úřadovaly se Slovinci slovinsky, a aby od 1. ledna 1850 byla slovinstina výhradním jazykem, kterým by úřady na slovinském území dopisovaly mezi sebou jakož i s úřady vyššími i nižšími.

Rozumí se, že petice neměla výsledku. Nebylať mnoho platna ani zmíněná vládní nařízení. Tím spíše úřadovalo se německy a vlašsky v Přímoří.

Také v *oboru školství* vláda ukazovala na oko dobrou vůli. V srpnu 1848 slíbeno, že mezi učební předměty gymnasií pojata bude gramatika a literatura mateřštiny a »druhého zemského jazyka, bude-li to třeba«. Vznikla i myšlenka slovinské university v Lublani. Na jaře r. 1849 počali přednášetí prozatím aspoň dva právníci, Ant. Mažgon právo civilní a Lehmann trestní. Měli dosti posluchačů. Mažgon zemřel však již r. 1849, a vláda zastavila přednášky jeho oboru, slíbivši, že se v nich bude pokračovati na hradecké universitě. Slibu skutečně dostála. Převzalíť slovinské právnické přednášky v Hradci Dr. Kranjec (po něm. Krainz), Dr. Kopač a Dr. Skedl.

Na sněmě kroměřížském Slovinci přistoupili k slovan-skému klubu. Ani v Kroměříži nebylo mezi nimi jednotného mínění o velikém Slovinsku. Proto jest tím zajímavější, že sám Němec Dr. Löchner navrhoval, aby mezi pěti státy, z nichž by mělo sestávati federaci Rakousko, byl vedle státu českého, polského, německého a vlašského i slovinský, k němuž by mohlo přistoupiti i Chorvatsko a Slavonie.

Před nastalou dobou absolutní vydáno bylo pro Štýrsko, Korutany a Krajinu *několik jazykových předpisů*, vycházejících zdánlivě vstříc práním Slovinců. Tak vysloveno na př. v cís. pat. ze 30. pros. 1849 č. 8 ř. z. pro r. 1850, jímž

vydána byla zemská ústava pro vévodství Korutanské, že oba zemské kmeny (národnosti) jsou rovnoprávné a mají neporušitelné právo na šetření a pěstění své národnosti a jazyka. Podobné ustanovení vloženo i do zemských ústav z téhož dne (30. pros. 1849) pro Krajinu, Štýrsko a Přímoří. (Byl to jen důsledek všeobecného ustanovení o rovnoprávnosti národní a jazykové, pojatého do oktrojované říšské ústavy ze 4. března 1849.) Výnosem min. sprav. ze 29. října 1850 č. 14.553 na vrchní zemský soud v Celovci uznáno, že jak v Krajině, tak ve »vindických« okresích Korutan pokládají jest nejen německý, nýbrž i slovanský jazyk za jazyk soudní. Naproti tomu v Přímoří neuznána jazyková práva Slovinců, a u úradů připuštěn pouze jazyk německý a vlašský. Ale ani zmíněný výnos min. sprav. ze 29. října 1850 nebyl proveden. Již následujícího roku (17. srpna 1851) rozhodlo ministerstvo, že od provedení onoho výnosu má býti upuštěno. Bylo to předzvěstí blížícího se absolutismu.

Po Bachově absolutismu nastala nová ústavní doba. Ve Vídni sešla se r. 1860 t. zv. rozmnožená říšská rada, jež navrhla nápravu státního zřízení. Jak nízký byl tehdy politický kurs Slovinců, vidno z toho, že ani jeden z nich nebyl pozván k jednání rozmnožené rady říšské. Následoval, jak známo, říjnový diplom (ze 20. října 1860), v němž došlo výrazu federalistické stanovisko většiny říšské rady. V únorovém patentu (ze 26. února 1861) zvítězilo však zase hlediště centralistů. Jako jiné národnosti, museli se i Slovinci rozhodnouti pro jeden z těch dvou principů. Rozumí se, že byli pro *federalismus*, ale běželo o to, mají-li se přidržeti starého svého programu z r. 1848 se základem etnickým (přirozenoprávním), či mají-li společně s Čechy hájiti princip historický, který byl pro ně přízniv jen v Krajině. Poněvadž od r. 1861 středisko politické činnosti slovinské bylo v Lublani, kde vycházely též Bleiweisovy Novice, stálo aspoň na počátku v popředí stanovisko Slovinců krajinských. Program z r. 1848 byl obmezen. Obsahoval nyní jen dva požadavky: 1. *národní rovnoprávnost* ve školách a úradech, 2. *rozšíření zemské autonomie* v rámci jednotného ústavního Rakouska. Veliké Slovinsko s počátku z programu vypadlo, a mělo býti zřízeno, jen uzná-li je vláda

sama za možné. V tom smyslu vyslovovala se petice s 19.386 podpisy, podaná Schmerlingovi.

Zemská autonomie nemohla se pro Slovincy osvědčiti v těch zemích, kde byli v menšině (zejména ve Štýrsku a Korutanech). Kromě toho pak byly jednotlivé země, v nichž Slovinci sídlí, příliš malé pro všechny úkoly, zemím ústavou říjnovou vyměřené. Vznikla tedy myšlenka skupiny několika zemí. Jako Češi a Poláci hájili zásadu historicko-politických individualit, tak vzkríšena u Slovinců *myšlenka někdejšího Vnitrorakouska*, jak zvána byla po smrti Ferdinanda I. (od r. 1564) skupina zemí, v nichž panoval nejmladší jeho syn Karel (Štýrsko, Korutany a Krajina s Přímořím). Byla to do nedávna ještě existující Illyrie spolu se Štýrskem. Krajina měla se rozšířiti o území, jež k němu patřila podle listu císaře Karla V. ze dne 16. března 1522 (východní Istriie čili hrabství pazinské, Terst a část Krasu, která nyní náleží k hrabství gorickému). V zemských sněmích se smíšeným obyvatelstvem měly být zřízeny národnostní kurie. Společné záležitosti nového »Vnitrorakouska« měly být projednávány na společném sněmě, složeném z poslanců volených sněmy jednotlivých zemí. O národních záležitostech Slovinců mělo se jednat na národním sněmě, sestaveném z poslanců slovinských zemských kurií. Záležitosti společné celému státu náležeti měly ve smyslu říjnového diplomu před říšskou radou, kam by vysílaly své zástupce zemské sněmy, a kde by se hlasovalo podle skupin. Každá země měla míti svou vládu, skupina zemí svou dvorskou kancelář, a celý stát pak ministerstvo ve Vídni.

Tento *program*, sestavený dne 25. září r. 1865 v *Mariaboru*, vyvolal ve veřejnosti živou debatu. Povstal proti němu Dr. Josef Vošnjak a v brožurě »Slovinci, kaj čemo« přimlouval se za spojení Slovinců, Chorvatů a Srbů. Einspieler, který se původně sám nejvíce zasazoval o program mariborský, poznával, že jest neuskutečnitelný, a vyslovoval se pro spojení býv. Illyrského království s jižním Štýrskem.

V nové ústavní době Slovinci počali (od r. 1861) zakládati četné čítalnice a politické spolky, jež budily lid k národnímu vědomí. R. 1863 založena také »Slovinská Matice«. V r. 1867 vystoupili Slovinci již jako dosti mocný činitel

politický. Při volbách do zemských sněmů ve všech slovinských krajích zvítězili slovinští kandidáti k velkému překvapení Němců. Volby v Krajině v lednu r. 1867 ukázaly, že jest Krajina ryze slovinská země. I ve slovinských krajích Goricka a v okolí Terstu zvolení byli Slovinci. Pouze v Korutanech nepochodili. Krajinský zemský sněm obrátil se r. 1867 k císaři s adresou sepsanou po vzoru Čechů. Odvolával se v ní na říjnový diplom a prohlásil, že bude voliti do říšské rady jen s jistými výhradami. Se strany Slovinců, kteří se nemohli tak jako Češi odvolávat na historické státní právo, nemělo to smyslu. Adresa měla také špatné následky. Beust rozpustil zemský sněm krajinský. Slovinci museli se pak v mnoho let namáhati, než nabyli posice, kterou měli již r. 1867.

Přišel dualism. Slovinci chtěli se postavit proti němu, ale vidouce taktiku Poláků, změnili svůj úmysl. Doufali, že rozšířena bude zemská autonomie, jak bylo slibováno. Proslincové ústavy užívali, jak mohli. R. 1868 počali svolávat, nejprve ve Štýrsku, ale pak i jinde, veliké *tábory lidu*, v nichž se rokovalo o národních potřebách, zejména o otázce velikého Slovinska, jež znova byla vzkříšena. Za jednotnou Slovenii zasazovali se r. 1869 slovinští poslanci v zemském sněmě štýrském a gorickém a rok na to i v krajinském. Pozoruhodna byla zvláště interpelace štýrského konservativního Němce Hermanna z r. 1869, v níž se žádá, aby zřízeno bylo jednotné slovinské území s vlastním rozsáhlým zákonodárstvím a vládou sněmu zodpovědnou. Slovinci měli míti i svůj nejvyšší soud a svou vlastní universitu. Na sněmě krajinském předložil dne 15. října 1869 Dr. Bleiweis osnovu zákona, podle níž by se užívalo slovinského jazyka při všech tamních státních úřadech. Navrhoval dále, aby ve všech gymnasiích v Krajině zavedena byla slovinština jako vyučovací jazyk, a v Lublani aby byla zřízena slovinská akademie právnická. Právnické akademie slovinské aneb aspoň několika slovinských stolic na universitách domáhal se také na říšské radě Luka Svetec. Za zřízení slovinské university žádali i slovinští studenti v Hradci.

Veliká Slovenie byla též v programu nového slovinského časopisu založeného r. 1868 v Mariboru, »Sloven-

ského Naroda«, kolem něhož se kupila mladší, radikálnější inteligence, nazvaná brzo *stranou »mladoslovinskou«* naproti »starým«, konservativnějším Slovincům, jejichž orgánem byly Bleiweisovy »Novice«. Mladoslovinci odmítali sice ve článku z 9. února 1869 ve »Slov. Narodě« daný jim název, ale přes to psalo a mluvilo se již napořád o »Mladoslovincích«. Prudce vystoupili proti sobě mladí a starí při volbách do první říšské rady volené na základě přímých voleb r. 1873. Porážka, kterou Slovinci následkem rozkolu svého při volbách utrpěli — mělit na říšské radě jen 9 poslanců — otevřela jim oči, i spojili se později v jednom klubu. Od starých lišili se mladí Slovinci nejen ráznějším způsobem vystupování, nýbrž i programem. Zavrhovali princip státoprávní, jehož se drželi starí s ohledem na Čechy a Poláky, a vrátili se k původnímu programu se základem etnickým (národnostním, přirozenoprávním). Programu státoprávnímu vytýkali, že podporuje účely feudální a církevní, což jest reakcionářstvím. Naproti tomu mladým vytýkán zase přílišný liberalism a tendence proticírkevní. V řadách slovinských rostla čím dále tím více inteligence. Lid emancipoval se znenáhla od vlivu duchovenstva. Ve sporu mezi církví a státem rozdělili se i slovinští poslanci ve dva tábory. Mladí byli na straně státu, starí na straně církve.

Na říšské radě byl vůdcem Slovinců po dlouhá léta hrabě Hohenwart. Slovinci šli tehdy s konservativní šlechtou, Poláky a (od r. 1879) i Čechy a tvořili s nimi »železný kruh pravice«. Za to, že podporovali Taaffovu vládu, dostávalo se jim — ale jen Slovincům krajinským — malých národních vymožeností. Hlavní roli hrálo u nich pořáde ještě duchovenstvo a šlechta, vůbec stará konservativní strana.

Při volbách do krajinského zemského sněmu v r. 1877 zvítězili slovinští kandidáti jen v okresích vesnických, v městech však propadli. Dřívější slovinská většina proměnila se v menšinu. Teprve při nových volbách r. 1883 nabyto zase většiny. Také v lublaňské městské radě dosáhli Slovinci teprve r. 1882 většiny, již pozbyli před třinácti roky.

I na sněmě krajinském prováděli Slovinci politiku umírněnou. To přimělo Zarnika, zakladatele strany radi-

kální, k tomu, že složil mandát. Radikální oposici vedli pak v politickém a beletristickém časopisu »Slovan« (1884 až 1887) Dr. Tavčar a Ivan Hribar. Na sněmě krajinském povstaly tři kluby: konservativní, liberální a německý. Konservativci šli společně s Němci. Vznikaly dvojce politické spolky a dvojce listy.

Na sjezdě slovinských a chorvatských poslanců z Istrie r. 1890 usneseno, že obě slovinské strany, *konservativní* čili *katolická* i *liberální* čili *národně-pokroková*, budou jak na říšské radě tak na zemských sněmeh postupovati společně. R. 1892 konán byl v Lublani prvý katolický sjezd slovinský, dílo působnosti Dra Ant. Mahniče, vydavatele revue »Rimski Katolik« (1888—1896).

Po pádu Taaffově většina slovinských poslanců byla v německo-polské koalici Windischgrätzově. Působením posl. Michala Vošnjaka slovinská delegace žádala tehdy za slovinské paralelky v Celji.

Vlivem Hohenwartovým slíbila vláda vyhověti žádosti Slovinců a dala do státního rozpočtu položku na zřízení prvé třídy celjských paralelek. Ačkolí německé časopisectvo bouřilo k vůli tomu celou veřejnost, přijal budžetní výbor dne 19. června 1895 k žádosti vlády položku na celjské gymnasium. Levice vystoupila následkem toho z koalice, a dva dny na to přijal císař demisi ministerstva Windischgrätzova. Říšská rada schválila potom 11. čce 1895 za nového úřednického ministerstva Kielmanseggova většinou hlasů položku pro Celje, a na podzim otevřena byla po tak velikých překážkách prvá třída se slovinským vyučovacím jazykem na celjském gymnasiu.

Strana národně-pokroková organisovala se pod jménem »*národní strany*« na sjezdu důvěrníků r. 1894. Tam doplněn byl program slovinských a chorvatských poslancův istrijských z r. 1890. Sjezd vyslovil se pro národní autonomii, všeobecné (nikolí však rovné) volební právo a konfesní školu.

Při volbách do krajinského zemského sněmu r. 1895 zvítězila katolická strana v kurii venkovských obcí všemi kandidáty; strana národní dostala do svých rukou pouze

kurii městskou s obchodní a živnostenskou komorou. Tento poměr mezi stranami udržel se až podnes. Následkem rozkolu stran stali se Němci důležitým činitelem. Strana »národní« uzavřela s nimi spojení, aby měla v krajinském sněmě většinu. V ostatních zemích vedou Slovinci těžké boje s Němci a Vlarchy.

Obě strany slovinské v Krajině počaly se brzo sblížovati. Výsledkem této akce byl všeslovinský sjezd z r. 1897, který se vyslovil pro národní autonomii a v ohledu hospodářském pro ideu spolčování. Ale ani tu ještě nenastal mezi stranami smír. Zdálo se, že se ho dosáhlo r. 1898. Strana katolická i národní usnesly se působiti pro rozvoj kulturního, sociálního a hospodářského života na křesťanském základě a ve smyslu usnesení všeslovinského sjezdu z r. 1897. Prohlásily se pro sloučení všech slovinských krajů v jedno správní území se střediskem v Lublani, pro sociální reformy, pro politickou svobodu a pro rozšíření politických práv (zvláště volebního práva do všech veřejných zastupitelstev) na nejširší kruhy obyvatelstva.

Boj mezi stranami vede se však dále, více za příčinou udržení posice než k vůli věci. R. 1900 konán byl druhý katolický sjezd slovinský, který v národním ohledu schválil usnesení všeslovinského sjezdu z r. 1897. Žádal, aby obecné, střední i vysoké školy zařízeny byly na náboženském a národním základě. Také strana národní doplnila r. 1901 v některých věcech svůj program. Žádá za svobodnou, na křesťanských základech sice spočívající, ale nezávislou školu. Katolická čili »katolicko-národní« strana dala si r. 1905 jméno »*slovinská lidová strana*«. Strana národní počala se nazývati svým dřívějším jménem »*strana národně-pokroková*«. Každá má nyní v krajinském zemském sněmě i na říšské radě svůj klub. Vedle nich šíří se znenáhla i *strana socialistická*. I v Goricku jsou Slovinci rozdělení na dva tábory: konservativní a pokrokový. Ve Štýrsku počíná vedle strany klerikální vznikat i strana pokroková a také socialistická. V Korutanech, v Terstu a Istrii tvoří Slovinci jednu stranu politickou.*)

*) Srov. hlavně *Lončar*, Politično življenje Slovencev; *Bleiweisov Zbornik* (vyd. Matica Slovenska, Lublaň, 1909).

Ke konci budiž si povšimnuto i *jazykové otázky* v zemích obývaných Slovinci. V době absolutismu (od r. 1852 do 1859) pozbyli Slovinci i oné malé špetky jazykových práv, jež jim poskytnuta u úřadů od r. 1848. Slovinština nebyla uznávána v jižním Štýrsku, Krajině a Korutanech ani jako vnější úřední jazyk soudní. V Přímoří nedomohla se ani dříve lepšího postavení. Teprv od r. 1862, tedy v nové ústavní době počíná se slovinštině poprávati jisté místo u státních úřadů, ve školství a ve veřejném životě. Jazyková práva Slovinců jsou však podle zemí rozdílná. Nejlepší jest jich postavení v *Krajině*. Tam jsou uznávány němčina a slovinština ústavně za zemské jazyky. Podle § 33. změněného zem. zřízení ze 26. srpna 1908 č. 74 z. z. jsou obě ty řeči jednacím jazyky sněmu. Protokoly o sezeních sněmovních sepisují se však jen slovincky. Slovinština jest jednacím jazykem zemského výboru i zemských úřadů. Podle usnesení zemského sněmu dopisuje se slovincky se všemi státními ústředními úřady i se všemi státními a autonomními úřady Štýrska, Korutan a Přímoří, v jejichž působnosti bydlí Slovinci. Se státními a samosprávnými úřady Krajiny dopisuje se slovincky; s německými obcemi Krajiny, vypočtenými přesně ve výnosu zem. výboru ze 25. listopadu 1885 č. 3274, koresponduje se však německy. Slovinšská i německá podání stran vyřizují se v jazyku podání, jinojazyčná podání pak slovincky. Zemské zákony uveřejňují se ve vydání dvoujazyčném, slovinšském i německém; oba texty jsou autentické (zák. z 20. pros. 1869). U soudů a jiných zeměpanských úřadů přijímají se i podání slovinšská a také se vyřizují slovincky. Slovinština jest připuštěna pouze jako vnější úřední jazyk, kdežto úřadování vnitřní jest vesměs německé.

Menších práv než v *Krajině* požívá slovinština ve *Štýrsku*. Tam jest jen německý text zemských zákonů autentický. Němčina jest také výhradnou řečí sněmovních jednání a stenografických protokolů, vůbec jazykem zemského zákonodárství. S jakými překážkami zápasiti musejí na zemském sněmě ve Štýrsku slovinští poslanci, toho důkazem jest, že v únoru 1910 nuceni byli obstrukcí zmařiti sněmovní jednání. — Soudy mají v obvodu celjském podle výnosů min. sprav. z 15. března 1862 č. 865 praes. a ze

Složení zemských zastupitelstev se Slovinci (stav z února r. 1910).

Zemský sněm	Počet zemských poslanců						Počet členů zemského výboru						
	Slovinci		Italové		Němci		Slovinci		Italové		Němci		Úhrnný počet
	strana katolická (lidová)	strana nár.-pokroková	strana katol.	pokrokáři	strana katol.	pokrokáři	strana katolická (lidová)	strana nár.-pokroková	strana katol.	pokrokáři	strana katol.	pokrokáři	
Krajský	46	24	11	6	9	11	3	1	3	1	5	5	5
Gorický	29	9	5	6	9	11	3	1	3	1	5	5	5
Istrijský	47	18 ^{*)}	5	26	9	10	2	2	3	3	5	5	5
Terstský	80 ^{**)}	12	1	58	9	10	2	2	3	3	5	5	5
Štýrský	87	12	1	58	9	10	2	2	3	3	5	5	5
Korutanský	43	2	1	41	9	10	1	1	5	5	7	7	7
Součet	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94

*) Podle kompromisu uzavřeného dne 25. února 1908 mezi Italy a Chorvaty i Slovinci připadlo Italům 25 poslancův a Chorvatům se Slovinci 19.
 **) Zároveň obecní zastupitelstvo.

20. října 1866 č. 1861 praes. nejen přijímají žaloby a jiná podání slovinská, nýbrž *podle možnosti* (mají-li úředníci tolik jazykové znalosti) mají je i slovinsky vyřizovati. Politické a finanční úřady mají takovou povinnost bez podmínek. Vnitřním soudním a úředním jazykem (u úřadů zeměpanských) jest ovšem němčina. O užívání jazykův u úřadů samosprávných nebyl vydán žádný zákon. Zemský výbor a zemské úřady užívají jen němčiny.

V *Korutanech* jsou jazykové poměry obdobné jako ve Štýrsku, ale slovinština tam má ještě menší práva. Tak na př. u soudů připouští praxe slovinské řeči zástupců stran jen tehdy, jsou-li všechny ve sporu zúčastněné a přítomné strany — tedy i zástupce druhé strany — slovinského jazyka na tolik mocny, že mohou řeči ty sledovati. Protokoly takových sporů vedou se však po německu. Vnitřním jazykem soudů i zeměpanských úřadů jest zase němčina. Jazykových předpisů pro zemský výbor a zemské úřady není. Zemský výbor korutanský však užívá výhradně němčiny i v úřadování vnějším.

Pro *Přímoří* uvádí Fischel,*) že jsou tam zemskými jazyky němčina, italština, slovinština a chorvatština (tato jen v Istrii), avšak nikoli po celé zemi, t. j. že v některých okresích pokládají se za zemské jazyky jen některé z uvedených řečí. Tvrzení o platnosti německého zemského jazyka jest však pro Přímoří nesprávné. Na Goricku-Gradištku jsou zemskými jazyky pouze slovinština a italština. Zemský sněm a výbor stojí rozhodně na stanovisku, že nemožno němčinu pokládati za zemskou řeč. Toto mínění sdělil též zemský výbor místodržitelství, jež na to nereagovalo. Zemské zákony předkládají se mocnárům k sankci pouze ve slovinském a italském jazyku. O návrzích, předložených sněmu vládou, pojednává se vždy na základě slovinského a italského textu. Autentický je pouze text slovinský a italský, nikdy však německý. Oficiální zprávy o schůzích sněmu jsou slovinské a italské, tedy ne pouze italské, jak by se zdálo podle Fischla. Z povahy zemské ústavy a její konstrukce možno odůvodňovati zásadu, že o otázce platnosti zemské řeči může rozhodovati pouze

*) Das österreichische Sprachenrecht (2. vyd., 1910), str. CIII.

zemský sněm a výbor. Nařízení c. k. zem. finančního ředitelství v Terstu ze 12. května 1874 č. 505 pr., podle něhož finanční úřady v Přímoří mají stranám vydávati vyřízení v jazyku podání (německy, italsky, slovinsky), jest pro posuzování vlastnosti zemských řečí, aspoň pokud běží o němčinu, lhostejné. Rovněž možno pochybovati o tvrzení, že chorvatský jazyk je zemskou řečí pouze pro Istrii. Požíváť chorvatština práv po celém Přímoří. Podčrtnouti dlužno, že praxe na Goricku vymohla slovinštině ve vnějším úřadování úplnou rovnoprávnost s italštinou a valnou měrou zeslabila vliv němčiny. Soudy gorického soudního obvodu přijímají chorvatské žaloby a rozsudek vynášejí v jazyku slovinském. V Istrii na německé žaloby vydávají soudy rozsudky italské, a nikdy německé. *) — Vnitřními soudními jazyky staly se v Přímoří pouze němčina a italština; také u úřadů politických a finančních užívá se ve vnitřním úřadování zásadně němčiny, u úřadů námořních též italštiny. — Jazykových zákonů pro úřady samosprávné není.

Zvláštní pozornosti zasluhuje slovinský živel v *Terstu*. V posledních třech desetiletích vyvinul se tu z bezvýznamné menšiny v činitele hospodářsky, kulturně a politicky dosti důležitého. Podle úřední (stranické) statistiky jest v Terstu a okolí jen 16% slovinského obyvatelstva. Ve skutečnosti je ho však nad 30% (asi 70.000). Ukázalo se to při posledních volbách do říšské rady (r. 1907). Pro slovinské kandidáty bylo odevzdáno 8415 hlasů, pro italské liberály 8371, pro sociálně-demokratické kandidáty 10.274, pro křesťansko-sociální 1932 hlasů. Při tom sluší uvážiti, že mezi sociálně-demokratickými jakož i mezi křesťansko-sociálními hlasy jest aspoň 1/4 slovinská. K stejnému výsledku přivedly také poslední volby do zemského sněmu (1909) na základě nového volebního řádu. Zemský sněm čítá 80 poslanců; město volí ve 4 kuriích po 16 poslancích, okolí ve 2 kuriích 12 a obchodní a živnostenská komora volí 4 poslance. Z 12 poslancův terstského okolí byli zvoleni všichni Slovinci. Z ostatních 68 jest 10 sociálně-demokra-

*) Informace tyto jakož i některé jiné opatřil nám laskavě p. dr. Bogumil Vošnjak.

tických a druzí jsou italští liberálové. Při volbách do 4. kurie v městě samém přišli do užších voleb i kandidáti slovinští. Již z toho tedy může se souditi na vzrůst politické moci terstských Slovinců.

Slovinský živel Terstu skládá se většinou z třídy dělnické. Kdežto se o velkoobchodu a velkém průmyslu terstských Slovinců nemůže mluvit, jest velká část malých živností a malého obchodu v rukách slovinských. Pěkný pokrok ukazuje se na poli slovinského peněžnictví.

Mezi požadavky slovinskými jest i zřízení *slovinské university*. Jak již řečeno, převzali r. 1849 tři Slovinci na hradecké universitě přednášky ve slovinském jazyku. Byl mezi nimi zejména Kranjc (Krainz), který se po čtyřech letech pro nepřátelské vystupování Němců vzdal docentury. R. 1870 zdálo se, že slovinské docentury budou na hradecké universitě obnoveny. Do státního rozpočtu bylo totiž vloženo 3000 zl. pro tři slovinské docenty na právnické fakultě v Hradci. Přihlásili se tři kompetenti: zase Kranjc, pak Geršak (později notář v Ormoži) a Ribič. Ke zřízení docentur však nedošlo. V dubnu r. 1871 za ministra Jirečka, když ve finančním výboru říšské rady bylo jednáno o sumě dané do rozpočtu na slovinské docentury, byla suma ta škrtnuta, a víckrát už ani do rozpočtu nepřišla. Také ve Vídni nabízel prý se ministerstvu advokát Dr. Pogačnik, že by přednášel slovinsky na tamní universitě, kdyby byl jmenován mimořádným profesorem, byť i bez platu. Jakou dostal odpověď, není známo.*)

Znova vzbuzena byla otázka zřízení slovinské university v letech devadesátých XIX. stol. V prosinci r. 1890 rozebírána byla v právnické jednotě lublaňské »Pravnik« otázka založení aspoň právnické akademie v Lublaní, v příčině které byl již také na sněmě krajinském podán posl. Lukou Svetcem příslušný návrh. Kdežto však Svetec žádal za zřízení úplné fakulty právnické, Dr. Kavčič navrhoval, aby se zřetelem na zvláštní poměry národa slovinského a z důvodů praktických byla zřízena jen právní akademie pro přednášky judiciální a státovědecké, které se na universitách konají ve 3. a 4. ročníku. První dva ročníky měli

*) Vošnjak, Spomini II., Lublaň, 1906, str. 146—148, 179—180.

posluchači studovati na některé universitě a tam rovněž konati i přísné zkoušky doktorské.

Od té doby domáhají se Slovinci opětovně u vlády zřízení slovinské university, ale dosud bohužel marně. Proti zřízení jejímu namítá se, že vědecká literatura slovinská není ještě náležitě vyvinuta, že by nebylo ani dosti učitelských sil atd. Jisto jest, že uskutečnění myšlenky kladou se v cestu značné překážky. Proto podali vysokoškolští posluchači slovinští v Praze žádost k akademickému senátu české university, aby prozatím zřizovány byly na pražské universitě slovinské docentury a profesury, jež by byly přípravou pro příští universitu. Žádost byla sice c. k. ministerstvu kultu a vyučování doporučena, ale nebylo jí vyhověno.

CHORVATI.

Chorvatsko jest od r. 1102 součástí koruny Uherské. Za dynastie Arpádovské stálo k Uhrám v poměru unie personální, a teprve od stol. XIV. přecházelo v unii reální, která se čím dále tím více utužovala, tak že od XVI. stol. se zdálo, jako by neběželo než o pouhou provincii uherskou, požívající jen jisté autonomie. Uhři aspoň nepohlíželi na Chorvatsko jinak než jako na »připojenou zemi« (partes adnexae), ne-li dokonce jako na »zemi podmaněnou« (partes subjugatae). Názor takový byl umožňován z několika příčin. Především se během času území chorvatské značně zmenšilo. Již v prvé pol. XV. stol. ztracena byla na prospěch Benátské republiky Dalmácie, jež získána byla rakouskou dynastií teprve v míru Campoformijském r. 1797 a po nové ztrátě definitivně r. 1815. Tehdy nebyla už připojena k zemi původní, Chorvatsku, pokud se týče prostřednictvím Chorvatska k Uhersku, nýbrž utvořena z ní zvláštní země, náležející až podnes k Předlitavsku. Za Habsburků pak zmocnili se většiny Slavonie (země mezi Drávou a Sávou) a také části vlastního Chorvatska Turci; při Uherské koruně zůstal jen zcela malý zbytek někdejšího království Chorvatského. A i z tohoto zbytku vyloučena byla dosti velká část, jež nebyla spravována způsobem ústavním, báním jako náměstkem krále, nýbrž nalézala se

v moci vojenské (Vojenské Hranice), a podléhala tedy režimu absolutistickému. Rozumí se, že stavové »provinciálu« (onoho malého zbytku civilního území, stojícího pod báním) nemohli se brániti proti útokům, podnikaným na chorvatskou ústavu se strany Uhrů, tak úspěšně, jako kdyby Chorvatsko bylo zůstalo územím neztenčeným. Mírem Karloveckým z r. 1699 a Požarevackým z r. 1718 ztratili konečně Turci území, jež drželi z koruny Uherské, a Chorvatsko se Slavonií nabyly tedy původního rozsahu, ale stavům chorvatským málo to prospělo. Bývalé Vojenské Hranice nejen že nebyly zrušeny, nýbrž ještě rozšířeny a vlastně teprve nově organisovány, tak že »provinciál« chorvatský zůstával pořádě malý a ve druhé polovici století XVIII., zejména za Josefa II. trpěl velice absolutismem a germanisací. Stavové chorvatští, doufajíce naléztí proti neústavním činům vlády spojence ve stavích uherských, poddali se r. 1791 dobrovolně místodržitelské radě uherské (byť jen na čas, dokud civilní území chorvatské nenabude původního rozsahu) a sněmům uherským (ovšem jen ve věcech společných). Od té doby zhoršilo si Chorvatsko vlastní vinou své postavení naproti stavům uherským a pocítilo to zejména r. 1848, kdy Uhři, vlastně Maďaři, pokládali Chorvatsko za pouhou provincií uherskou. Rok 1848 rozvedl oba národy. Chorvaté nechtěli ani slyšeti o spojení s Uherskem. Oba národy sblížily se teprve, když po zrušení absolutismu počalo se r. 1865 vyjednávatí o rakousko-uherské vyrovnání, a důsledkem toho měli se vyrovnati i Uhři i Chorvaté. Stalo se to konečně ve formě smlouvy, uzavřené mezi zastupitelstvy uherským a chorvatským, pokud se týče zákonem, schváleným oběma sněmy, známým jakožto *uhersko-chorvatské vyrovnání*.

Vyrovnání uzavřeno bylo r. 1868, když před tím došlo k vyrovnání rakousko-uherskému. V Uhrách platí jako zák. čl. 30. z r. 1868, v Chorvatsku jako zák. čl. 1. z téhož roku.

Uhersko-chorvatské vyrovnání skládá se ze dvou částí, z t. zv. *části státoprávní*, jež byla uzavřena bez obmezení na jistou dobu, a má tedy povahu trvalou, a z *části finanční*, uzavírané vždy na deset let, a tedy stále revidované. Poslední finanční vyrovnání jest ze 29. července 1906. I ve vyrovnání státoprávním nastaly některé nepatrné změny,

jež způsobeny byly hlavně tím, že zrušeny byly bývalé Vojenské Hranice chorvatské, čímž chorvatské území vzrostlo a následkem toho zastoupeno jest na společném sněmě uhersko-chorvatském větším počtem poslanců než dříve.

Ve vyrovnání státoprávním projeveny jsou tyto zásady:

1. Uhersko i Chorvatsko upravují si svůj vzájemný poměr jako samostatné smlouvající se strany. Práva, jež byla v uhersko-chorvatském vyrovnání Chorvatům zaručena, byla jim přiznána nikoli jako jednostranný ústupek se strany Uhrů, jako ústupek, který po případě může býti odvolán, nýbrž jako vlastní práva Chorvatska, jichž trvání nezávisí na vůli Uhrů. Chorvatsko tedy vystupuje ve vyrovnání jako činitel Uhersku úplně rovnocenný, jako stát naproti státu.

Poměr mezi oběma smlouvajícími se stranami označuje se v § 1. vyrovnání výslovně jako *státní sdružení*, nikoli tedy jako státní jednota. Společenský poměr mezi oběma státy pojištěn byl i pro budoucnost. V § 70. se ustanovuje, že uhersko-chorvatské vyrovnání nemůže býti předmětem zákonodárství jednotlivých smlouvajících se stran, a že změna jeho nastati může jen tímž způsobem, kterým k němu došlo, totiž spolupůsobením všech činitelů, kteří je uzavřeli. O změně vyrovnání nemůže se usnésti ani společný sněm uhersko-chorvatský. Vždycky jest třeba, aby oba sněmy vyjednávaly, a dohodnutí aby potvrdil král. Zmíněný § 70. náleží k nejdůležitějším ustanovením celého vyrovnání. Dokud paragraf ten existuje, Chorvaté mohou s úspěchem odrážeti útoky Maďarů na práva zaručená jim ve vyrovnání.

2. Chorvatsko-Slavonsko výslovně se uznává za zvláštní, od Uher oddělené území (§ 66.), a Chorvatí za zvláštní politický národ (§ 59.). Proto neplatí jazykový zákon uherský pro Chorvaty, kteří jsou v Uhersku vedle Maďarů jediným národem, mohoucím užívatí ve sněmu i v delegacích svého vlastního jazyka (§ 59.). I společné ministerstvo jest podle § 58. povinno podání a spisy, sepsané v chorvatském jazyku a došlé z Chorvatska, nejen přijímatí, nýbrž je i chorvatsky vyřizovati. Na území chorvatském jest vůbec chorvatština úředním jazykem, t. j. nejen

výhradním jazykem chorvatského zákonodárství, soudnictví a správy (§ 56.), nýbrž i úředním jazykem orgánů společné vlády uhersko-chorvatské (§ 57.).

Zvláštnost Chorvatska naproti Uhrám projevuje se dále tím, že podle § 2. vyrovnání originál společné korunovací listiny panovníkovy sepisuje se vedle maďarského textu i jazykem chorvatským.

I v tom se jeví zvláštní postavení Chorvatska, že podle § 34. vyrovnání království trojjediné volí své poslance na společný sněm ze středu svého vlastního sněmu. Poslanci chorvatští vystupují tedy na společném sněmu jako zastupitelstvo zvláštního politického národa a území. § 41. vyrovnání pak ustanovuje, že ze zástupců království Chorvatského volí se do uherské delegace poslaneckou sněmovnou uherskou čtyři zástupci a sněmovncu magnátů člen jeden.

Chorvatsku zaručuje se v § 46. vyrovnání, že společná vláda bude jak úředníky pro chorvatské sekce ve společných ministerstvech tak i ty své orgány, jež budou na chorvatském území úřadovati, se zřetelem k potřebnému odbornému vzdělání, pokud to jen bude možno, jmenovati z příslušníků chorvatských.

Společenský poměr mezi Uherskem a Chorvatskem projevuje se dále v tom, že společné zákony uhersko-chorvatské vydávají se ve dvou originálech, maďarském a chorvatském (§ 60. vyr.), že při označování záležitostí všem zemím koruny uherské společných se užívá společných znaků král. Uherského i Chorvatského (§ 62.), že při jednávání společných záležitostí na budově, v níž se koná společný sněm zemí koruny Uherské, má se vztyčiti vedle uherské vlajky i spojená vlajka království Dalmatsko-chorvatsko-slavonského (§ 63.), a že na ražených penězích Uherské koruny vedle královského titulu uherského má se uváděti i titul krále Dalmacie, Chorvatska i Slavonie (§ 64.).

3. *Jen některé*, v zákoně přesně vypočtené záležitosti jsou společné Chorvatsku i Uhrám, naproti čemuž všechny ostatní věci spadají do zákonodárství i výkonné moci Chorvatska. Chorvatsko stojí tedy k Uhrám v poměru reální unie.

Za společnou věc pro všechny země koruny sv. Štěpána prohlášeno především v § 6. povolování nákladů na

společný dvůr, dále v § 7.: povolování branců, zákonodárství v příčině branné soustavy a vojenské povinnosti a nařízení v příčině dislokace a zásobování vojska. Ohledně toho však pro král. Chorvatské se ustanovuje: 1. že počet branců, připadající na Chorvatsko, vyměří se podle poměru obyvatelstva, 2. že branci z Chorvatska budou se vřadovati do pluků chorvatských, 3. že se při tom bude hleděti ke schopnosti jednotlivých branců pro určité odbory vojska, a že branci z Přímoří budou se zařadovati hlavně do námořnictva.

Podle § 8. jsou společné Uhrám i Chorvatsku i věci finanční, a to co do zákonodárství i co do správy. Věci tyto náležejí tedy před společný říšský sněm, pokud se týče uherskému ministru financí, ale s tím obmezením, kdyby běželo o prodej státního nemovitého majetku chorvatského (pozemkového a lesního), že má býti slyšen i sněm chorvatský, bez jehož svolení prodej takový nemůže se provésti.

Uhrám i Chorvatsku jsou společny dále podle § 9. tyto záležitosti: věci týkající se peněz (mincí i bankovek) jakož i staňování peněžné soustavy a mincovního čísla, zkoumání a schvalování obchodních a státních smluv, jež stejně se týkají všech zemí koruny sv. Štěpána, nebo se vztahují k územní změně; ustanovení o bankách, úvěrních a pojišťovacích ústavech, privilejiích, míře a váze, ochrana známek a vzorků, puncování, autorské právo, právo námořní, obchodní, směnečné a horní a vůbec záležitosti obchodu, mýt, telegrafů, pošt, železných dráh, přístavů, plavby a oněch státních silnic a řek, jež stejným způsobem týkají se Uher i Chorvatska.

Společné jest podle § 10. i zákonodárství o živnostech, čítajíc v to i podomní obchod, o spolcích, jež neusilují o výdělek, o pasech, o policii nad cizinci, o státním občanství a naturalisaci, ale exekutiva v těchto záležitostech vyhrazuje se Chorvatsku.

Pro záležitosti právě vypočtené mají Uhři a Chorvaté v oboru zákonodárství jeden společný sněm a v oboru správy (vyjímajíc záležitosti uvedené v § 10.) i společnou vládu (§§ 31. a 43.).

Ohledně všech předmětů, které uhersko-chorvatským vyrovnáním nejsou vyhrazeny společnému sněmu a spo-

lečné vládě, náleží Chorvatsku právo úplné samosprávy jak v oboru zákonodárství tak exekutivy (§ 47.). Důsledkem toho se uvádí v § 48., že *do autonomie chorvatské spadá zákonodárství i správa v záležitostech vnitřních, ve věcech kultu a vyučování a justice* (zahrnujíc v to soudnictví ve všech instancích, vyjímajíc soudnictví ve věcech námořního práva).

Dobře poznamenal nejlepší znalec chorvatského ústavního práva prof. Pliverić, že věci společné Uhrům i Chorvatům vypočteny jsou ve vyrovnání způsobem vyčerpávajícím, tak že všechno ostatní, co není společné, náleží do zákonodárství i správy chorvatské. Uvádějí se sice zpravidla jen tři druhy věcí autonomních: záležitosti vnitřní, kultu a vyučování a soudnictví, ale tím autonomie chorvatská není ještě úplně vyčerpána. Arci na druhé straně dlužno podotknouti, že z řečených tří oborů přiznána jest Chorvatsku plná autonomie jen v záležitostech kultu a vyučování. Jsouť některé záležitosti vnitra (věci spolkové, psovni, policie nad cizinci, záležitosti týkající se státního občanství a naturalisace), pokud běží o zákonodárství, vyňaty z chorvatské autonomie, tak že autonomie přestává tu jen na exekutivě. Ještě více jest omezena chorvatská autonomie v oboru soudním. Zákonodárství ve věcech námořních, obchodních, směnečných a horních náleží k záležitostem společným. Chorvatsko upravuje si tedy samo jen hmotné i formální právo civilní a trestní, a co s tím souvisí: organisaci a kompetenci soudů. Za to soudnictví náleží úplně do chorvatské autonomie s výjimkou soudnictví námořního, jež jest z ní vyloučeno.

Ve věcech nespolečných jest Chorvatsko samostatně zrovna tak jako Uhry, a má tedy vlastní svůj sněm a vlastní svou zemskou vládu, jež stojí úplně na roveň podobným orgánům uherským: uherskému sněmu a uherským nespolečným ministerstvům. V čele zemské vlády chorvatské stojí bán, odpovědný chorvatskému sněmu (§ 50.).

Zemský sněm chorvatský skládá se z 90 volených poslanců a z virilistů, jejichž počet nesmí přesahovati polovici volených poslanců. Tento magnátský živel v chorvatském sněmu skládá se z prelátů, velkých županů a župana turo-polského a ze zástupců vysoké aristokracie. Pro sněmovní

volby platil až dosud volební řád ze 29. září 1888, který stanovil poměrně vysoký census a do značné míry nepřímé volení. Tak se stalo, že Chorvatsko a Slavonie svým počtem voličů, který nedosahoval ani 2% veškerého obyvatelstva, stálo až v poslední řadě mezi civilisovanými zeměmi. Teprve volebním řádem ze 6. června 1910 snižen jest volební census, a zrušuje se volení nepřímé. — Kromě záležitostí vyhrazených autonomii náleží chorvatskému sněmu právo stanoviti zemský rozpočet a zkoumati účetní závěrky, právo poháněti ke zodpovědnosti zemskou vládu chorvatskou a voliti ze svého středu 40 poslanců do poslanecké a 3 do panské sněmovny společného uhersko-chorvatského sněmu. Sankce zákonů chorvatských děje se za spolupodpisu chorvatského ministra (o němž viz níže) a bána.

Bána jmenuje podle § 51. vyr. panovník k návrhu a s kontrasi gnací společného ministerského předsedy. Podle § 7. zák. čl. ze 30. listop. 1873 bán nemůže míti působnosti vojenské. Organisace zemské vlády chorvatské zůstavena byla § 54. vyr. chorvatskému sněmu v dorozumění s bánem. Stalo se to zák. čl. 2. z r. 1869. *Zemská vláda* skládá se ze tří sekcí: 1. pro záležitosti vnitra, 2. pro kultus a vyučování, 3. pro justici. Sekce vnitra má agendu širší, než ukazuje název. Náležejíť do její působnosti i věci finanční a vůbec všechny autonomní věci, které nespadají do kompetence druhých dvou sekcí. V čele každé sekce stojí sekční přednost s postavením ministra. Jeť bán jaksi ministerským předsedou chorvatským. Náčelník sekce vnitra zastupuje bána, je-li nepřítomen nebo jinak zaneprázdněn, anebo když bánský úřad není obsazen.

Bán i sekční přednostové jsou zodpovědni zemskému sněmu chorvatskému, arci jen soudně, nikoli politicky. Zákon z 10. ledna 1874 jedná o soudním řízení proti bánovi a sekčním přednostům pro porušení nějakého základního zákona státního, jmenovitě vyrovnání.

V oboru věcí společných jest velikou vadou, že neexistují zvláštní společné orgány uhersko-chorvatské, oddělené od orgánův uherských na straně jedné a od chorvatských na straně druhé.

Týž sněm uherský, který jest jednou zákonodárným sborem ve věcech týkajících se jen Uher, vystupuje po druhé

jako *společný sněm uhersko-chorvatský*, a tím se stává, jakmile se ho účastní i zastupitelstvo chorvatské (40 poslanců vyslaných sněmem chorvatským). A zrovna tak má se věc s uherskými ministerstvy. Vyjímajíc ministerstva vnitra, spravedlnosti, kultu a vyučování všechna ostatní *uherská ministerstva mají dvoji povahu*. Jednou jsou to jen ministerstva uherská, kdežto po druhé zase ministerstva společná, uhersko-chorvatská. Platí to jmenovitě o ministerstvu financí, zeměbrany a obchodu. Tím, že uherská ministerstva spravují vedle vlastních věcí uherských také společné věci uhersko-chorvatské, ale názvem svým tuto dvoji tvářnost neukazují, přispívá se k tomu, že dvojí jejich ráz se zatemňuje, a to v neprospěch Chorvatska. Jeť uherská agenda dotčených ministerstev mnohem větší než agendy společné, a proto vystupují ona ministerstva jakožto správní orgány uherské. Chorvatsko následkem toho se tratí a klesá zdánlivě na pouhou provincii uherskou, spravovanou centrálně z Budapešti.

Jakousi nápravou toho, že není zvláštních společných ministerstev uhersko-chorvatských, mají býti *chorvatské sekce* v ministerstvech, vykonávajících společnou agendu. Ale právě v této věci vedou Chorvaté neustálé stesky, že se vyrovnání se strany maďarské neplní. Maďaři jsou rozhodně proti chorvatským sekcím u společných ministerstev, a pokud je vůbec chtějí připustiti, mají to býti obyčejné překládací, nikoli samostatná oddělení, která by měla vlastní agendu.

Velkou vadou jest dále, že ani v nižší instanci nemá společná vláda na chorvatském území náležitých společných orgánů, jež by byly odděleny od autonomních orgánů chorvatských. Proto stanoví § 45. vyr., že zemská vláda chorvatská má podporovati ústřední — správněji řečeno, společnou — vládu v jejich nařízeních, ba že má ona nařízení přímo vykonávati, pokud by společná vláda neměla v Chorvatsku vlastních svých orgánů. — Také povaha autonomních orgánů chorvatských tedy se zatemňuje, a snadno může vzniknouti domněnka, jako by zemská vláda chorvatská a vůbec všechny úřady chorvatské byly v každém ohledu podřízeny uherskému ministerstvu.

V ministerské radě uherské má Chorvatsko svého zvláštního zástupce, *chorvatského ministra* bez portfeuille. Podle § 44. vyr. jest tento ministr pojátkem mezi králem a zemskou vládou chorvatskou. R. 1873 upravena byla blíže jeho působnost. Chorvatský ministr předkládá beze změny a bez průtahu panovníkovi všechna podání bánova, a jen v případě, kdyby s hlediska státního společenství nebo společných zájmů nastala nějaká pochybnost, která vyslechnutím bána nemohla by se odstraniti, předkládá panovníkovi současně, ale ve zvláštním podání, svoje poznámky, pokud se týče poznámky společné uherské vlády. Jako jiní ministři jest i ministr chorvatský odpověden společnému říšskému sněmu. Ministr tento spolupodpisuje vedle bána podle chorv. zák. čl. 2. z r. 1869 (§ 3.) nařízení panovníkova pro Chorvatsko jakož i jmenování úředníků panovníkem.

Postavení chorv. ministra jest velmi obtížné. Spojujeť v jedné osobě dvojí těžko srovnatelný úkol. Jednou jest obhájcem zvláštních chorvatských práv a zájmů naproti uhersko-chorvatskému společenství, podruhé však ochráncem společných uhersko-chorvatských práv a zájmů naproti případným přehmatům se strany Chorvatska. Jakožto osoba prostředkující spojení mezi králem a chorvatskou zemskou vládou zdola i shora nemá chorvatský ministr jen povinnost bdíti nad tím, aby chorv. zemská vláda nerušila společnou uhersko-chorvatskou ústavu a společné zájmy, nýbrž má pečovati i o to, aby společný král uhersko-chorvatský nenařizoval nic pro Chorvatsko, co by se nesrovnávalo se státoprávním poměrem obou zemí vespolek. Můžeť i společný král v nařízeních pro Chorvatsko vystupovati někdy nedopatřením spíše jako král uherský, než jako král chorvatský, tak že jest třeba, aby tu byl ministr, který by odpovídal za takové akty. Ale právě proto měl by býti chorvatský ministr zodpověden nejen společnému sněmu uhersko-chorvatskému, nýbrž i sněmu chorvatskému, čehož bohužel není. Následkem toho jeví se chorvatský ministr více ministrem společným než chorvatským.

Bolavou stránkou vyrovnání uhersko-chorvatského jsou *finance*, prohlášené za věc společnou. Ve vyrovnání jest stanoveno, že Chorvatsko přispívati má jistými procenty

(t. zv. kvotou) na společné náklady (rakousko-uherské i uhersko-chorvatské), pokud se týče že ze svých příjmů může si ponechat jistá procenta (t. zv. tangenta) na své zemské potřeby, kdežto zbytek má připadnouti společně vládě ke hrazení společných nákladů. Tato základní ustanovení předpokládají řádné vedení tří oddělených rozpočtů (chorvatského, uherského a uhersko-chorvatského), aby Chorvatsko nebylo zkracováno tím, že by mu nebyly účtovány přesně všechny jeho veřejné příjmy, a naopak že by mu některé výdaje účtovány byly jako společné, ač ve skutečnosti jsou to jen výdaje na potřeby uherské. Tyto tři oddělené rozpočty však se nevedou, a to jest příčinou stálých hořkostí mezi oběma stranami.

Kvota — a rovněž tangenta — stanovena jest vždycky na určitou řadu let (mají se dodržovati období 10letá) oboustranným dohodnutím na základě finanční způsobilosti obou zemí. Kvota stanovena byla původně pro Chorvatsko na 64,4%, pro Uhry na 93,56%. Zároveň však se tvrdilo se strany uherské, že Chorvatsko není s to, aby celou kvotu neslo bez újmy svých vlastních zemských potřeb, a proto smluvena na 10 let paušální suma 2,200.000 zl., kterou Chorvatsko mohlo věnovati ze svých příjmů na své potřeby, a zbytek mělo odváděti na společné náklady, bez ohledu, splní-li tím své povinnosti (bude-li se zbytek rovnati kvotě). Suma 2,200.000 zl. rovnala se 45% tehdejších příjmů Chorvatska, a proto dán do vyrovnání § 16., dle něhož k hrazení nákladů samosprávy chorvatské se užije 45% veškerých příjmů, a v § 17. stanoveno, že 55% bude Chorvatsko přispívati na společné náklady. Tangenta 45% byla v uhersko-chorvatském vyrovnání smluvena jen theoreticky; byla, jak se říká, jen na papíře, právě tak jako kvota.

Již při revisi prvního vyrovnání z r. 1873 odstraněn byl paušál, a tangenta 45% stala se praktickým měřítkem. Chorvatsko v zápětí po uzavření vyrovnání poznalo, že paušál není pro ně výhodný. Činiliť méně než 45%. Tu však se zároveň seznalo, že vyrovnání má velikou mezeru ve dvojím ohledu, že se v něm totiž na jedné straně neuvádí, co všechno se pokládá za chorvatské příjmy, a z čeho se tedy má počítati tangenta, na druhé straně pak že se neoznačuje přesně, co sluší pokládati za společné náklady,

a nač tedy má Chorvatsko přispívati kvotou. Dokud byl základem finančního poměru Chorvatska k Uhrám pevný paušál, a dokud tedy jak kvota, tak tangenta měly význam jen theoretický, nezáleželo Chorvatům na tom, počítají-li se jim správně příjmy i společné výdaje. Jakmile však se stala tangenta praktickým měřítkem, věc se arci změnila. Od té doby usilují Chorvati o zavedení správného účtování chorvatských příjmův i společných výdajů. Teprve při posledním finančním vyrovnání z r. 1906 pronikly se svými požadavky. Není bez významu, že první účty — za dobu od r. 1869 do r. 1874 — byly předloženy chorvatskému sněmu teprve r. 1879, tedy po více než 10letém trvání vyrovnání.

Čtvrté finanční vyrovnání z r. 1906, platné na desetiletí od 1. ledna 1904 do konce r. 1913, jest velikým pokrokem naproti vyrovnáním dřívějším. Jsou v něm (v § 7.) zejména obsaženy přesné předpisy o způsobu, jak se má sestavovati napříště účtování. Chorvatům účtovati se mají některé příjmy dosud neúčtované, a za společné výdaje počítati se mají jen ty, jež jsou skutečně společné povahy. Výslovně jest uvedeno, které výdaje nemají se pokládati za společné. Na sklonku čtvrtého desetiletí od uzavření vyrovnání domohli se tedy Chorvati po velkých bojích toho, co se vlastně samo sebou mělo rozuměti již r. 1868.

Tangenta činí podle posledního finančního vyrovnání 44%; i kvota, ač má pořádě význam jen theoretický, byla ponechána, ale zvýšena na 81,27%. Důstojnost Chorvatska by vyžadovala, aby kvota jakožto druhé, ale nepraktické měřítko odpadla, poněvadž měřítko skutečně praktikované, tangenta, úplně postačí, a poněvadž za existence dvojího měřítka Chorvatsko staví se do situace, jako by svým finančním povinnostem naproti Uhrám a i Rakousku nemohlo dostáti.

S uhersko-chorvatským vyrovnáním souvisí *řecká otázka*. Město Řeka, jež náleželo kdysi chorvatským Frankopánům a časem se dostalo do rukou Habsburských, vráceno bylo Marií Terezií Chorvatsku. Reskriptem ze 23. dubna 1779 byla pak vydána pravidla o správě Řeky, jež nazvána »odděleným, ke koruně Uherské připojeným údem«. Maďari následkem toho prohlašují Řeku za

zvláštní území Uherské koruny, vyňaté z Chorvatska. Separatum corpus tvořila však Řeka naproti Bakru, nikoli naproti Chorvatsku. Když pak byla Řeka r. 1807 (zák. čl. 4.) mimo to ještě i uherským sněmem inkorporována, bylo to vyloženo na nejbližším sněmě chorvatském (čl. 8. z r. 1808) tak, že Řeka pokládá se za část Chorvatska, a proto uděleno jejím zástupcům místo a hlas v chorvatské sněmovně. Po míru Vídeňském (r. 1809) dostala se Napoleonovi a náležela k provinciím Illyrským. Po jich získání tvořila až do r. 1822 součást království Illyrského, načež znova připojena ke koruně Uherské a zastoupena nejen na sněmě uherském, nýbrž i na chorvatském. Nové spory, jež o ní povstaly mezi Uhrami a Chorvatskem, vyřízeny byly *prozatímně* čl. 66. uh.-chorv. vyrovnání z r. 1868, podle něhož jest Řeka zvláštní částí Uherské koruny. Maďaři neostýchají se však tvrdit, že o příslušnosti Řeky k Uhrám definitivně již bylo rozhodnuto.

* * *

Chorvati v Dalmácii a Přímoří, náležejíce k zemím zastoupeným na říšské radě, účastní se politického života jednak na širším podkladě rakouském, jednak ve svých zemích.

Pokud běží o Dalmácii, jest v programu všech chorvatských stran, aby země tato spojena byla s královstvím Chorvatsko-Slavonským a doplnila tak »*království trojjediné*«. Strana práva jde ještě dále a žádá, aby Chorvatsko-Slavonsku připadla nejen Dalmácie, chorvatská část Istriie, Mezimuří, Kvarnerské ostrovy a ona část Bosny, jež někdy náležela k Chorvatsku, nýbrž celá Bosna s Hercegovinou, Krajina, Korutany a Štýrsko. O zřízení »*království trojjediného*« usilovali již stavové chorvatští r. 1802. Žádali tehdy panovníka, aby Dalmácii nově získanou mírem Campoformijským r. 1797 připojil k Chorvatsku. Král odložil své rozhodnutí na dobu pozdější. Znova vystoupily s podobnými žádostmi po r. 1815 (po Vídeňském kongresu) sněmy chorvatský (1822) i uherský (1830). R. 1848 hleděli Chorvaté pohnouti Dalmatince k přijetí myšlenky inkorporace jejich země, ale pro odpor italských měst nepodařilo

se to ani prostřednictvím arcivév. Jana. Dne 11. pros. 1848 vyslovovala se většina říšských poslanců dalmatských v interpelaci podané k vládě proti přivtělení Dalmácie k Chorvatsku. Takovéto stanovisko zaujímal r. 1861 i dalmatský sněm. V adrese z 19. dubna 1861 podané panovníkovi byla inkorporace zamítnuta. Také při jednání o vyrovnání rakousko-uherské r. 1867 vystoupili Uhři i Chorvaté se svými nároky na Dalmácii. Přes to však nepodařilo se jim dosíci splnění své žádosti. Prosinčová ústava rakouská z r. 1867, vzešlá z dohodnutí mezi Uhry a králem uherským, uvádí mezi zeměmi zastoupenými na říšské radě i Dalmácii. Vzhledem k tomu jest dosti podivno, že v § 4. uhersko-chorvatského vyrovnání z r. 1868 praví se (vedle Chorvatska a Slavonie) i o Dalmácii, že uznává uh. zák. čl. XII. z r. 1867 (vyrovnání rakousko-uherské). Naproti tomu nelze arci nic namítati proti čl. 19. a 65. uhersko-chorv. vyrovnání, kde se činí zmínka o Dalmácii jako příští součástce království trojjediného. Na říšské radě rakouské dochází snaha o vyloučení Dalmácie ze svazku zemí rakouských podpory u Všeněmců, kteří chtějí tak seslabiti opozici poslanců českých a slovinských (z téhož důvodu jest v jejich programu i odloučení Haliče). Dokud vedli v Dalmácii hlavní slovo Italové, nenapadlo Němcům, že by tato země mohla být připojena k Chorvatsku, a dalmatský sněm se tomu přímo vzpíral. Od nedávné doby se arci situace změnila. Dne 20. června r. 1907 podali dalmatští poslanci v poslanecké sněmovně říšské rady rakouské státoprávní ohrazení, v němž prohlásili, že Dalmácie, ačkoli ve skutečnosti náleží ke království a zemím zastoupeným na říšské radě, po právu jest součástí království Chorvatského. Toto své přesvědčení také právnícky odůvodňovali, arci ne vhodně. Poslední projev v otázce spojení Dalmácie s Chorvatskem učiněn byl na zemském sněmě dalmatském dne 16. října 1909. Sněm usnesl se tu na adrese k panovníkovi, v níž se (poprvé z dalm. sněmu) žádá, aby Dalmácie oddělena byla od Předlitavska a připojena byla k Chorvatsku a Bosně.

Důležité místo v politických dějinách Dalmácie zaujímá *otázka jazyková*. Touž nepřízeň rakouských vlád, jakou vidíme v otázce českého úředního jazyka v zemích českých, pozorujeme v Dalmácii naproti Chorvatům a Srbům. Skoro

po celé století udržela se v Dalmácii jako vnitřní úřední jazyk italština, ačkoli se Chorvatí a Srbové, kteří tvoří přes 96% veškerého obyvatelstva v zemi, od samého počátku ústavnosti rakouské tomu vzdorovali. Italský úřední jazyk v Dalmácii byl dědictvím, jež převzalo Rakousko již r. 1797, když nabylo této země z rukou benátských. Poměry nezměnily se ani r. 1815, kdy Rakousko (po dřívější opětné ztrátě) znova a definitivně na Vídeňském kongresu Dalmácie nabylo.

Výslovné ustanovení zákonné, kterým by italština byla uznána za úřední jazyk v Dalmácii, vydáno nebylo. Vžila se však dřívější benátská praxe, a to tím snáze, poněvadž všechny školy v Dalmácii byly italské, a italština následkem toho byla všeobecně rozšířeným a užívaným jazykem v zemi. Pro vnitřní úřední italštinu uváděn bývá sice dv. dekret z 15. března 1815 č. 1138 sb. z. s., kterým zřízen byl apelační soud v Zadru s nařízením, aby projednával soudní věci v jazyku italském, avšak nehledíc ani k tomu, že gubernium dalmatské, vyhláshujíc tento dekret dne 10. dubna 1815 č. 3966 nečiní zmínku o italském jazyku, nýbrž naopak nařizuje, aby vyhláška stala se v obou jazycích (tedy i v srbskochorvatštině), řečený dv. dekret týkal se jediné nově zřízeného soudu. Horší bylo to, že západohaličský soudní řád zaveden byl v Dalmácii cís. pat. ze 24. dubna 1815 ve stejném textu jako v Lombardsko-benátském království. Běželo o § 14. řečeného soudního řádu, který byl pro jižní Tyrolsko, v němž západohaličský soudní řád rovněž byl zaveden, doslovně z originálu přeložen, kdežto pro Dalmácii a království Lombardsko-benátské užito bylo místo slov: (Obě strany i jejich právní zástupci mají ve svých řečích užívatí) »jazyka v zemi u soudu běžného« — »idioma italiano«. Pokud běží o Dalmácii, bylo tu buď nedopatření, anebo neznalost poměrů. Pro prvý výklad mluvilo by to, že cís. patent, kterým řečený soudní řád v Dalmácii byl zaveden, byl tam vyhlášen nejen italsky, nýbrž i srbskochorvatsky. Ať tomu však bylo už jakkoli, italština stala se výhradním úředním jazykem nejen u soudů, nýbrž u všech úřadů v Dalmácii. Srbskochorvatština neměla přes půl století u státních úřadů dalmatských o nic lepší postavení než cizí jazyk. Strany musely v soudních záležitostech

připojovati ke svým srbskochorvatským podáním legalisovaný italský překlad.

R. 1861, tedy již v době ústavní, navrhl posl. Miho Pavlinović dne 8. dubna na zemském sněmě dalmatském, aby poslanci mohli mluvit italsky nebo srbskochorvatsky (»illyrsky«), aby řeči srbskochorvatské byly přeloženy do italštiny a aby byly tak protokolovány. Návrh byl přijat, a tím uznána nepřímou italština za úřední jazyk zemského zastupitelstva. Nicméně chorvatští a srbští poslanci užívali na sněmě často svého jazyka. Formálně stala se chorvatština úředním jazykem dalmatského sněmu a zemského výboru teprve sněmovním usnesením ze 21. čce 1883.

Malé pokroky činila naproti tomu jazyková práva srbskochorvatštiny u státních úřadů. Výnosem ministerstva sprav. z 15. března 1862 č. 986/J. M. ex 1861 měla srbskochorvatština podle možnosti (nach Thunlichkeit) zaváděna býti u soudů. Nařízení tohoto nebylo však dbáno. Důležitý byl výnos c. k. státního a justičního ministerstva z 1. pros. 1866 č. 6983 dalmatskému místodržiteli (vyhláš. 22. června 1867 č. 4498/1346), kterým ustanoveno, že do státní služby v Dalmácii nemůže býti přijat, kdo neprokáže před zvláštní komisí, že jest důkladně mocen italského a »illyrského« jazyka. Práva chorvatštiny jakožto vnějšího úředního jazyka upravena byla výnosem min. fin. ze 24. května 1866 č. 23.695 o styku fin. úřadů se stranami (připuštěno, aby strany užívaly chorvatštiny, ale pro vnitřní službu vyhrazeno užívání němčiny a italštiny), nař. min. vnitra ze 20. února 1869 č. 882 č. 7 z. z. o užívání zemských jazyků dalmatských ve styku polit. úřadů s obcemi a stranami, výnosem min. sprav. ze 26. února 1869 č. 2410 č. 9 z. z. o užívání »slovanského« v Dalmácii běžného zem. jazyka v soudních záležitostech a konečně nařízením ministrů vnitra a spravedlnosti ze 20. dubna 1872 č. 17 z. z. o užívání zemských jazyků dalmatských ve vnější službě polit. úřadů, soudů a státních zastupitelstev. Nařízení posléze uvedené poskytuje chorvatštině v Dalmácii celkem též práva jako Stremayrovo nařízení z r. 1880 češtině. Ale i proti uvedeným nařízením vznikl odpor. Nejv. soudní dvůr ve Vídni rozhodnutím ze 28. listop. 1882 č. 13.535 zaujal stanovisko, že strany přes zmíněná jazyková naří-

zení nemohou u soudů užívati jiného jazyka než italštiny, poněvadž § 14. soud. řádu nebyl nařízenímí těmi změněn. Následkem toho podal poslanec G. Bulat a spol. na říšské radě návrh, aby dotčený § 14. byl změněn ve smyslu Chorvatům a Srbům příznivém. Stalo se to zákonem ze 25. května 1883 č. 76 ř. z. Kromě toho usnesl se zemský sněm dalmatský dne 3. čce 1884, aby srbskochorvatština zavedena byla v Dalmácii jako vnitřní úřední jazyk. Usnesení tomuto nevymohla však vláda sankci, a ačkoli Chorvatí po léta na sněmě dalmatském i mimo sněm se domáhali, aby vláda konečně přání národa vyhověla a zavedla v Dalmácii vnitřní úřední chorvatštinu, nestalo se to. Teprve nařízením ministrů vnitra, kultu a vyučování, spravedlnosti, financí, obchodu, veřejných prací a orby ze 26. dubna 1909 č. 13 z. z. byl *chorvatsko-srbský jazyk* připuštěn do *vnitřního úřadování* c. k. civilních státních úřadů (politických, soudních a státních zastupitelstev) v Dalmácii. Dotčené státní úřady mají (podle § 3. uvedeného nařízení) ve vzájemném písemném styku úředním užívati srbsko-chorvatštiny a v téměř jazyku mají (podle § 4.) i uvnitř úřadovati a konati i manipulační službu (vésti úřední rejstříky, účetní knihy, seznamy atd.). Pouze výjimečně mohou důležitá prohlášení, jež jsou určena jen pro vnitřní službu, učiněna býti písemně nebo ústně v jazyku italském, jestliže příslušný úředník není dostatečně mocen jazyka srbsko-chorvatského. U sborových soudů má se porada díti v jazyku, v němž se má vydati rozhodnutí. Chorvatsko-srbština přípustěna jest do jisté míry (§ 7.) jako vnitřní úřední jazyk i do služby poštovní a námořní.

Ačkoli se v jazykové otázce domohli konečně Chorvaté a Srbové dalmatští aspoň částečně svých práv, náleží přece v jiných ohledech Dalmácie k nejzanedbanějším zemím monarchie. Platí to zejména v ohledu hospodářském. Až podnes nemá krásná tato země železničního spojení s ostatními zeměmi rakouskými. Není tomu ještě příliš dávno, co Dalmácie zaujímala vůbec mezi zeměmi rakouskými zvláštní postavení. Po připojení k Rakousku neměla ani stavovského zastoupení. Vlastní sněm dostala teprve r. 1861. Stály na něm proti sobě dvě strany: *Italové* čili »*autonomaši*«, přívrženci zemské autonomie (vlastně od-

půrci spojení s Chorvatsko-Slavonskem a zároveň stoupenci rakouského centralismu), a národní *strana srbskochorvatská*, která teprve při volbách druhého sněmovního období nabyla většiny. Kraj dubrovnický a kotorský až do r. 1841 byly zproštěny přímých daní. Také od povinnosti vojenské bylo dalmatské obyvatelstvo osvobozeno. Zavedení zemské obrany v zemi mělo r. 1869 a 1870 za následek vzpouru horalů Boky Kotorské, zejména Krivošijanů, a když pak zaváděna všeobecná branná povinnost, došlo r. 1882 k novému povstání.

Od r. 1874 počala se dřívější jednotná národní strana rozpadati. Chorvaté sblížovali se s chorvatskými »*pravaši*« (myšlenka velkochorvatská), Srbové pak spojovali se proti nim s Italy. Později nastalo nové tříštění stran. R. 1906 přistoupili i chorvatští a srbsští poslanci dalmatští k chorvatsko-srbské koalici, uzavřené ve Řece.

Italové ztratili nejen zemský sněm, nýbrž i správu měst. Udrželi se při vesle jen v Zadru.

* * *

Několik slov i o *Chorvatech v Istrii*. Podle posledního sčítání lidu z r. 1900 jest všeho obyvatelstva v Istrii 345.050; z toho Italů 136.191, Slovinců 47.717, Chorvatů 143.057. Slované tvoří tedy 55½% veškerého obyvatelstva, Chorvaté sami přes 40%, Italové 39½%. Přes to do nedávna panovala v zemi italská menšina. Teprve v poslední době mění se poměry ve prospěch Slovanů, a sice jak na zemském sněmě istrijském, tak i vůbec v celém veřejném životě. Ze šesti říšských poslanců istrijských připadá polovice Italům a polovice Chorvatům. Baštou Italů zůstávají až dosud města, kdežto venkov jest slovanský. Školy jsou pořádě ještě z největší části italské.

SRBOVÉ.

Základ k nynějšímu *království Srbskému* položen byl před sto lety dvěma povstáními srbského obyvatelstva v bělehradském pašaliku. Avšak teprve výsledek druhého povstání (r. 1815) pod Milošem Obrenovićem byl trvalý.

Mezi bělehradským vezírem Marašli Ali-pašou a Milošem uzavřena byla ústní konvence, podle níž v Srbsku zaveden dualism úřadů tureckých a srbských vedle sebe. Pro Srby zřízení vedle muselímů po nahijích knezové a jakožto nejvyšší správní a soudní sbor po boku Milošově národní kancelář (rada starešin). Srbové vyjednávali se sultánem a domáhali se pro sebe autonomie s dědičnou knížecí hodností. Vedle toho Rusko zasazovalo se u Porty o splnění 8. čl. Bukur. smlouvy. Dlouholetým jeho úsilím se podařilo, že Turecko v 5. čl. Akermanské konvence ze 27. září (7. října) 1826 se zavázalo dorozuměti se se Srby. Bližší modality stanoveny v separátní aktě připojené ke konvenci. Ale ani Akermanskou konvenci Porta neprovedla. Teprve v 6. čl. Drinopolského míru ze 2./14. září 1829 zavázalo se Turecko splnit bez odkladu své sliby. Stalo se to *hatiserifem ze 3. srpna 1830*, kterým Srbsko uznáno bylo za *autonomní tureckou provincii* s Milošem Obrenovićem jakožto dědičným knížetem v čele. Knížeti svěřena správa země společně s radou (senátem) zemských pohlavárů, kteří nemohli býti sesazeni, leč že by se byli dopustili těžkého zločinu buď proti Turecku nebo proti zemským zákonům a zřízením. Knížeti dovoleno i vydržovati »nutný počet vojska«, arci jen k udržení pořádku v zemi. Turečtí muselímové čili vojvodové mohli sídliti a vykonávati soudnictví jen v opevněných místech; naproti tomu knížeti náleželo soudnictví v místech neopevněných. Kromě tureckých posádek v pevnostech byl každému jinému Turku pobyt v Srbsku zakázán. (Tohoto předpisu *hatiserifu* nebylo však dbáno, a teprve v konferenci Cařihradské r. 1862 ustanoveno, že Turci bydlící v srbských městech mají se za náhradu vystěhovati.) Sultán slíbil, že vrátí Srbsku šest nahijí (okruhů), odtržených r. 1813. (Stalo se to teprve r. 1833.) Také Srbům povoleno, aby vydržovali v Cařihradě své stálé agenty.

Již před *hatiserifem* z r. 1830 Miloš vykonával v Srbsku moc takřka panovnickou. Došlo k tomu znenáhla. V prvé době trvaly vedle sebe fakticky dvě státní moci, turecká a srbská. V čele srbských úřadů stál vrchní knez Miloš, zástupce národa před tureckými úřady, jménem sultána spravoval pak zemi turecký paša. Během času rostla moc

Milošova, a slábla moc pašova, tak že konečně knížecí moc srbská nastoupila na místo moci tureckého paše. *Hatiserifem* z r. 1830 bylo jen uzákoněno, co se dříve už skutečně vyvinulo.

Postavení svého nabylo Srbsko nejen vlastním přičiněním, nýbrž i intervencí Ruska, jež se mírem Drinopolským z r. 1829 (vedle Turecka) stalo formálně protektorem Srbska; fakticky jím bylo již před mírem Bukureštským. Následkem toho byl poměr Srbska k turecké Portě upraven jedním smlouvami Turecka s Ruskem, jednak úmluvami tureckými se Srbskem. R. 1856 (Pařížským mírem z 30. března 1856) postaveno bylo Srbsko pod společnou ochranu velmocí, podepsavších Pařížský traktát. R. 1867 odevzdány byly sultánovým *fermanem* Srbsku poslední turecké pevnosti: Bělehrad, Šabac, Smederevo a Kladovo, a brzo se odstěhovaly i turecké posádky, tak že Srbsko po 54 letech obdrželo pevnosti, jež mělo za doby Karađorđovy do r. 1813. Suverenním knížectvím se stalo Srbsko r. 1878 na Berlínském kongresu, kde zároveň zvětšeno o 4 okruhy: nišský, vraňský, toplický a pirotský. Neuskutečnily se však plány srbské, aby na Balkáně povstala veliká říše Srbská, k níž by náleželo také Staré Srbsko, jež zůstalo Turecku, a Bosna s Hercegovinou, jež dány Rakousku do správy a jím okupovány. R. 1882 prohlášeno bylo knížectví Srbské za království.

Od samého počátku bojů o svou existenci Srbsko prožívá celou řadu vnitřních krísí. Běží především o to, kdo bude panovníkem, dále o to, jak má býti organizována státní moc. Mnoho zla způsobila Srbům otázka osoby panovnickovy. Největších zásluh o vznik státu Srbského dobyli si dva národní hrdinové: v prvním povstání Karađorđě, ve druhém Miloš Obrenović. Na trůn srbský činili si následkem toho nárok dvě dynastie, a členové obou skutečně také střídavě panovali. Do bojův o trůn byl však strhován celý národ, zvláště od té doby, kdy se v Srbsku vyvinulo několik politických stran, vedle starších liberálů konservativci, pokud se týče potomní pokrokáři (napředňáci) a v sedmdesátých letech radikálové. Jest jen málo zemí, kde boje politických stran tak jsou prudké jako v Srbsku, a kde by se tak často střídaly vlády.

Také otázka organisace státní moci zaměstnávala celý srbský národ až do poslední změny na trůně. Po celé století vedou se v Srbsku boje mezi principem monarchicko-absolutistickým, oligarchickým a demokratickým. Prvé půlstoletí (od r. 1804 až do r. 1858) vyplněno jest bojem mezi principem absolutistickým a aristokratickým, druhé půlstoletí pak bojem mezi principem monarchickým a demokratickým. Sotva prvé povstání pod Karađorděm počalo mítí úspěch, objevila se otázka, kdo bude vykonávat vládu v zemi dobyté na Turcích. S počátku nebylo ve vzbouřených knezovstvích (knežinách), t. j. okresích bělehradského pašaliku jiné moci než vojenská. Vojenští náčelníci vykonávali zároveň moc správní a soudní. Vrchním vojenským velitelem byl Karađordě. Vojenská jeho moc byla zárodkem i nejvyšší moci civilní. Bylo přirozeno, že ten, jehož hlavní zásluhou povstání mělo úspěch, hleděl dostatí do svých rukou i ústřední moc v zemi. Jinak pohlíželi na věc ostatní vojenští velitelé (starešinové). I oni měli nepopíratelné zásluhy, i jim dalo povstání do rukou jistou vojenskou moc, ať již na území větším či menším. Také oni chtěli moc svou podržeti a vykonávat jí i co do civilní správy a soudnictví. Tendence obou stran se tedy rozcházel. Karađordě usiloval o centralism a absolutism, ostatní starešinové pak o federaci. Vlivem ruským nemělo se státí po vůli ani jedné ani druhé strany. V zemi měl býti zřízen nejvyšší ústřední úřad, *vládnoucí rada* (pravítelstvující savet) anebo lépe řečeno *vláda*, jež měla státí nad Karađorděm i nade všemi starešiny. Vládnoucí rada měla se skládati ze 12 členů volených nahijemi (okruhy) po jednom. Šest členů rady mělo zastávatí ministerské úřady (popečitelstva). Nové kolegium, zřízené r. 1805, nazváno bylo *skupštinou* čili *synodou*. Název vládnoucí rada nelíbil se bezpochyby Karađorděvi. Ve »skupštině« zastoupeny byly s počátku jen čtyři okruhy (teprve později byla doplněna). Rada nebyla tedy řádně organisována a pro odpor Karađorděv nestála se nejvyšší mocí v zemi; byla jen skutečnou radou, a sice ve všech zemských záležitostech. Nový pokus o organisaci zemské vlády srbské učiněn byl r. 1807 státním radou ruským Rodofinikinem, poslaným do Srbska, aby dal zemi »konstituci«. Dosavadní vládnoucí rada měla býti nazvána

vládnoucí senátem srbským a měla se skládati částečně z vojenských vůdců a senátorů (osob o národ zasloužilých) jakožto členů doživotních a kromě toho z »radů« volených na tři léta nahijemi. Podle Rodofinikinova statutu měl býti nejvyšším pánem v zemi nikoli kníže, nýbrž senát. Ani projekt Rodofinikinův nebyl proveden. Dřívější vládnoucí rada doplněna však r. 1807 zástupci oněch okruhů, jež v ní dosud zastoupeny nebyly. Nová změna v organisaci ústřední moci srbské nastala v lednu r. 1811 na bělehradské skupštině. »Vrchní vůdce« (Karađordě), národní rada a starešinové (sněm) zavazují se vzájemně a přísahají, že budou ve státních záležitostech jednatí jen společně. Na základě úmluv všech tří stran vydal Karađordě ukaz o vládnoucí radě národní, jež rozdělena na dvě části: na ministerstvo (6 popečitelů) a na vrchní zemský soud. Radové neměli již býti voleni po nahijích, nýbrž jmenování vrchním vůdcem. Karađordě zavádí tu sice formálně ústavní monarchii, ale ve skutečnosti panoval neobmezeně.

Podobně jako Karađordě měl i Miloš Obrenović dosti dlouho vážné soupeře, kteří s ním konkurovali, chtějíce moc jeho obmeziti. Jeden z jeho odpůrců, vojvoda Petr Moler, navrhoval mu, aby v Srbsku zřízena byla *tetrarchie*, jejímiž členy by byli Miloš, Moler, Cukić a prota Nenađović. Miloš zbavil se brzo svých soupeřů. Měl také naproti Karađorděvi výhodnější postavení v tom, že moc jeho v zemi nebyla povahy revoluční. Ačkoli pošla z revoluce, byla konečně Portou uznána, a nabyla tedy legálního podkladu. I Miloš měl mítí po boku jakousi národní radu, jejíž členy — 12 knezů, z každé nahije po jednom — by jmenoval sultán na základě dohodnutí Milošova s bělehradským vezírem. O slabosti této rady svědčí již její název, *národní kancelář*. Byla zřízena r. 1815 a Portou uznána r. 1816. Sultánův ferman neobsahoval však nic o její organisaci a kompetenci. Vše to svěřeno bylo Milošovi společně s tureckým vezírem. Ani Miloš nechtěl býti obmezován žádnou radou, a proto vybíral za »přisedící« národní kanceláře nikoli zástupce nahijí, nýbrž své lidi, pouhé úředníky. Členy sboru často měnil a počet jich nestanovil pevný. Sám byl předsedou národní kanceláře, a vojvodu Molera dosadil za jejího »inspektora«. Po smrti Molerově, když

inspektorem jmenován Milošův písař Dimitrij Gjorgjevič, kancelář byla pouhým výkonným orgánem knížete. R. 1826 zřídil si Miloš jakousi státní radu, avšak ta po krátkém trvání zanikla.

Jako za Karađorđa, tak svolávána byla i za Miloše národní skupština. Nebyl to však sbor národem volených poslanců, nýbrž shromáždění okružních a okresních starešin, jež kníže sám dosazoval, a kteří následkem toho nemohli ho kontrolovat, jsouce na něm závislí. Skupštiny tyto scházely se dvakráte do roka, aby po okruzích rozvrhovaly osobní daň.

Jako Karađordě vládl tedy i Miloš absolutisticky. Oba měli dobrý vzor v tureckých vezírech, oba dovedli potlačit federalistické, pokud se týče oligarchické snahy národních starešin. Princip absolutistický zvítězil.

Tento absolutistický režim Milošův trval do r. 1830. Vlivem ruským vložil sultán do svého hatišerifu z r. 1830 ustanovení, že kníže má vládnouti v dorozumění se zemskými starešinami, t. j. se státní radou. Panovníkova moc neměla už býti absolutní, nýbrž ústavně obmezená, a sice sborem aristokratické povahy. Starešinové, kteří mají Miloše obmezovat, nejsou už oni národní hrdinové z prvního a druhého povstání, kteří mohli konkurovat s Karađorděm a Milošem, nýbrž lidé dosazení na svá místa Milošem, jeho úředníci a zřizenci. Princip, za nějž osoby tyto bojují, není už federalistický, decentralisační, jako tomu bylo za Karađorđa, nýbrž aristokratický, po případě oligarchický, a při tom centralisační. Ústřední moc státní trvatí má dále, ale nemá už býti absolutní, nýbrž obmezená jejich sborem. Rozumí se, že Miloš, který se dovedl zbavit vážných svých soupeřů, nehodlal se dělit o státní moc se svými »sluhy«, a vládl tedy nadále neobmezeně.

Teprve po vzbouření Milety Radojkoviće vydal Miloš r. 1835 *ústavu*, podle níž státní rada byla nejvyšší mocí v zemi vedle knížete (čl. 45.), sborem, na němž vyjímajíc knížete závisely všechny srbské úřady (čl. 49.). Státní radě náležela spolu s knížetem moc zákonodárná, dále moc správní (šest popečitelů [ministrů] bylo mezi jejími členy) a soudní (jedno oddělení státní rady bylo nejvyšším sou-

dem). Ústava tato, jejíž XI. hlava obsahovala ustanovení o »obecně-národních právech« Srbů, připomínala ústavní zásady francouzské, a proto vznikl proti ní odpor nejen se strany Turecka, jež si osobovalo právo samo upravovati ústavní poměry srbské, nýbrž i se strany Ruska a Rakouska. Nová ústava nevešla následkem toho v platnost. Milošovi to bylo tím milejší, poněvadž k vydání jejímu byl donucen. Aby však aspoň na oko vyhověl přání národa, vydal v červenci r. 1835 zvláštní zákon o zřízení »knížecí rady« (knjažeski sovet). Členové této rady nebyli nesaditelní, a kromě toho byli jmenováni prvými členy vesměs lidé knížeti oddaní, tak že knížecí rada byla poslušným nástrojem knížecí vůle. Tento stav nebyl po chuti starešinám, kteří si přáli, aby knížecí moc byla obmezena radou. Rusko bylo na jejich straně. Princip oligarchický zvítězil. Porta vydala v prosinci r. 1838 pro Srbsko *ústavu*, zv. »tureckou«, jež byla vyhlášena dne 1/13. února 1839. Kníže obmezen byl podle ní 17člennou radou, skládající se ze starešin a nejváženějších Srbů. Členové této rady měli býti sice dosazováni knížetem, ale sesazení býti nemohli leč se svolením Porty, bylo-li by dokázáno, že se dopustili nějakého trestného činu proti ní nebo porušení zemských zákonů a nařízení. V politických dějinách srbských počíná se dvacetiletý boj mezi knížaty a oligarchií starešin a zároveň doba silného vlivu tureckého; neboť starešinové mohli se proti knížeti udržeti jen pomocí Porty. Knížeti Milošovi, který nechtěl vládnouti jinak než absolutně, nezbylo než odejít ze země (r. 1839).

Na trůně neudržel se proti oligarchům Vučićovi (»předvoditelj naroda«) a Petronijevićovi ani mladší syn Milošův Michal. I on opustil r. 1842 Srbsko. Nový kníže *Aleksandr Karađordević* (1842—1858) děkoval trůn vlivu Vučićovu, a proto byl povolný vůči »velikášům« (starešinám). Vládl společně s radou, o níž krátce po vyhlášení »turecké« ústavy vydán byl *organický zákon* ze 27. dubna 1839, sepsaný Jovanem Hadžićem. Tento zákon zabezpečil státní radě (senátu) ještě pevnější postavení než jí poskytla ústava z r. 1838. Členy její nemohl kníže (tak jako podle ústavy z r. 1838) jmenovatí volně, nýbrž k návrhu a za souhlasu rady samé. Byl to sbor trvale úřadující, který nemohl

knížetem býti rozpuštěn. Porad jeho účastnili se i ministři, kteří byli ostatně bráni z jeho řad. V oboru moci zákonodárné náležela státní radě zákonodárná iniciativa, dále porada a svolení ke každému zákonu, vycházejícímu od vlády. Co se týče moci výkonné, státní rada měla právo a povinnost organisovati státní správu v duchu ústavy, kontrolovati její činnost a bdíti nad zachováváním příslušných zákonných ustanovení. Zkoumala také a schvalovala státní rozpočet.

Nový režim srbský za Aleksandra Karađorděviče, ježž můžeme nazvati monarchicko-aristokratickým, zaváděl v zemi moderní správu podle cizích vzorů. Kdežto za Miloše vyřizovány byly státní záležitosti po způsobu patriarchálním za účastenství lidí nepožívajících školního vzdělání (mnozí starešinové a úředníci neuměli ani psáti), počíná vznikati za Aleksandra Karađorděviče znenáhla pravá státní byrokracie. Rady její zaplňovali hlavně Srbové uherští (ljudi »iz preka« [s druhé strany za Sávou] čili prečani), vyšli ze škol a obeznámení s praxí centralismu a byrokratismu. Vyrostli v jiných poměrech, byli vzdáleni životu prostého lidu srbského, a proto zaváděli v Srbsku rady, s nimiž se domácí obyvatelstvo nemohlo spráteliti.

Od krymské války octl se Aleksandr Karađorděvič ve sporu se státní radou. Tvrdil, že organický zákon o státní radě příčí se ústavě z r. 1838; chtěl dosazovati senátory úplně volně, a také u ministrů nemínil se vázati na členy státní rady. Obrat ve smýšlení knížete způsobilo nejbližší jeho okolí, členové příbuzenstva. Ke všemu nastrojeno na podzim r. 1857 proti knížeti spiknutí. Spiklenci byli nej-přednější členové státní rady. Sesazení provinilých státních radů vyvolalo intervenci Turecka, jež bylo na straně senátorů. Vučić vypracoval dodatky k zákonu o státní radě ze 3. května 1858, které ještě více posilnily její postavení. Senátoři mohli býti dosazováni jen na základě kandidátní listiny státní rady, a ministři mohli býti bráni jen ze senátorů, jak tomu bylo již podle organického zákona z r. 1839. K tomu, aby senátoři mohli býti souzeni, vyžadovalo se předběžného svolení rady, a také vynesení rozsudek měl býti předkládán k potvrzení nejen Portě, nýbrž i státní radě. Zvětšena i zákonodárná moc rady, pokud se týče pa-

novníkově veto učiněno suspensivním (srov. čl. 14. ústavy z r. 1835). Usnesení rady, byla-li třikráte stejná, musel kníže schváliti.

Ani na těchto obmezeních knížete nemělo přestatí. Běželo o jeho svržení, a sice pomocí skupštiny. Oligarchové vzpomněli si nyní na národ, o němž dříve nevěděli. Skupština Svatoondřejská svrhla sice v prosinci 1858 knížete s trůnu a zvolila znova Miloše Obrenoviče, ale tím zároveň učinila konec vládě oligarchické. Usnesla se také na zákoně, kterým se zřizuje národní skupština jako zvláštní státní orgán, složený výhradně z národních poslanců, scházející se pravidelně každého roku a usnášející se o organických zákonech (o knížeti, radě, ministrech a skupštině) a o ukládání daní. Usnesení tato nestala se vesměs zákonem. Členové dočasné vlády potvrdili v novém zákoně o skupštině z 5. ledna 1859 jen to, že se skupština skládáti má z národních poslanců, ale scházeti se měla nikoli každý rok, nýbrž jednou ve třech letech, a o organických zákonech a daních neměla se usnášeti, nýbrž o nich jen poradně se vyslovovati.

Druhá vláda Milošova byla opět fakticky absolutní (1858—1860). Nedalo se ani očekávati, že Miloš vládnouti bude jinak než před lety. Kámen úrazu viděl již v ústavě z r. 1838, k vůli níž se vzdal trůnu. Ihned počal vyjednávatí s Portou, aby zrušila onu ústavu. Porta nebyla proti zrušení onoho zákona, ale žádala, aby nová ústava vydána byla opětně od ní, byf jinak text byl formulován Srbskem. Na to nechtěl zase přistoupiti kníže. Aby přece cíle svého dosáhl, dal se zvláštní cestou. Změny turecké ústavy z r. 1838 provedl nikoli ve formě nového ústavního zákona, k jehož vydání se Porta samojediná pokládala za oprávněnu, nýbrž v řadě obyčejných zákonů, upravujících jednotlivé otázky. Podle ústavy z r. 1838 byli státní radové úředníky skoro tak sultánovými jako knížecími. Aby tento zbytek z dřívějšího dualismu státních mocí v Srbsku pomínil, vydáno bylo dne 3. března 1859 rozhodnutí o úřední přísaze státních radů, z níž se vynechává zmínka o Portě. Vučićovy dodatky k zákonu o organisaci státní rady ze 3. května 1858 zrušeny byly zákonem ze 24. září 1859. Nastoupiv po druhé na trůn, Miloš obdržel sultánský berat, v němž o dědičnosti trůnu nebylo řeči, ačkoli již beratem

z r. 1830 byl uznán za dědičného knížete. (Porta upírala od r. 1839 až do Milana Obrenoviće IV. všem srbským knížatům vlastnost knížat dědičných.) Vydal tedy dne 20. října 1859 zákon o dědičnosti trůnu ve svém rodě. Běželo však ještě o organisaci státní moci, a tu syn Milošův *Michal* (1860—68) šel ve šlépějích svého otce. V době od r. 1859 do r. 1861 vyšly čtyry *zákony o národní skupštině*: dne 5. ledna 1859, dne 14. ledna 1859, dne 30. června 1860 a dne 17. srpna 1861; o státní radě vydán pak zákon rovněž ze 17. srpna 1861. Národní skupština vystupuje tu jako nový, třetí už pravidelný ústavní činitel. Při vydávání a změně zákonů může býti slyšena, uzná-li to kníže a státní rada. Jedná-li se však o změnu státního území, o zvýšení daní nebo změnu berní soustavy a o změnu ústavy, jest nutno, aby skupština dříve byla vyslechnuta. Ústavodárná moc není tu sice ještě podle zákona o skupštině ze 17. srpna 1861 rozdělena mezi knížete, státní radu a národní skupštinu, ale skupština má aspoň moc poradnou (o změně ústavy musí aspoň býti vyslechnuta). Zákonem ze 17. srpna 1861 o státní radě ruší se zákon o radě z r. 1839. Státní rada podržuje sice nadále vedle knížete moc zákonodárnou, ale není už oním starým mocným sborem turkofilských oligarchů, nebezpečným knížeti. Státní radové (senátoři) jsou obyčejnými státními úředníky. Kníže mohl je jmenovati bez otázaní celého sboru státní rady a dávatí do výslužby beze svolení Porty. Co se týče kompetence, nemíchala se už státní rada do státní správy. Ministři nepodléhali už státní radě, nýbrž přímo knížeti.

Na čas zvítězil tedy zase princip monarchický, ba možno říci absolutistický. Dovedlť *Michal* právě tak jako jeho otec *Miloš* uplatnití vždycky svou vůli, i když na oko šetřil forem ústavních. Slobodan Jovanović, nejlepší znalec srbského ústavního práva, charakterisuje vládu *Michalovu* jako »osvícený despotism« naproti patriarchálnímu despotismu *Milošovu*. — *Michal* organisoval také stále pravidelné vojsko srbské a dovršil tím státní organisaci.

Po zavraždění *Michalově* (r. 1868), když nastoupil nezletilý *Milan*, vnuk *Jefrema Obrenoviće* (bratra *Milošova*), naskytla se příležitost, aby vydán byl nový ústavní zákon. Jest to t. zv. *regentská ústava* z 29. června 1869, pojmeno-

vaná podle toho, že vydána byla náměstky gen. Blaznavcem, Ristićem a Gavrilovićem spolu s velikou národní skupštinou. Po uplynutí tří desetiletí od vydání »turecké ústavy« upouští *Porta* konečně od svého stanoviska, že jen ona jest oprávněna dávatí Srbům ústavu. Poměry změnily se zatím úplně. Turecko bylo nuceno již r. 1867 odevzdati Srbům i poslední pevnosti, jež v zemi drželo. Srbové dávají si tedy nyní ústavu sami, podobně, jak se o to pokusili již r. 1835.

Ústava z r. 1869 (sepsaná podle belgické z r. 1831, arci se značnými změnami) jest nejtrvalejší ze všech ústavních srbských zákonů. Bylať v platnosti od 29. června 1869 do 21. prosince 1888 a pak znova od 9. května 1894 do 6. dubna 1901. Dosavadní osobní režim knížat ani oligarchická vláda se neosvědčily, čehož důkazem bylo to, že jeden kníže vzdal se trůnu, druhý byl svržen a třetí zavražděn (u *Michala* spolupůsobily arci i motivy msty na straně druhého pretendenta trůnu). Musela se najítí nová forma organisace státní moci. Ústavní reformu provedla liberální strana, jež usilovala již při dynastickém převratu r. 1858 o to, aby byrokratický režim byl odstraněn, a místo něho aby nastal režim parlamentní se svobodou tisku. Tehdy liberální »kaputlije« (studovaní lidé) nedočkali se uskutečnění svých přání. Za to nadešla nyní jejich doba. V rukou liberálů nalézalo se nejen regentstvo, nýbrž celá vláda. Jeden z náměstků, *Jovan Ristić*, byl hlavním tvůrcem ústavy z r. 1869, jež zahajuje nové období v politickém vývoji srbského národa. Teprve od r. 1869 přišel ke slovu v politických otázkách i srbský národ, zejména prostý sedlák. Národní skupština, zastupitelstvo národa, povolává se, aby spolu s knížetem vykonávala moc zákonodárnou, jež se nyní odnímá státní radě. Jednotlivci poskytují se jistá politická práva, kterých dříve neměl. Svoboda tisku dovoluje mu, aby kritisoval činnost veřejné správy, co dříve bylo nepřipustno. Režim parlamentní nezavádí se však ještě novou ústavou. Skupština, jež se tu do jisté míry jeví dědicem práv bývalé státní rady, nemá přece v oboru zákonodárství moci tak rozsáhlé. Tak měla dříve státní rada právo zákonodárné iniciativy, skupština však nikoli. Mohlať pouze zamítnouti, doplnití nebo změnití vládní návrhy, ale předkládati sama formální návrhy nemohla. Podle jednacího řádu

skupštiny, vydaného na základě ústavy z r. 1869, bylo také pochybné, zdali a pokud mají poslanci právo interpelace. Bez státní rady nesměl dříve kníže vydati žádný zákon. Nyní mohl tak výjimečně učiniti bez skupštiny »v případě, je-li zemská bezpečnost zvenčí nebo uvnitř velice ohrožena, a skupština není shromážděna. Tu kníže může, co je třeba, byť se k tomu vyžadovalo spolupůsobení skupštiny, sám k návrhu ministerské rady naříditi, což bude mítí moc zákona; jakmile se prvá skupština sejde, předloží se jí takový mimořádně vydaný zákon ke schválení« (čl. 56.). Podobné ustanovení jako pověstný § 14. nynější rakouské ústavy pocházející již z ústavy Stadionovy z r. 1849. I budžetní právo státní rady bylo větší než budžetní právo skupštiny. Bez předchozího povolení státní rady nesměl býti učiněn žádný výdaj přes rozpočet, kdežto skupštině se takové výdaje — arci s odůvodněním — jen oznamovaly (čl. 66.). — Národní skupština neskládala se jen z poslanců svobodně volených, nýbrž částečně (až do jedné čtvrtiny všech poslanců) i z osob jmenovaných knížetem, a sice takových, jež vynikaly ve vědě a umění. (Čl. 45.)

Co do způsobu svého vzniku ústava z r. 1869 nebyla prosta veliké vady. Vydána byla způsobem formálně nesprávným. Podle § 14. zák. o nár. skupštině ze 17. srpna 1861 neměla v době náměstnictví učiněna býti žádná změna ústavy, a kromě toho mohla se změna ústavy státi jen se strany knížete a státní rady po vyslechnutí skupštiny. Těchto forem nedbalo však náměstnictvo, nýbrž požádalo státní radu, aby se vzdala své ústavodárné moci ve prospěch veliké skupštiny národní. Státní rada dala se k tomu pohnouti, obdrževši od náměstnictva slib, že zůstane i nadále vedle skupštiny zákonodárným činitelem. Měla z ní býti utvořena jakási panská sněmovna. Veliká skupština národní odňala však státní radě moc zákonodárnou. Stalo se to ve srozumění s náměstnictvem, které hrálo se státní radou neupřímnou hru.

Měnic ústavu, liberální strana dopustila se další chyby tím, že se nedotkla administrace, jež by byla vyžadovala rovněž reformy. Zachovala zákon o obcích z r. 1866, kterým obecní samospráva dána byla pod nedůstojné poručnictví státní správy. Podle zákona toho konány byly volby obec-

ních představených a členů obecního soudu v přítomnosti státní moci dozorcí, a bez jejího schválení neměly platností. Obecní orgány volily se na neurčitou dobu, zůstávající na svých místech, dokud je dozorcí moc nesvrhla. Poněvadž pak je mimo to mohla i trestati, lze říci, že samospráva v Srbsku ani nebylo. Liberální strana nejednala důsledně. Zákonodárnou moc organisovala na národním základě, ale v exekutivě ponechala starého byrokratického ducha.

Za platnosti ústavy z r. 1869 vyvinuly se v Srbsku tři prvě *politické strany*. *Liberálové* skládali se ze starší inteligence, *napředníci* (pokrokaři) z inteligence mladší a *radikálové* ze živlů opírajících se hlavně o selský lid. Po pádu liberálního Ristićova kabinetu (v říjnu r. 1880) král Milan držel se napředňáků (prvé ministerstvo z jejich strany bylo Piročancovo). Jejich pomocí chtěl Srbsko proměnití v moderní civilisovaný stát, jak se o to pokoušel již Michal. R. 1882 prohlásil Srbsko za království. Na skupštinských volbách r. 1883 zvítězili radikálové. Kabinet Piročancův odstoupil. K veslu se dostalo absolutistické ministerstvo Nikolaj Christiče. Král dal tím na srozuměnou, že nechce vládnouti pomocí radikálů. Tito se vzbouřili (Zaječarské spiknutí). Srbsko od té doby nevyšlo z prudkých sporů politických stran. Aby jim učinil konec, král se rozhodl dáti zemi novou ústavu.

Dne 21. prosince 1888 zahájena byla v Bělehradě veliká národní skupština, jež přijala tuto *ústavu* (z 22. pros. 1888/3. ledna 1889), vyšlou z dohodnutí krále se stranou radikálů. Nová ústava byla velmi svobodomyšlná. Ústavní práva srbských státních občanů, zejména svoboda tisku, svoboda shromažďovací a spolčovací byla tu jasně zaručena. Skupštině byla dána zákonodárná iniciativa, budžetní její právo zvětšeno, a udělena jí moc obsáhlé kontroly nad vládou. Král nemá již právo vysílati do skupštiny zástupce vyšší inteligence. Aby však inteligenci té zastoupení přece bylo zabezpečeno, stanoví se v nové ústavě (čl. 100.), že mezi poslanci každého okruhu musí býti po dvou osobách, jež vedle všeobecných podmínek, předepsaných pro všechny poslance, vyhovují ještě další podmínce, že totiž absolvovali nějakou fakultu v zemi nebo

v cizině nebo nějakou vyšší odbornou školu, která stojí na roveň fakultě. Zároveň stanoveno, že jistí vysocí úředníci státní a důstojníci (v pensí) jakož i bývalí předsedové a místopředsedové skupštiny podmínce té rovněž vyhovují. Každá řádná skupština má zasedati nejméně šest neděl. (Čl. 102.) Státní rada připomíná svým složením staré dualistické úřady v někdejších stavovských monarchiích. Skládá se ze 16 členů, z nichž 8 jmenuje král, a 8 volí národní skupština (státní radové jsou arci vesměs státními úředníky). Veliké jsou soudní funkce státní rady. Jeť státní rada disciplinárním soudem nad státními úředníky, nejvyšším správním soudem v záležitostech rozhodnutých ministerstvy a soudem rozhodujícím kompetenční konflikty mezi správními úřady. V této příčině jest státní rada orgánem udržujícím státní správu v mezích zákonů. Má jistou působnost i v oboru státního hospodářství, vyslovuje se o návrzích zákonů atd. (Čl. 145.) Sestavuje také kandidátní listinu na uprázdněná místa v hlavní kontrole (nejvyšším účetním dvoru) a v kasačním i apelačním soudě. Předsedu a členy hlavní kontroly volí národní skupština z kandidátní listiny sestavené státní radou. (Čl. 180.) Ve zvláštním oddílu ústavy z r. 1888 jedná se o okruzích, okresích (srez) a obcích, a zabezpečuje se nejen obecní, nýbrž i okružní a okresní samospráva. V okruzích zavádějí se okružní skupštiny a stálé okružní výbory (jakási krajská zastupitelstva a krajské rady). (Čl. 161. a násl.).

Ani svobodomyšlná ústava z r. 1888 nevysvobodila srbský národ ze stálých krisí, ba možná že sama přispěla k tomu, aby partizánství ještě hlouběji zapustilo kořeny. Právě ta ústava, která měla zameziti zneužívání moci se strany státní správy, poskytovala rozvášněným politickým stranám prostředky, aby pomocí agitace podkopána byla královská autorita. Tak jako kdysi v Uhrách komitátní kongregace bývaly ohniskem oposice proti nenáviděným vládám, právě tak okružní skupštiny staly se v Srbsku kolbištěm zápasů s vládami a vedle toho i arenou bojů politických stran. Teprve budoucnost ukáže, nebyla-li ústava z r. 1888 dána srbskému národu předčasně.

Podle Slobodana Jovanoviće spočívá historický význam ústavy z r. 1888 v tom, že s touto ústavou nastává

vláda skupštinské většiny. A tomu se rozumělo v Srbsku tak, že většina skupštiny sama měla vládnouti; ministři že jsou jen výkonnými orgány této většiny. Za platnosti ústavy z r. 1888 profesní politik zvítězil nad politikem-byrokratem, a vešlo v obyčej bráti ministry jen z řady poslanců.

Krátce po vydání ústavy z r. 1888 vzdal se král Milan (v březnu 1889) trůnu ve prospěch nezletilého svého syna *Aleksandra*, který opíraje se o vojsko, v dubnu r. 1893 násilně se zbavil regentů a ministrů a prohlásil se zletilým. Rok na to pak (9./21. května 1894) pouhou proklamací »zastavil«
ústavu z r. 1888 a obnovil »na čas«
starou ústavu z r. 1869, poněvadž prý mnohá státní zřízení při samém svém vzniku čelila k tomu, aby sloužila nikoli obecným zájmům trůnu a vlasti, nýbrž osobním nebo stranickým vášním. Se starou ústavou obnoven byl zároveň volební řád z 10. října 1870 i některé jiné zákony; později zákony ty ještě pozměněny a doplněny. Účelem ústavního převratu králova bylo, aby se zbavil skupštinské většiny, pokud se týče radikálů. Skupština měla býti roztržena na malé skupiny. Vášně stran utišily se za platnosti staré ústavy jen málo. Vlády ustavičně se měnily. Vliv radikálů nebylo možno zmařiti ani pronásledováním r. 1899 po útoku Kneževičově na krále Milana. Aleksandr musil se s radikály dohodnouti tak jako kdysi jeho otec Milan. Výsledkem dohody byla *oktrojovaná ústava ze 6./19. dubna 1901*, vydaná opět pouhou královskou proklamací. Za základ nové ústavy vzata byla napředňacká osnova z osmdesátých let, již měla býti tehdy nahrazena ústava z r. 1869. Ústava z r. 1901 držela se celkem ústavy z r. 1888, od níž se lišila hlavně tím, že sněm srbský skládati se měl ze dvou komor. Vedle skupštiny zavedena byla ještě panská sněmovna, senát. Skupština měla vycházeti ze svobodných voleb, a v tom tedy ustoupil král. Naproti tomu zase králi učiněn byl ústupek v tom, že senát měl držeti skupštinu v jistých mezích. Král doufal, že tímto kompromisem dojde přece svého cíle, vládnouti bez parlamentní většiny. Ale ani nová oktrojovaná ústava se neosvědčila. Konflikt s národem, v němž se král octl nejen pro své neústavní snahy, nýbrž i pro poměry rodinné, rostl čím dál tím více.

Proklamací ze 24. března (6. dubna) 1903 král suspendoval na několik hodin novou ústavu a obnovil ji proklamací ze 25. března (7. dubna) 1903. Brzo na to následovalo zavraždění králova. Na trůn povolán byl nynější král *Petr Karađorděvić*. Vláda se sněmem, složeným ze senátu a národní skupštiny, obnovila s jistými změnami ústavu z r. 1888. Jest to nyní platná *ústava z 5./18. června 1903*. Zároveň s tím obnoven byl volební zákon ze 25. března 1890 se změnami a doplňky ze 28. ledna 1891, který nyní má datum 5./18. června 1903, dále zákon o jednacím řádě národní skupštiny z 1. listopadu 1889 se změnami a doplňky ze 28. ledna 1891, mající datum rovněž 5./18. června 1903. Jak ve volebním zákoně, tak i v jednacím řádě skupštiny učiněny byly téhož r. 1903 jisté změny (v prvním dne 5./18. června, ve druhém dne 11./24. prosince). Ve čl. 201. ústavy z r. 1903 stanoveno dále, že zároveň s ní nabývají platnosti některé jiné zákony, jako zákon o ministerské zodpovědnosti ze 30. ledna 1891, zákon o organizaci státní rady z 21. pros. 1901 a zákon o jednacím řádě státní rady ze 31. ledna 1902, zákon o obcích ze 21. března 1902 i j.

Ze stručného tohoto přehledu vidno, že v ústavních zápasech srbského národa zvítězil konečně princip demokratický. Ústava z r. 1888 obnovená r. 1903 stojí, jak již řečeno, na stanovisku suverenity národa. Práva královská jsou podle této ústavy velice obmezena.

Pro nedostatek místa uvedeme jen některá nejdůležitější ustanovení této ústavy. Čl. 1.: Království Srbské jest dědičnou ústavní monarchií s národním zastupitelstvem. Čl. 3.: Státní jest v Srbsku víra východní pravoslavná. Srbská církev jest autokefální... Čl. 5.: Království Srbské dělí se na okruhy, tyto na okresy (srez), a okresy na obce. — Ve čl. 6.—31. zaručena jsou srbským státním občanům nejdůležitější ústavní práva, jako svoboda osoby, majetku, svědomí, tisku, shromažďování, spolčování atd. Charakteristický jest čl. 8.: Státním občanům srbským nemohou býti udělovány ani nejsou v Srbsku uznávány šlechtické tituly. — Čl. 33.: Zákonodárnou moc má král a národní zastupitelstvo (sněm, skupština) společně. Čl. 38.: Výkonnou moc má král. Vykonává ji svými odpovědnými ministry podle nařízení této ústavy... — Ve čl. 40.—75.

jedná se o králi a jeho právech i povinnostech a o trůnním právu. Čl. 41.: Král a jeho rodina musejí býti východní pravoslavné víry. Čl. 44.: Následník trůnu i ostatní členové král. rodiny nemohou vstoupiti v manželství beze svolení králova. Čl. 54.: Král svolává národní skupštinu k řádnému nebo mimořádnému zasedání. Otvírá a uzavírá zasedání... Má právo i odročiti zasedání národní skupštiny, ale odročení nesmí býti delší dvou měsíců ani se nesmí opěťovati v témž období beze svolení národní skupštiny. Má také právo rozpustiti skupštinu, ale akt rozpuštění musí obsahovati nařízení nových voleb nejdéle během dvou měsíců a ustanovení o svolání skupštiny nejdéle během tří měsíců ode dne rozpuštění. Úkaz o rozpuštění skupštiny spolupodpisují všichni ministři. Čl. 55.: Král nemůže býti zároveň náčelníkem jiného státu beze svolení veliké skupštiny národní. Čl. 57.: V Srbsku vládne král Petr I. Karađorděvić. Po něm nastupuje mužské potomstvo ze zákonného manželství podle prvorozenství. Nezůstaví-li král mužského potomstva, nastupuje mužské potomstvo poboční linie opět podle prvorozenství. Čl. 58.: Král a následník trůnu jsou zletilými dovršením osmnácti let. Čl. 60.: Nastupuje na trůn, král přísahá před národní skupštinou (text přísahy stanoven ve čl. 60.). Ve čl. 61. a násl. jest ustanovení o regentech. Čl. 66.: Civilní lista králova stanoví se zákonem. Jednou stanovená civilní lista nemůže se zvýšiti beze svolení národní skupštiny ani zmenšiti beze svolení králova... Čl. 68.: V době nezletilosti královy nemůže se učiniti žádná změna v ústavě. — Ve čl. 76.—130. jedná se o národní skupštině (sněmu). Skupština jest obyčejná a veliká (čl. 76.). Čl. 78.: Volby národních poslanců jsou přímé. Hlasování jest tajné a koná se kuličkami. Čl. 79.: Každý okruh volí tolik poslanců, kolik na něj přijde podle počtu osob platících daně. Na každých 4500 poplatníků přijde po jednom poslanci. Převyšuje-li přebytek poplatníků v jednom okruhu 3000, volí se o jednoho poslance více. Čl. 80.: Počet poslanců připadajících na každý okruh ustanoví pro každé všeobecné volby zvláštní výbor skládající se z předsedy státní rady, předsedy a obou místopředsedů poslední skupštiny a předsedy kasačního soudu. (Tou dobou jest všech poslanců 160.) Čl. 84.: Volební právo (aktivní) má každý

Srb, který dovršil 21 let a platí nejméně 15 dinarů přímých státních daní se státními přírážkami. Čl. 95.: Za poslance může být zvolen, kdo vedle podmínek potřebných k aktivnímu právu volebnímu vyhovuje některým podmínkám dalším, jako kdo dovršil 30 let věku, platí nejméně 30 dinarů přímé daně atd. Čl. 99.: Na každé kandidátní listině volebního okruhu musí být po dvou osobách, jež vedle ostatních podmínek pro poslance vyhovují ještě zvláštní podmínce, že absolvovali nějakou fakultu v zemi nebo v cizině nebo vyšší odbornou školu na rovni fakultě. Čl. 100.: Do obyčejné nár. skupštiny poslanci volí se na čtyři roky. Volby pro každé 4leté sněmovní období konají se dne 8. září. . . . Čl. 101.: Nár. skupština svolává se pravidelně do sídelního města na 1. října každého roku. . . . Pravidelné zasedání skupštiny nemůže se uzavřít, dokud se skupština neusnese o státním rozpočtu. Ve čl. 106. se stanoví přísaha poslanců. Čl. 111.: Zákonné předlohy a ony jednorocní zákony, jež stojí v přímém spojení s rozpočtem — vyjímajíc rozpočet sám — nemůže skupština vzít v úvahu, dokud je neprozkoumá státní rada a nepředloží o nich skupštině svoje mínění. Čl. 123.: Nikdo nemůže pohánět poslance ke zodpovědnosti pro jeho hlasování ve skupštině. . . . Ve čl. 124. jedná se o poslanecké immunitě. Čl. 127.: Členové národní skupštiny dostávají ze státní pokladny cestovné a diety po 15 dinárech za dobu vykonávání poslaneckých povinností. Čl. 129.: Do veliké národní skupštiny volí se dvakrát tolik poslanců, kolik do obyčejné. Čl. 130.: Veliká národní skupština svolává se, je-li třeba 1. rozhodnouti o obsazení trůnu, 2. voliti královské náměstky, 3. rozhodnouti o změnách ústavy, 4. rozhodnouti o zmenšení nebo změně nějaké části státního území, 5. uzná-li král za potřebné vyslechnouti velikou národní skupštinu. — Ve čl. 131.—139. jedná se o ministrech a jejich zodpovědnosti, ve čl. 140.—145. o státní radě. Státními rady mohou být podle čl. 142 oni státní občané srbští, kteří dovršili 35 let věku, absolvovali v Srbsku nebo v cizině nějakou fakultu nebo vyšší odbornou školu na rovni fakultě a kteří ztrávili 10 let ve státní službě. O organizační a kompetenci státní rady učiněna zmínka již shora, kde pojednáno o ústavě z r. 1888. Čl. 146.—159. zabývají se soudcovskou mocí; čl. 160.—169. jednají o okruzích, okre-

sích a obcích a jejich samosprávě. Ve čl. 170.—178. mluví se o státních financích, státním hospodářství a státním majetku. Nemohla-li národní skupština schváliti nový rozpočet před počátkem účetního roku, může podle čl. 174. prodloužit rozpočet uplynulého účetního roku do té doby, dokud nebude schválen rozpočet nový. Je-li skupština rozpuštěna nebo odročena, dříve než povolí rozpočet, král může prodloužit se svolením státní rady rozpočet uplynulého účetního roku nejdéle na čtyři měsíce. Čl. 179.—181. mají ustanovení o hlavní kontrole (nejvyšším účetním dvorem). Ve čl. 182. až 188. pojednává se o státní službě, ve čl. 189.—193. o církvi, škole a dobročinných ústavech, ve čl. 194.—199. o vojsku. Čl. 200 má ustanovení o změnách ústavy. Návrh, aby se v ústavě něco změnilo, může učiniti král nebo národní skupština. V návrhu takovém třeba jest výslovně uvést všechny body ústavy, jež by měly být změněny. Učinil-li návrh král, oznámí jej skupštině, která se pak rozpustí a svolá se nejdéle za 4 měsíce veliká národní skupština. Pochází-li návrh takový od národní skupštiny, hlasuje o něm skupština dvakrát, při čemž mezi jedním a druhým hlasováním má uplynouti nejméně 10 dní. Návrh jest přijat, hlasovala-li pro něj absolutní většina poslanců stanovených ústavou. Po přijetí návrhu skupština se rozpustí, a svolá se nejdéle za 4 měsíce veliká národní skupština. Veliká skupština může se usnésti jen o změnách, jež jsou obsaženy v návrhu, na jehož základě jest svolána. Její usnesení (absolutní většinou) vyžaduje králova svolení. — Čl. 201. a 202. obsahují přechodní ustanovení.

* * *

Skoro současně s Rusy obdrželi ústavu *Srbové černohorští*. Historie vzniku státního života na Černé Hoře za doby turecké jest dosti dlouhá. Trvalo to více než půl druhého století, než se z Černé Hory jakožto části skaderského sandžaku tureckého vyvinul samostatný stát. Ještě v XVIII. stol. tvořila srbská plemena na Černé Hoře slabou federaci, v níž nejvyšší samosprávnou moc vykonával sbor plemenných pohlavárů (vojvodů čili knezů). R. 1718 sbor plemenných pohlavárů zavedl k radě Benátské republiky guvernádurstvo (gubernátorství) jako vyšší soudní

a politickou moc. Guvernadur byl povolán, aby soudil spory mezi Černohorci a cizími poddanými a aby rovnal zápletky mezi Černohorci. V plemenech zaveden byl týmž sborem úřad serdarský, který měl souditi spory mezi bratrstvy jednoho plemena. Plemena nechtěla se však podrobiti guvernadurovi; sbor národních pohlavárů zůstal tedy rozhodující mocí v zemi. Paralelně s mocí světskou vyvinula se církevní moc černohorských vladyků (biskupů) z rodu Petrovičů-Něgušů (od r. 1697), kteří již od počátku XVIII. stol. počali řídit i věci světské, požívající veliké autority. Jejich dílem bylo organisování odporu černohorského obyvatelstva proti tureckému panství. Výhradně chtěli dostati do svých rukou moc světskou vladykové teprve na sklonku stol. XVIII. (vladyka Petr I. Petrovič Něguš, 1782—1830). Tu došlo pak ke sporům mezi guvernadurem a vladykou, až konečně r. 1813 guvernadurství Petrem I. zrušeno. Ale s centralisací malické země šlo to přece pomalu. Bylo ještě třeba zlomit moc plemenných pohlavárů. Pokoušel se o to již Petr I., ale teprve vladykovi Petrovi II. (1830—1851) se podařilo soustřediti ve svých rukou nejvyšší státní moc, arci jen faktickou; neboť právně pokládal se turecký sultán pořáde ještě za nejvyššího pána v zemi. Petr II. zavedl jakési ministerstvo a soudní sbor pod názvem senát. Nový úřad skládal se ze zástupců plemen (senátorů), jež vladyka sám dosazoval a ve sboru jejich předsedal. Teprve r. 1796 vydán byl pro Černou Horu prvý zákonník, a to na základě obyčejového práva. Později (1798 a 1803) byl dvakráte doplněn a r. 1855 nahrazen novým zákonem. Bylo to za knížete Danila (1851 až 1860), prvého Petroviče-Něguše, který se nedal již vysvětliti na vladyku, nýbrž počal vládnouti jako světský kníže. Nezávislost Černé Hory nechtělo ovšem uznávati Turecko. Bylo k tomu donuceno r. 1878 mírem Berlínským, kterým nejmenší slovanský stát vstupuje v řadu jiných suverenních států. Tehdy také zvětšeno bylo černohorské území o města Bar, Žabljak, Spuž, Podgorici, Nikšić, Kolašin a Ulciň (místo Plavu a Gusině, jež Turci nechtěli vydati).

Po Berlínském kongresu zavedl nynější panovník Nikola I. některé změny v nejvyšší správě země. Místo senátu jakožto nejvyššího správního a soudního úřadu zřídil

ministerstvo, hlavní soud a veliký soud. Kníže Nikola dal také sepsati pro svou zemi a vydal r. 1888 obecný majetkový zákonník, který se dočkal r. 1898 druhého vydání, a hledí vůbec povznésti Černou Horu v každém ohledu, tak aby z ní povstal moderní kulturní stát.

Jedním z nejdůležitějších činů kníž. Nikoly jest, že dal své zemi *ústavu ze 6./19. pros. 1905*. Rozhodnutí své oznámil obyvatelstvu manifestem z 18. října 1905. Téhož dne vydal úkaz, kterým se nařizují na den 14. listop. 1905 po celé Černé Hoře volby poslanců do národní skupštiny. Hned dne 19. října vydán byl volební řád. Dne 6./19. prosince, v den jmenin černohorského knížete a ruského císaře, sešla se pak první skupština, jež byla svolána jen za tím jediným účelem, aby jí byla přečtena a vysvětlena oktrojovaná knížetem ústava a zákon o tisku, podepsaný dne 1./14. prosince 1905, nabývající však platnosti teprve 1./14. února 1907 podobně jako zákon trestní. (Ostatní zákony, jsoucí v souvislosti s konstitucí, slíbeno připraviti pro budoucí skupštinu.)

Ústava černohorská není dílem originálním. Jest to jen nepatrné přepracování ústav srbských z r. 1869 a 1888, pokud se týče z r. 1903. Proto jí projdeme zcela zběžně a uvedeme jen některé hlavnější články, naznačující v závorce, kterému článku a které srbské ústavě příslušné místo odpovídá. Čl. 14.: Kníže a jeho rod musejí býti východní pravoslavné víry (= čl. 41. z r. 1888). Čl. 18.: V Černé Hoře vládné kníže Mikuláš I. Petrovič Něguš. Panovníckým rodem rozumí se: panovník, panovnice, následník trůnu, následnice trůnu. Členové panovníckého rodu jsou: otec a děd vladařův, předkové vladařovi v přímé linii, pak synové, bratři, snachy, dcery, sestry, synovci, vnuci a vnučky. Žádní jiní příbuzní ani krevní ani sešvakření nepokládají se za členy panovníckého rodu a nemohou míti žádných jiných prerogativ ani práv než ostatní černohorští státní občané. Čl. 19.: Po knížeti nastupuje jeho mužské potomstvo podle prvorozenství, jak to předpisuje zvláštní rodinný statut o nástupnictví na trůn. Čl. 20.: Kníže a následník trůnu jsou zletilí, když dovrší 18 let věku (= čl. 58. z r. 1888). Čl. 31.: V době nezletilosti knížete nemůže se státi žádná změna v ústavě (= čl. 68. z r. 1888). Čl. 35.:

Civilní lista knížete stanoví se zákonem. Nemůže býti zvýšena beze svolení národní skupštiny ani snížena beze svolení knížete (= čl. 97. z r. 1869 a čl. 66. z r. 1888). Čl. 42.: Kníže svolává národní skupštinu pravidelně každého roku na den sv. Lucie (18. října) a ustanovuje místo, kde se má sejít. Může ji svolat i k zasedání mimořádnému, kdyby toho vyžadovaly důležité a spěšné státní záležitosti (srov. čl. 102. a 103. srb. úst. z r. 1888 a čl. 75. z r. 1869). Čl. 43.: Národní poslanci volí se na 4 roky (= čl. 100. z r. 1903). Čl. 45.: Národní skupština skládá se z poslanců národem svobodně volených a poslanců, kteří jsou jimi svým postavením (virilisté), a to: metropolita černohorský, arcibiskup barský a primas srbský, muftija černohorský, předseda a členové státní rady, předseda velikého soudu, předseda hlavní státní kontroly a tři brigádníci, jež jmenuje kníže. Čl. 46.: Volby národních poslanců jsou přímé (= čl. 78. z r. 1888). Čl. 48.: Každý černohorský státní občan, který je zletilý, má právo voliti nár. poslance bez ohledu na to, mnohli platí daně. Čl. 52.: Kdo nemá práva voliti, nemůže také býti zvolen za nár. poslance (= čl. 95. z r. 1888). Čl. 53.: Za nár. poslance může býti zvolen jen onen černohorský státní občan, který dovršil plných 30 let, kdo stále bydlí v Černé Hoře, vyjímajíc ty, kteří se zdržují v cizině v nějaké státní záležitosti, kdo požívá všech občanských práv a kdo platí nejméně 15 korun státní daně ročně. Čl. 65.: Kníže otvírá a uzavírá nár. skupštinu... Čl. 66.: Kníže může svolanou skupštinu odročiti, nikoli však na dobu delší než na 3 měsíce v jednom zasedání; může ji i rozpustiti, ale nařídí pak nové volby, které musí býti vykonány nejdéle do čtyř měsíců, a nová skupština musí býti svolána nejdéle do šesti měsíců ode dne rozpuštění. Čl. 69.: Skupština může jednati a usnáseti se, jen když jest přítomna více než polovina veškerého počtu nár. poslanců. K platnému usnesení jest potřebí absolutní většiny odevzdaných hlasů (= čl. 110. z r. 1888). Čl. 71.: Zákonodárnou moc vykonává nár. skupština společně s knížetem (= čl. 54. z r. 1869). Čl. 72.: Do oboru působnosti nár. skupštiny spadají ony předměty, jež jsou jí ústavou přiděleny, i ony, jež by jí kníže prostřednictvím vlády výslovně přikázal. Čl. 75.: V případě, že by zemská bezpeč-

nost zvenčí nebo uvnitř byla ohrožena, a skupština není pohromadě, kníže má právo po návrhu ministerské rady naříditi vše, čeho jest potřebí k udržení zemské bezpečnosti, což bude mítí platnost zákona. Takovéto mimořádně vydané zákony sdělí se prvé skupštině, jež se sejde. (Srov. čl. 56. z r. 1869 odst. 1.) Čl. 78.: Návrh, aby nějaký zákon byl vydán nebo dosavadní zákon aby byl změněn, doplněn nebo vyložen, může vláda učiniti národní skupštině, a rovněž tak skupština vládě, ale formální osnovy vycházejí jen od vlády (= čl. 58. z r. 1869). Čl. 82.: Skupština jest povinna především vzíti na přetřes ony předměty a návrhy, jež jí předloží vláda, a zvláště budžet. Rovněž tak vláda vezme co nejdříve v úvahu ony předměty a předlohy, jež jí budou skupštinou označeny jako naléhavé (= čl. 59. z r. 1869). Čl. 88.: Přijme-li nár. skupština nějaký návrh, ale se svými změnami a doplňky, a vláda s nimi nesouhlasí, může vláda onen návrh buď úplně vzít zpět nebo jej s opačným odůvodněním nebo se svými změnami vrátiti též skupštině (= čl. 61. z r. 1869). Čl. 89.: Zamítne-li skupština nějaký návrh, vláda jej může se změnami předložiti též skupštině, ale beze změn teprve skupštině nejbližší příští (= čl. 62. z r. 1869). Čl. 90.: Nár. skupština nemůže schválení budžetu činiti závislým na jiných předmětech, jež s ním nejsou v žádné spojitosti (= čl. 64. z r. 1869). Čl. 93.: Beze svolení nár. skupštiny nemůže se stát zadlužení. ... V případě, kdyby nebylo možno mimořádně svolati nár. skupštinu, kníže může po návrhu ministerské rady a v dorozumění se státní radou ustanoviti, aby byla uzavřena zá-půjčka, ale ne vyšší než 200.000 korun... Čl. 97.: Nár. poslanec jest nezodpovědný za svou působnost v nár. skupštině... (Srov. čl. 71. z r. 1869.)* —

Z příkladů shora uvedených jest dostatečně vidno, že ústava černohorská jest takorčka jen opisem zmíněných ústav srbských. Nebudeme tedy citovati další její články a přestaneme na uvedení jednotlivých oddílů, z nichž se ústava ta skládá. Po oddílu třetím (objem působnosti nár. skupštiny, čl. 71.—103.), z něhož jsme některé články cito-

*) V české literatuře psal o černohorské ústavě Vrat. Černý (Sborník věd práv. a stát. VIII., 1908).

vali, následuje oddíl čtvrtý o ministrech (čl. 104.—117.), pak pátý o státní radě (čl. 118.—121.), šestý o vojsku (čl. 122.—127.), sedmý o církvi, školách a dobročinných ústavách (čl. 128.—141.), osmý o soudní moci (čl. 142. až 154.), devátý o státních financích (čl. 155.—162.), desátý o státním majetku (čl. 163.—169.), jedenáctý o hlavní státní kontrole (čl. 170.—175.), dvanáctý o obcích a právních osobách (čl. 176.—189.), třináctý o státní službě (čl. 190. až 195.), čtrnáctý o ústavních právech černohorských státních občanů (čl. 196.—217.), patnáctý o ústavě (čl. 218.—220.) a o přechodních ustanoveních (čl. 221. a 222.).

Práva vyměřená ústavou černohorskou národu nejsou příliš veliká. Tím se snad vysvětluje, že parlamentní život na Černé Hoře neplyne mírně. Nastaly nejen zápasy mezi politickými stranami, nýbrž následkem oписe národní strany, jež se domáhala větších svobod, než je poskytli kníže, i neshoda mezi knížetem a touto stranou, jež se stupňovala po represivních opatřeních Tomanovičova kabinetu.

V r. 1910 přijal kníže Černohorský titul krále.

* * *

O Srbech v *Uhrách* platí do jisté míry, co řečeno bylo shora o Slovácích. Přece však jest postavení jejich lepší tím, že požívají církevní a do jisté míry i školské autonomie.

Ve velkých proudech stěhovali se Srbové do Uher a Srěmu na sklonku XVII. stol. Pečský patriarcha Arsenij Crnojević přivedl r. 1690 přes Sávu a Dunaj bez mála půl milionu Srbů, hlavně ze Starého Srbska, Bosny a Albanie. Dne 11. pros. 1690 Leopold I. vydal těmto Srbům protekční patent, v němž jim zaručil náboženské i jiné svobody, zejména svobodné vyznávání víry, volbu metropolitů a vojvody. Původně Srbové pokládání byli v Uhrách jen za hostí, po míru Karloveckém (1699) byla jim však vykázána trvalá sídla, a to v nově zřizované Tiscko-márošské Vojenské Hranici. Po míru Požarevackém (1718) užito srbského (a rumunského) obyvatelstva k vojenským hraničním službám na území Temešského banátu. Srbové ukazovali se čím dále tím potřebnějšími pro dynastii, pomáhajíce jí v bojích s Turky, s domácími povstalci (pod

Rákóczy) i v jiných válkách. Za to jim byla stále obnovována privilegia. Vynětí jejich z pravomoci zemských úřadů nesli však těžce Maďaři. Nenávist jejich stupňovala se ještě více, když si Srbové vymohli za Marie Terezie r. 1745 zvláštní dvorský úřad, *illyrskou dvorskou deputaci*, jež přejmenována r. 1747 na »dvorskou deputaci in transylvanicis, banaticis et illyricis« (mělať vésti ne jen záležitosti »illyrské«, t. j. srbské) a postavena na roveň dvorským kancelářím a jiným bezprostředním dvorským úřadům. Brzo po zřízení dv. illyrské deputace vznikly kompetenční spory mezi novým tímto úřadem a uherskou dv. kanceláří. Dne 22. září 1753 upraveny nejv. reskriptem hranice jejich působnosti. Nové neustálé spory mezi ill. dv. deputací a uh. dv. kanceláří měly za následek, že 2. pros. 1777 ill. dv. deputace zrušena. Leopold II. obnovil ji sice r. 1791 pod jménem *illyrská dvorská kancelář*, avšak již r. 1792 byl úřad tento zase zrušen. Vedle dvorského úřadu Srbové domáhali se již od r. 1708, aby jejich náboženské i jiné svobody zaručeny byly též sněmem uherským, dále aby Srbové podle potřeby mohli konati kongresy, aby jim vykázáno bylo zvláštní území, a aby jejich biskupové a baroni měli přístup na sněmy uherské. Sněmovní inartikulování privilejí ukázalo se pro Srby důležitým zvláště po Szatmárském míru (1711). Pokud dynastie potřebovala Srbů proti Maďarům, nebyla srbská privilegia obmezována. Když však dvůr s povstalci se smířil, Srbové museli podniknouti dlouhý boj o platnost, rozsah a význam svých privilejí jednak se dvorem, jednak s dvorskými a zemskými úřady. Proto toužili po tom, aby svobody jejich uznány byly i ve formě zákonné. Pokud se to nestalo, zůstávali jen privilegovanými cizinci. Teprve po 80letém usilování podařilo se jim získati na sněmě r. 1791 (zák. čl. 27.) občanská práva i pravoslavným. Na sněmě r. 1792 (zák. čl. 10.) pak povoleno pravoslavným biskupům místo v panské sněmovně uherské. Snahy o zvláštní srbské území došly úspěchu teprve po r. 1848. Nejv. patentem z 18. listop. 1849 zřízena byla z báčského, bodrockého, torontálského, temešského a krašovského komitátu jakož i z rumského a ilockého okresu srěmské županije zvláštní rakouská korunní země pod názvem *Srbské vojvodství (vojvodina) a Temešské bánství*.

Ačkoli Srbská vojvodina byla spravována vlastně Němci, neměla dlouhého trvání. R. 1860 zrušena a spojena s Uhrami, resp. (srémská část) se Slavonií. Blagoveštenský sněm (sabor) v Karlovcích usnesl se pod patriarchou Rajačićem na nové organizaci vojvodiny, ale usnesení ta nebyla panovníkem schválena. Když monarchie Habsburská organizována byla r. 1867 po dualisticku, zhoršilo se sice postavení uherských Srbů, ale podrželi přece církevní a částečně i školskou autonomii, v jejímž oboru učiněno dosti mnoho již za metropolitů St. Stratimiroviće (1790—1836). Bylyť zřízeny tehdy vedle četných nižších a odborných škol: Karlovecké gymnasium (1793), Karlovecký bohoslovecký ústav (1797), Novosadské gymnasium (1810) a učitelský ústav ve Sv. Ondřeji (1812), který byl později (1816) přeložen do Somboru. Pro školské a vůbec kulturní účely zřízeno bylo mnoho fondů, jež spravuje většinou Matica Srpska, založená r. 1826. V uvedeném směru působil i metropolita Rajačić, jehož národ prohlásil za patriarchu (1848).

Národní a církevní záležitosti srbské upraveny obšírněji ponejprv na kongrese r. 1769 v t. zv. prvním regulamentu, schváleném r. 1770, pak v druhém regulamentu z r. 1777 a konečně v Rescriptum declaratorium Illyricae nationis z r. 1779, kterým oba dotčené regulamenty, jež Srbům nevyhovovaly, byly zrušeny. Deklaratorium zůstalo až do nové doby regulativem pro srbské cirk. a nář. záležitosti, a jednotlivá jeho ustanovení platí podnes.

V souvislosti s deklaratoriem byl vypracován zvláštní řád pro eparchijní (biskupské) konsistoře ze dne 5. dubna r. 1782. Jest to t. zv. *systema consistoriale*. — V novější době poměr státu k srbské národně-církevní autonomii v Uhrách byl upraven zák. čl. XX. z r. 1848 a pak zák. čl. IX. z r. 1868. Zákonem posléze uvedeným se ustanovuje, že »s výhradou práva nejvyššího dozoru, náležejícího Jeho Veličenstvu, jež má býti vykonáváno ústavně, mají věřící Karlovecké (a Sibiňské) metropole *právo samostatně rozhodovati a upravovati v mezích státních zákonů svoje církevní, školské a fondovní záležitosti na svých kongresích*, jež budou v určitých dobách a po předchozím oznámení Jeho Veličenstvu metropolitové svolávati, a rovněž tak že

budou míti *právo tyto své záležitosti ve smyslu pravidel usnesených na oněch kongresích a schválených Jeho Veličenstvem prostřednictvím svých orgánů samostatně řídití a spravovati*«. Příslušníkům pravoslavné církve v Karlovecké metropolii dále »přiznávají se veškerá práva, jichž dosud při samostatném vyřizování svých církevně-obecních a školských záležitostí *požívali, užívajice* svobodně svého *církevního jazyka a spravujice svoje církevně-obecní jmění a své fondy*«.

Po vyhlášení uvedeného IX. zák. čl. z r. 1868 vydány byly o národně-církevní autonomii uherských Srbů ještě tyto předpisy: král. reskript z 10. srpna 1868 (o farním a klášterním duchovenstvu a dotaci biskupů, o zřízení místních církevních obcí, o srbských školách, o zřízení konsistoří a metropolitní církevní a školní rady, o správě klášterních statků a srbských národních fondů, o konkursní zkoušce na farářské místo), zřízení eparchijní, potvrzené král. rozhodnutím ze 29. května 1871 (o orgánech zastupujících a spravujících eparchií), zřízení metropolitní církevní a národně-školní rady, potvrzené král. rozhodnutím z téhož dne a roku (29. kv. 1871), sněmovní řád ze 14. května 1875 (vyhlášený 19. května 1875). O školství vydán byl zvláštní zákon ze 2. čce 1872. Pro Srby v Chorvatsko-Slavonsku vydán byl zák. čl. ze 14. května r. 1887.

Národně-církevní autonomie Srbů Uherské koruny jest trojstupňová: 1. *církevně-obecní*, 2. *eparchijní* (diecéšní), 3. *metropolitní*. Církevní obec má dva orgány: církevní skupštinu (hromadu) a církevní výbor. V eparchií jsou: eparchijní skupština (sněm pro celou diecési) a eparchijní úřady, jež se opět dělí: a) na eparchijní konsistoř, b) eparchijní správní výbor a c) eparchijní školský výbor. Pro celou metropolii pak jest srbský národní církevní sněm (sabor) jakožto zastupitelstvo srbského národa v národně-církevních (církevně-správních, osvětových a majetkových) záležitostech Karlovecké metropole a pak metropolitní úřady, jež se zase dělí a) na srbský národně-církevní sněmovní výbor, b) na školskou radu, c) na církevní radu metropolitní.

Nejdůležitějším orgánem národně-církevní autonomie v Karlovecké metropolii jest *srbský národně-církevní sněm*.

Skládá se pod předsednictvím metropolitovým ze všech eparchijních biskupů a 75 poslanců, z nichž je třetina duchovního a dvě třetiny světského stavu. Místopředsedu volí sněm z poslanců světských. Královský komisař nevykonává vliv na sněmovní jednání ani na usnesení. Sněm schází se zpravidla každého třetího roku, a svolává jej po schválení panovníkově karlovecký metropolita nebo, je-li metropolitní stolec uprázdněn, církevní rada metropolitní. Do působnosti sněmu náleží nejen vydávati autonomní zákony, jež sankcionuje panovník, nýbrž i vykonávati budžetní právo*) a vésti v nejvyšší instanci veškerou národně-církevní správu. Sněm volí také metropolitu. Výkonným orgánem národně-církevního sněmu Karlovecké metropole jest *sněmovní výbor* (saborskí odbor). Provádí sněmovní usnesení, vyhlašuje autonomní zákony (připravuje také zákonné osnovy) a vede důležité samosprávní záležitosti, spravuje zejména srbské národní církevní statky a kláštery, kontroluje všechny samosprávné orgány, spravuje fondy a fundace srbské atd. Sněmovní výbor skládá se z devíti členů: metropolitů jako předsedy, jednoho biskupa, dvou členů duchovního a pěti členů světského stavu. Členy tyto volí sněm ze svého středu a rovněž tak jejich náhradníky. Sněmovní výbor schází se zpravidla čtyřikrát do roka v sídle metropole.

Co se týče politického života uherských Srbů od r. 1867, dlužno zmíniti se zvláště o tom, že t. zv. národní strana srbská pod vedením Svetozara Miletiće nucena byla vésti boj nejen proti Maďarům, nýbrž i s hierarchií srbskou. Po onemocnění Miletićově povstaly v národní straně spory. Jedna její skupina vyslovila se pro spojenectví s Maďary (Kikindský program), kdežto druzí zůstali věrní zásadám Miletićovým (Bečkerecký program).

R. 1884 vznikly v zemích Uherské koruny dvě národní strany srbské, t. zv. *strana radikální* a srbská *strana samostatná*. Tehdy založen byl Pajou Jovanovićem a Gjorgjem Krasojevićem »Srbobran«, list strany samostatné, a re-

*) V budžetu na rok 1907 činily příjmy 1.337.875 K 31 h a výdaje 1.101.199 K 76 h. — Viz Miladinović, *Jus inspectionis* (v Karlovcích, 1909), str. 93 a 94.

dakce »Zastavy«, orgánu radikálů, se ujali Laza Nančić a Jaša Tomić.) Prvý program srbské strany samostatné sepsán byl v Karlovcích dne 25. května r. 1887 na konferenci, již se účastnili i radikálové. S počátku postupovaly obě strany společně. V Chorvatsko-Slavonsku pracovalo se pod jménem strany samostatné. Dnešní program této strany přijat byl na konferenci v Záhřebě dne 12. března 1902. Nový program strany radikální pochází ze 20. září 1903 (přiját byl v Okučanech). Obě strany hlásaly původně myšlenku, že Srbové a Chorvaté jsou dva národy. Strana samostatná, jež počala pracovati o smíření Srbů a Chorvatů, zastává však v posledních letech ideu, že Srbové a Chorvaté jsou národ jeden. Dne 4. (17.) října 1905 utvořena byla v Zadru, kde se sešli nejen srbští poslanci říšské rady a zemské sněmu dalmatského, nýbrž i zástupci srbské radikální a srbské samostatné strany z Chorvatska a Slavonie, chorvatsko-srbská koalice. V Zaderské resoluci požadují všechny srbské strany z Dalmácie a Chorvatska-Slavonie, aby se strany Chorvatů závazně byla uznána rovnoprávnost srbského národa s národem chorvatským. V následující na to Zaderské úmluvě z 1. (14.) listopadu 1905, uzavřené mezi klubem chorvatské strany a klubem srbské národní strany v dalmatském sněmu, zaujímají však oba kluby stanovisko, že Chorvaté a Srbové jsou jeden národ, že jsou jedni proti druhým rovnoprávní. Chorvatsko-srbská koalice obnovena byla na druhé Řecké konferenci**) v únoru 1906, již se účastnily všechny srbské a chorvatské strany Dalmácie, Chorvatska a Slavonie. Měli přijíti i Maďaři, ale sněm uherský byl tehdy právě rozpuštěn. Koalice v plném svém složení neměla však dlouhého trvání. Srbští radikálové, nevidouce v ní pro sebe prospěch, vystoupili z ní v srpnu r. 1907; setrvala v ní jen strana samostatná. Když nastal konflikt mezi maďarskou koalici a koalici chorvatsko-srbskou, a bán Rauch počal neústavně vládnouti, postižení byli násilnými jeho skutky zvláště Srbové.

*) Јаша Томић, Како се зовемо? Српско и хрватско питање (Nový Sad, 1909), str. 9.

**) Prvá Řecká resoluce ze 3. října 1905 učiněna byla bez účasti Srbův. Ve Řece sešli se tehdy jen poslanci chorvatští a vyslovili se pro společný postup s Uhry.

Ještě jest v živé paměti nedávný proces se srbskými »vele-zrádci«, který způsobil tolik rozruchu po celé Evropě.

Krajně stojí proti sobě v Chorvatsku a Slavonii chorvatská strana práva a srbská strana radikální. Chorvatská strana práva uznává v Chorvatsko-Slavonsku jen jednoho pána, chorvatský národ. Naproti tomu radikální Srbové domáhají se značných práv i pro národ srbský. Seznámíme proto stručně s jejich posledním programem z r. 1903, schváleným správním výborem strany dne 25. ledna 1904 v Novém Sadě. Bylo usneseno, že program ten platí dočasně i pro Uhry, dokud se nesejde všeobecný sjezd radikální strany v Uhrách a definitivně nepřijme ten program nebo ho nezmění.

Politický program řečené strany*) skládá se ze šesti oddílů, z programu státoprávního, politického programu pro Chorvatsko a Slavonii, politického programu pro Uhry, hospodářského programu, autonomního programu a kulturního programu.

V ohledu státoprávním chce se srbská národní radikální strana domáhati, aby ústavním způsobem změněn byl XII. zákonný článek uher. sněmu z r. 1867 (rakousko-uherské vyrovnání) jakož i XXX. zák. čl. z r. 1868 (uhersko-chorvatské vyrovnání) v tom smyslu, aby dosaženo bylo co největší samostatnosti zemí sv. Štěpána naproti Rakousku a samostatnějšího státoprávního postavení Chorvatska a Slavonie naproti Uhrám. V otázce připojení Dalmácie ke království Chorvatsko-slavonskému hájí radikální strana srbská program srbské národní strany v Dalmácii z 1. srpna 1903. Podle tohoto programu jest srbská nár. strana v Dalmácii z národnostních ohledů pro připojení Dalmácie, avšak z důvodů politických nechce toho žádati, dokud v království Chorvatsko-slavonském nebude změněna ústava a poměry. Strana radikální chce se také zasazovati o to, aby Chorvatsko-Slavonsko nabylo naproti Uhrám úplně finanční samostatnosti.

*) Uveřejněn byl pod názvem Политички програм Српске народне радикалне странке у Угарској и Хрватској и Славонији в Новем Садě r. 1904.

Co se týče politického programu pro Chorvatsko a Slavonii, radikální strana srbská domáhá se úplné rovnoprávnosti Srbů s Chorvaty a zejména toho, aby uznáno bylo právo srbského národa jakožto národa na autonomii srbské pravoslavné církve, školy a fondů národních. V každém zemském zákoně a jiném aktu má se užívati názvu »chorvatský a srbský národ«, »chorvatský a srbský jazyk«. Zákonem stanoviti se má úplná rovnoprávnost cyrilice s latinkou. Politické okresy mají se upravit tak, aby v nich, pokud možno, odděleně soustředěn byl srbský a chorvatský živel, a v chorvatských okresích má se užívati úředně (vnitřní jazyk úřední) latinky, kdežto v srbských cyrilice. Ale ve všech okresích má každý míti právo užívati u všech úřadů latinky nebo cyrilice, a úřady mají býti povinny spisovati vyřízení oním písmem, jehož bylo užito v podání. Ve všech školách má se hleděti k srbskému národu jakožto národu, a na filosofické fakultě záhřebské university má býti zřízena stolice pro dějiny srbského národa a pro dějiny srbské literatury s profesorem Srbem. Zákonem má býti vysloveno, že Srbové právě tak jako Chorvaté mají nárok na poměrnou podporu ze zemských prostředků pro své kulturní instituce. Má se jim dostávati poměrné podpory pro srbské pravoslavné chrámy, srbské konfesní školy a pro srbské duchovenstvo. Tato poměrná podpora má býti každého roku dávána k dispozici srbskému národnímu výboru. Zákonem má srbská pravoslavná církev postavena býti na roveň církvi katolické ve všech vzájemných poměrech. Zákonem má se dále zaručiti srbskému národu v království Chorvatsko-slavonském právo, že může vztyčovati svůj prapor (červenomodrobílý) jakožto národní. Při všech volbách, počínajíc od obecních až do sněmovních, žádá radikální strana srbská, aby zavedeno bylo všeobecné přímé tajné hlasování.

Politický program radikální strany srbské pro Uhry jest podobný jako program její pro Chorvatsko-Slavonsko. Strana stojí sice na stanovisku politické jednoty Uher, ale hájí princip, že tato politická jednota nevyžaduje, aby byl ve státě jediný jazyk nebo jediný národ, nýbrž jen jedině zákonodárství a jediná ústřední správa. Žádá tedy srbská radikální strana, aby všichni národové Uher uznáni byli za

národy se stejnými právy a povinnostmi, a aby byl změněn dosavadní národnostní zákon (XLIV. zák. čl. z r. 1868), který ostatně, pokud pozdějšími zákony nebyl zrušen, není ani zachováván. V novém zákoně mají být chráněni a zabezpečeni nemaďarští národové, jejich jazyk, rozvoj a jejich součinnost ve správě. Správní a soudní okresy mají být zokrouhleny podle národností, a úředním jejich jazykem (v soudnictví i správě) má být jazyk onoho národa, který jest ve většině; při tom však mají se zabezpečiti i práva oněch národů, kteří jsou v menšině. Každý národ má mít v uherském ministerstvu svého zástupce, podobně jako Češi a Poláci mají své ministry krajany. Také v Uhrách má se ve školách hleděti k srbskému národu jakožto národu. V státních školách mají být pro Srby povinnými předměty srbský jazyk, srbská literatura a srbské dějiny. Na vysokých školách, kde jsou Srbové, má být zřízena stolice pro dějiny srbského národa a dějiny srbské literatury s profesorem Srbem. Podobně jako pro Chorvatsko a Slavonii platiti má i pro Uhry ustanovení o poměrné podpoře (ze zemských prostředků) srbských kulturních institucí i některé jiné články.

V otázce Bosny a Hercegoviny postavila se radikální strana srbská na stanovisko, že země ty nemají spojeny býti s Rakousko-Uherskem.

Pomíjejíce program hospodářský, přejdeme hned k programu autonomnímu. Ačkoli jest srbskému národu zákonně přiznáno právo na národně-církevní autonomii, jest tato autonomie spoutána nejen některými zákony, nýbrž i způsobem, jak státní moc vykládá a provádí ty zákony. IX. zák. článek uh. z r. 1868 jakož i chorv.-slav. zákon ze 14. května 1887 byly vydány bez vyslechnutí srb. národního sněmu církevního a zůstavily volné pole všelikým přehmatům, zvláště v těch částech, jež se týkají práva státního dozoru. Státní moc nesmí si však osobovati právo, aby pod záminkou státního dozoru soudila a rozhodovala, tak jako se děje doposud. Proto se chce srbská radikální strana domáhati, aby po vyslechnutí církevního sněmu srbského změněny byly IX. zák. článek uh. z r. 1868 i chorv.-slav. zákon ze 14. května 1887, a sice v tom smyslu, aby církevní autonomii srbské zaručena byla plná svoboda. Nár. církevní

sněm srbský má mít právo — za odůvodněného státního dozoru — vydávati v mezích základních zákonů státních autonomní předpisy beze všelikého dalšího potvrzení. Usnesení sněmu toho nemají být mařena pozdějšími zemskými a státními zákony, ani se mu nemá odnímati to, co je mu přiznáno základním zákonem. Radikální strana žádá dále, aby s hlediska rovnoprávnosti jedním základním zákonem upraveno bylo právo státního dozoru nade všemi vyznáními, tak aby se v mezích takového státního dozoru mohly svobodně vyvíjeti všechny národní církevně-školní organizace. V srbských církv. předpisech mají se přesně vytknouti práva a povinnosti archijerejského synodu.*) Synod ten má být nejvyšší duchovní instancí ve všech ryze duchovních věcech, dogmatických a liturgických. Ve všem ostatním má hierarchie upustiti od svého stanoviska, jež se přiči učení pravoslavné církve. Na základě zák. čl. XX. z r. 1848 usilovati chce radikální strana srbská o to, aby se církv. sněm srbský scházel podle zákona v předešanou dobu beze zvláštního svolení, a aby sám se odročoval podle potřeby. Strana radikální bude se snažiti i o to, aby srbské autonomii poskytována byla potřebná peněžná státní pomoc, jakož i pomoc v tom, aby srbské autonomní úřady mohly vykonávati svoje rozhodnutí a nařízení. Volbu biskupů vykonávati má srbský církevní sněm. Volba farního duchovenstva má být svobodná. Konsistoř má podle zákona zkoumati jen vysvědčení a nikoli kandidovati; volbu většinou hlasů má vzíti prostě na vědomí.**) Má být nařizeno, aby všechny autonomní orgány periodicky se scházely a obnovovaly. Dozor nade všemi konfesními školami má být svěřen odborníkům, zvláště osobám učitelského stavu. Přestati má nezákonná ingerence státních inspektorů a vůbec všeliké vykonávání vlivu státních úřadů, který překračuje meze nejvyššího dozoru. Aby kulturní rozvoj Srbů Uherské koruny

*) Více o tomto synodu viz níže v článku, jednajícím o nábožen-
ských a církevních poměrech slovanských.

**) Podle reskriptu z r. 1868 volí faráře církevní obec (místní církevní skupština) na základě kandidátní listiny konsistoře, která zkoumá žádosti konkurentův a předloží příslušné církevní obci jen ty žádosti, kde uchazeči mají předešanou kvalifikaci. Volba koná se v přítomnosti zástupce konsistoře. Konsistoř volbu potvrzuje.

co nejvíce byl pojištěn, jest třeba míti hojně hmotné prostředky pro autonomii. Za tím účelem je nutno vydati potřebné instrukce a vykonávati nejsvědomitější a nejprísnejší dozor nade všemi národně-církevními statky, k nimž se počítají i kláštery. Klášterní statky nechť se propachtují anebo svěřují hospodářským odborníkům, kteří je zvelebí svými vědomostmi. Statky Dalj, Belo Brdo a Dolovo nechť se odejmou patriarchovi, jako jest odňat Sirig biskupovi báčskému a ostatní statky jiným biskupům, a jako jsou odňaty přespočetné farní statky farnímu duchovenstvu. Nechť se to učiní již proto, že mnohé někdejší závazky a dluhy srbských patriarchů proti národně-církevní správě připadly na vrub národních fondů. Důchodů z národních statků nechť se užívá na dotace pro patriarchu a biskupy, a tyto dotace nechť odpovídají jejich důstojnosti. Přebytků nechť se použije na osvětové účely srbského národa. Tím se rozumí zvláště důstojné odměňování pracovníků na poli srbského církevně-osvětového života, hrazení sněmovních nákladů, zřizování rolnických, řemeslnických, obchodních a humanitních ústavů. Plat patriarchy, biskupů, protopresbyterů a farního duchovenstva nechť se hradí z ústřední autonomní pokladny. Plat biskupů nechť jest úplně stejný, a rovněž tak plat farního duchovenstva, stoupající podle let služby. Nechť se zřídí ústřední autonomní pokladna i pro plat učitelů základních konfesních škol. I jejich plat budiž vyrovnán a podle let služby zvyšován. Radikální strana srbská chce se snažiti o to, aby národně-církevní jmění srbské bylo uhájeno proti neodůvodněným požadavkům se strany zástupců pravoslavné rumunské církve,*) a především aby byl vrácen klášter Hodoš, a aby v každém ohledu poskytována byla pomoc srbským církevním obcím, jichž jmění jest v nebezpečí následkem rozdělení se s Rumuny.

Programem kulturním končí se celkový program srbské národní radikální strany. Od vlády žádá se tu, aby v každé příčině napomáhala kultuře srbského národa. Od členů srbské strany radikální se pak vyžaduje, aby ve společenském životě všemožně působili pro rozvoj srbské literatury a osvěty.

*) Sibiňská rumunská církev oddělila se od Karlovecké metropole r. 1864.

Po pádu koaličního ministerstva uherského r. 1910 spojila se srbská radikální strana v Uhrách s nezávislou stranou uherskou, v jejímž čele stojí Julius Juszt.

*
*

Přehled o politickém postavení Srbů byl by kusý, kdybychom nepojednali stručně i o *Bosně a Hercegovině*, zemích, tvořících přechod ze střední Evropy na Balkán.

Země, jež se nyní nazývají Bosnou a Hercegovinou, jsou souborem rozličných oblastí a krajin, povstalým během věků následkem rozličných státoprávních proměn, ze kterýchžto oblastí a krajin část — podle Šišice větší část — náležela kdysi ke státu Chorvatskému a druhá část k Srbsku. Jádrem nynější Bosny bylo území Bosna, prostírající se v poříčí horní Bosny, od pramenů až asi k Vranduku. Původní malá zemička vzrostla časem o tyto kraje: Soli, Usora, Dolní kraje, Západní končiny (Završje), Chlumská země (Záchlumí, potomní země »hercegovina«, t. j. vojvodova čili Hercegovina), Přímoří a Podriní. Do nejširších hranic rozšířili pojem Bosny Turci. Náleželať k bosenskému pašaliku i skoro celá pevnina Dalmácie a značná část Slavonie. Původní (malá) Bosna náležela r. 852 (za chorvatského knížete Trpimíra) k Chorvatsku. Do moci srbské dostala se v první pol. stol. X. za panování Časlavova (po smrti chorv. krále Tomislava, po r. 930). Avšak již po smrti Časlavově oddělila se Bosna a náležela pak k nově založené říši Srbské, jejíž středisko bylo v Zetě, nynější Černé Hoře. Na počátku stol. XII. objevuje se jako samostatná země, avšak brzo upadla v závislost na kráľích Uherských, kteří se od Bély II. Slepého (od r. 1138) pší kráľi »Rámy«, rozumějice tímto názvem Bosnu. Často neběželo tu o nic jiného než o politické aspirace kráľů Uherských, jimž měly dodati váhy rozličné tituly. Ráma bylo malé území, prostírající se podél řeky Rámy, vtékající u Konjice do Neretvy. Territorium toto leželo v nynější Hercegovině a zaujímalo jen zcela nepatrnou její část. Svrchovanost nad malým územím Rámy vykonával, jak se zdá, Běla II. uherský. Ale již za císaře řeckého Manuela

Komnena dostala se Bosna do rukou tohoto mocného panovníka. Po jeho smrti (1180) vzniká ve XII.—XIV. stol. z původní malé Bosny znenáhla území větší. Panovníci její nazývají se po způsobu chorvatském bány a stávají se konečně tak mocnými, že Štěpán Tvrdko, vrstevník našeho Karla, přijímá r. 1377 titul královský. Králové Uherští psali se králi Rámskými i v době, kdy Bosna náležela Byzantincům, a tím spíše tedy po smrti Manuela Komnena. Jak nicotný byl však jejich titul, viděti jest zejména z toho, že Bosna byla rozšiřována i na újmu Chorvatska. A Árpádovci byli přece i králi chorvatskými. Kdyby byli dovedli moc svou uplatniti naproti bosenským bánům, nebyli by dopustili, aby území chorvatské, nad nímž sami již od r. 1102 byli pány, na prospěch bosenského bylo zmenšováno.

O nicotnosti titulu krále Rámy svědčí m. j. i to, že jen v Uhrách rozuměli Rámou celou Bosnu, tak, jak znenáhla územně vzrůstala, t. j. území asi toho rozsahu, jako jest dnešní Bosna i s Hercegovinou. V Bosně samé i ve státech sousedních se výrazu toho ani neužívalo. Titul »rex Ramae« zalíbil se patrně uherským králům pro své stáří, a smysl jeho byl čím dále tím více rozšiřován, jak vzrůstalo i území staré Bosny. Výsledky staletých dynastických snah *bosenských* bánů připadnouti měly králům *Uherským*. Chápeme proto úsilí Štěpána Tvrdka, aby z Bosny učinil nezávislé království. Uznal sice nominální svrchovanost Uherského krále nad královstvím Bosenským, ale ve skutečnosti vládl úplně samostatně. Teprve za Sigmunda Uherského počala se horšiti situace pro krále Bosenské. Upadli následkem anarchických choutek mocných feudálních velmožů ve skutečnou závislost na králích uherských. Ale ani tím neprestalo Bosenské království jako zvláštní stát existovati, až teprve r. 1463 vyvráceno bylo od Turkův. Hercegovina počala se teprve v XV. stol. vyvíjeti ve zvláštní stát, a padla brzo po Bosně rovněž za oběť tureckému vývoji (r. 1482). Za panství tureckého stala se Bosna největší podporou islamu na Balkáně. Poturčená šlechta bosensko-hercegovská vládla v obou těch zemích téměř neobmezeně. Křesťanství se přidržel jen prostý chorvatský a srbský lid, utiskovaný od muslimských begů a spahijů, vzdorujících často samému sultánu. Vzdor jejich dosáhl vrcholu ve

stol. XIX. Po celou prvou polovici stol. XIX. bouřilo se bezuzdné panstvo bosensko-hercegovské proti reformám, zaváděným tehdy v Turecku, a tedy i v Bosně a Hercegovině. R. 1851 bylo konečně poslední jich vzbouření potlačeno. Od té doby bojují za svobodu Bosny a Hercegoviny i za svoji svobodu hlavně pravoslavní Srbové. Podporoval je srbský kníže Michal, který udržoval spojení nejen s nimi, nýbrž i s muslimany a katolíky Bosny a Hercegoviny a soustavně pracoval o osvobození obou těch zemí, až mu to náhlá smrt (r. 1868) překazila. Po několika letech vypuklo (r. 1874) vzbouření v Nevesinji a v zápětí na to r. 1875 povstání Srbů hercegovských. Byl to výsledek rostoucího politického vědomí, jež nalézalo oporu v Černé Hoře. Kláštery černohorské, zejména Ostrožský, poutaly k sobě nespokojené hercegovské obyvatelstvo, jež se tam scházelo a umlouvalo o povstání. Z Hercegoviny povstání se rozšířilo do Bosny. Srbsko a Černá Hora sympatisovaly s povstáním a chtějíce zabráti Bosnu a Hercegovinu, vypověděly Turecku válku, jež se skončila pro Srbsko nešťastně. Prostřednictvím Ruska ujednáno příměří a dne 1. března 1877 konečný mír. Po surovostech, páchaných Turky na Bulharech, vypukla však válka rusko-turecká. Rusku záleželo na tom, aby Rakousko zachovalo neutralitu, a proto bylo odhodláno nabídnouti Rakousku z příští kořisti značný díl. Již za srbsko-turecké války sešel se rak. císař František Josef a ruský císař Aleksandr II. v Zákupcích a uzavřeli tu 8. čce 1876 důvěrnou dohodu pro případ války rusko-turecké. »Pro případ, že by zvítězil islam, oba státy souhlasily, aby učiněna byla opatření za účelem přetržení surovostí musulmanů proti křesťanskému obyvatelstvu, a aby bylo naléháno na zavedení reformy v Bosně a Hercegovině. Pro případ, že by zvítězili křesťané, státy nedopustí, aby vznikl (na Balkáně) velký slovanský stát. K Srbsku mohou býti připojeny některé kraje u řeky Driny v Bosně, k Černé Hoře část Hercegoviny, za to však i Rakousko musí obdržeti turecké Chorvatsko a některé kraje Bosny podél hranic...« Rakousko-Uhersko, a zejména hr. Andrassy neshledávali původně výhodným, aby k monarchii připojeny byly chudé a kulturně málo pokročilé turecké provincie. Brzo však se vojenská strana

rozhodla pro připojení celé Bosny, a ne snad jen tureckého Chorvatska.

Po nešťastné pro Srbsko válce s Tureckem pokoušely se velmoci ještě jednou o zamezení branné intervence ruské na Balkáně svoláním konference do Cařihradu (22. pros. 1876—20. ledna 1877). Podle usnesení této konference měly Bosna a Hercegovina (podobně jako Bulharsko) obdržeti samosprávu s křesťanským vladařem v čele, který by byl jmenován sultánem v dohodě s velmocmi na pět let, dále s výhradou používání polovice zemských příjmů pro potřeby obou zemí a se zajištěním jazyka v zemi obvyklého jakožto jazyka úředního a zemského sněmu. Turecko odmítlo přijati tyto požadavky.

Schylovalo se k válce rusko-turecké, a tu vyjednávalo dále mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem o neutralitu tohoto druhého státu, a sice na základě původní dohody Zákupské. Konečně uzavřeny dvě konvence, vojenská, podepsaná 27. ledna 1877 ve Vídni, a politická, datovaná 15. ledna 1877 a podepsaná 18. března 1877 v Pešti. Za neutralitu bylo ve vojenské konvenci Rakousko-Uhersku zůstaveno na vůli, jakým způsobem a kdy chce obsaditi Bosnu a Hercegovinu. V konvenci politické pak ujednáno mezi jiným: *Bude-li uznána neodvislost Srbska a Černé Hory, a ukáže-li se, že jest Turecko neschopno udržeti pořádek v Bosně a Hercegovině, bude Rakousko-Uhersko oprávněno obě tyto provincie obsaditi a spravovati.*

Po vypuknutí rusko-turecké války (v dubnu r. 1877) Rakousko zachovalo vzhledem k úmluvě Zákupské a dalším ujednáním s Ruskem neutralitu. Podle 14. čl. míru San Stefanského, uzavřeného 3. března 1878, měla Bosna a Hercegovina obdržeti autonomii, navrženou konferencí Cařihradskou se změnami, jež by stanoveny byly společnou dohodou Porty s vládami ruskou a rakousko-uherskou. Smlouva San Stefanská byla revidována na kongresu Berlínském (13. června—13. čce 1878) v neprospěch Ruska. Čl. 25. smlouvy Berlínské uděleno Rakousko-Uhersku právo obsaditi a spravovati Bosnu a Hercegovinu. O povaze a trvání této správy nebylo nic stanoveno. Článek uvedený stílisován byl zúmysla příliš stručně a nejasně. Signatární mocností Berlínské smlouvy nechtěly vytvořiti v Bosně

a Hercegovině definitivní státoprávní a mezinárodně právní stav. Aby Turecko snáze přistoupilo na znění čl. 25. Berl. smlouvy, Rakousko-Uhersko uznalo nejprve tajně a pak veřejně v Cařihradské konvenci ze 21. dubna 1879 sultánovu právní suverenitu nad Bosnou a Hercegovinou. Faktické poměry byly však silnější než znění smluv. Rakousko-Uhersko počalo vykonávati v okupovaných provinciích státní moc ve všech jejích úkonech a oborech, v zákonodárství, správě i soudnictví, po stránce nejen vnitrostátní, nýbrž i mezinárodní, bez jakékoli předběžné dohody se sultánem, bez jeho schválení, vlastním jménem a právem, nikoli jménem Turecka, bez intervence, s vědomím a tacito consensu signatárních států Berlínské smlouvy, také bez odporu a námitek Turecka samého.*) Tuto faktickou suverenitu vykonávalo Rakousko-Uhersko nad Bosnou a Hercegovinou po plná tři desetiletí. Právní suverenita nad oběma zeměmi náležela však ještě po r. 1878 sultánovi. Suverenita náležela mu jen jako bezvýznamné nudum jus. Bylo tu na straně Turecka právo, ale právo prakticky bezcenné, poněvadž se proti vůli faktického držitele nedalo vykonávati. Bosna a Hercegovina byly v postavení právnícky nemožném. Proto se odhodlal panovník Rakousko-Uherský dne 5. října 1908 k tomu, že vlastnoručními listy k předsedům ministerstev rakouského a uherského, ke společnému ministru vnějších záležitostí a ke společnému ministru financí vztáhl práva své svrchovanosti na Bosnu a Hercegovinu, zavedl pro tyto země trůnní právo platné v ostatní monarchii (pragmatickou sankci) a slíbil jim ústavní zřízení. Rozhodnutí císaře Františka Josefa vzbudilo sice v Evropě veliký rozruch, a bezmála bylo by došlo k válce mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem, avšak diplomatickému jednání podařilo se záležitost urovnati.

Zevnějším podnětem k rozhodnutí rakousko-uherského panovníka v příčině Bosny a Hercegoviny byla jednak okolnost, že se vzrůstem národního uvědomění v okupovaných zemích tamní Srbové a muslimové počali se organisovati i politicky, jednak prohlášení v Turecku ústavy (dne

*) Trakal, Bosna a Hercegovina po stránce práva mezinárodního. (Praha, 1909).

24. čce 1908). Již r. 1906 podali bosensko-hercegovští spisovatelé a publicisté bez rozdílu národností i víry vládě memorandum, v němž žádali pro Bosnu a Hercegovinu za svobodu tisku a slova, za svobodu spolčovací a shromažďovací. Důsledkem tohoto memoranda vydán byl pro okupované země nový tiskový zákon sankcionovaný panovníkem dne 13. ledna 1907. Zákon tento však nevyhovoval přání obyvatelstva, i podaly proti němu opoziční časopisy společnému ministerstvu financí protest. Ještě téhož roku (v listopadu 1907) sešli se v Sarajevě srbští předáci k poradě o postavení srbského národa v okupovaných zemích a usnesli se na resoluci, v níž se vyslovuje nutnost politické a hospodářské organisace na nejširším demokratickém základě, potřeba autonomie, zajištění občanské svobody i ústavního života a nutnost společného postupu všech živlů národa a zejména s muslimany. Zároveň usneseno svolatí do Sarajeva nejdéle do tří měsíců národní skupštinu. Ke svolání skupštiny zvolen šestičlenný výbor. Vláda vystoupila sice proti této politické organisaci bosenských Srbů a musulmanů, ale když byla v Turecku vyhlášena ústava, nezbylo než odhodlati se k aneksi a povoliti ústavní zřízení i pro Bosnu a Hercegovinu. Stalo se to současně s prohlášením Bulharska za suverenní stát.

Srbsko vidouc, že aneksi Bosny a Hercegoviny k Rakousko-Uhersku je zmařen plán velkého státu Srbského na Balkáně, hledělo pohnouti evropské velmoci k tomu, aby anekse neuznaly. Nezdařilo se to, jako se nezdařilo ani, aby Srbsku a Černé Hoře se dostalo z Bosny a Hercegoviny úzkého pruhu území směrem k Jaderskému moří, aby oba srbské státy měly svobodný a snadný odbyt pro své zboží.

Sotva byla anekse prohlášena, počalo se ve veřejnosti uvažovati o tom, jak příslušnost bývalých okupovaných provincií k monarchii bude upravena. Již předem byla vyloučena taková úprava, kde by Bosna a Hercegovina nebyly ničím jiným než územím monarchií pouze ovládaným, t. j. pouhým předmětem obou států, Rakouska a Uherska. Úpravě této vadil důvod, pro který byla prohlášena anekse. Došloť k aneksi jen proto, aby Bosně a Hercegovině poskytnuta byla ústavní zřízení. Jinými slovy, Bosna a Hercegovina neměly zůstatí jen územím ovládaným, jen státním

předmětem, nýbrž mělo se jim dostati — byť snad jen měrcu obmezenou — povahy státní osobnosti. Obyvatelstvo zemí těchto mělo se účastniti vykonávání státní moci nad Bosnou a Hercegovinou.

Poněvadž tedy dotčená úprava byla vyloučena, zbývaly možnosti jiné. Jedna z nich by byla, aby Bosna a Hercegovina byly spojeny s jedním nebo druhým státem monarchie, ať už s Rakouskem či s Uherskem. Překážek pravních tu není, ale jsou tu překážky faktické. Ani jeden ani druhý stát nepřipustí, aby Bosna a Hercegovina připadly státu druhému. Uhry domnívají se sice, že mají na obě ty země nároky historické, ale nároky ty jsou nicotné. Titul »rex Ramae« znamenal jen o málo více než podobné tituly králův uherských: rex Rasciae (král srbský), rex Galiciae et Lodomeriae atd. Tituly tyto označovaly pouze, že král Uherský v některých dobách vykonával anebo vykonávati chtěl svrchovanost nad sousedními zeměmi. Jsou to tituly z doby lenního práva, které nyní již jest zrušeno, tituly, které měly význam jen politický, nikoli státoprávní, tituly, jimiž se sice stále udržovaly politické aspirace Uherských králů, jež však praktických důsledků neměly. A co jest nejdůležitějšího, spočívaly-li řečené tituly vůbec na nějakém reálním základě, pominul jich význam dobytím Balkánského poloostrova od Turků. Když aspoň Ferdinand I., zakladatel nynějšího mocnářství, spojil trůn rakouský, český a uherský, náležela Bosna už dávno Turkům, a tito zmocnili se záhy i většiny území koruny Svatoštěpánské, tak že faktické dědictví Habsburků po bývalých králích uherských bylo pramalé. Na uskutečňování suzeránských titulů nebylo ani pomyslení, naopak běželo o to, aby vlastní země koruny Uherské byly vysvobozeny z rukou tureckých. A to se podařilo teprve po nepřetržitých bojích, po obětech přinášených po celého téměř půl druhého století nejen národy uherskými, nýbrž i obyvatelstvem zemí rakouských a zvláště českých. Uhři neměli by dnes zapomínati, že osvobození jich samých z moci turecké nebylo jejich vlastním dílem, a že zejména ne poslední zásluha náleží zemím českým.

Podobně má se věc s Bosnou a Hercegovinou. Došlo-li již r. 1878 k okupaci obou těchto zemí, a bylo-li lze s velí-

kými obětmi udržovati po tři desetiletí rádnou správu okupovaného území, nebylo to jen zásluhou obyvatelstva uherského, nýbrž společnou zásluhou veškeré monarchie, a dokonce nejméně přispěl k nynějšímu stavu pouhý titul krále Rámského.

Ze všech těchto důvodů nelze uznati, že by Uhersko mělo nějaké právní nároky na to, aby Bosna a Hercegovina připojeny byly k Uhrám. Mohlo-li by se vůbec o nějakých nárocích mluvit, mělo by je spíše Chorvatsko,*) poněvadž západní část Bosny náležela kdysi k Chorvatsku, a poněvadž mimo to Bosna a Hercegovina jsou obývány od Srbo-Chorvatů, tedy živlu identického s obyvatelstvem království Chorvatského. Takovéto přičlenění Bosny a Hercegoviny k monarchii rádi by viděli Chorvaté. S Dalmácií, která by k novému chorvatsko-srbskému komplexu zemí měla připadnouti, vzniklo by na jihu monarchie dosti velké samostatné území státní, a mocnářství stalo by se trojdílným. Tato nová úprava mocnářství vyžadovala by souhlasu obou států, z nichž se monarchie skládá, ale ten se dá sotva očekávatí.**)

Byla by možná i ta formace, že by z pouhých okupovaných zemí vytvořeno bylo nové, třetí státní těleso monarchie, že by pouze Bosně a Hercegovině byla přiznána povaha skutečného státu, který by o svých záležitostech úplně samostatně rozhodoval, který by měl nejen svůj vlastní sněm a svou legislativu, nýbrž i svou exekutivu a zejména ministerstvo sněmu zodpovědné. Rozumí se, že nová formace vyžadovala by změny i v právu dynastickém. Poněvadž společný panovník jest císařem jen vzhledem k Rakousku, nikoliv i vzhledem k Uhersku, kde vládne jako král uherský a chorvatský, musel by i pro panovníka třetího státu zřízen býti nový vládní titul, na př. král Bosenský.

Tato trialistická úprava mocnářství působila by jistě anomalie a přičila by se historickému vývoji mocnářství.

*) Nároky Chorvatska na Bosnu dokazuje *Petrinjenis, Bosnien und das kroatische Staatsrecht* (Záhřeb, 1898).

***) Na obtíže přeměny nynějšího dualismu rakousko-uherského v jinou státní organizaci dobře upozorňuje *Ludvík hr. Creneville* v brožuře *Oesterreich-Ungarns Wirtschaftspolitik, Balkanpolitik und Staatsverfassung* (Víděň a Lipsko, 1910), str. 60 a násl.

S trialismem rakousko-česko-uherským monarchie započala. Snahy dynastie nesly se k tomu, aby jednotlivé státy, pokud se týče země mocnářství tak se sblížily, že by z nich mohl býti utvořen stát jeden. Nepodařilo se to sice, ale místo trialismu došlo k dualismu, v němž starý stát Český až na jisté fragmenty zanikl. A nyní mělo by býti obnovováno, co dříve bylo potíráno. Při tom pak byla by přiznána státní individualita území a obyvatelstvu stojícímu po mnohé stránce nejen daleko za státem Rakouským i Uherským, nýbrž i daleko za bývalým státem Českým. Země koruny České představují jak územně, tak obyvatelstvem celek mnohem větší než Bosna a Hercegovina. Země koruny české vytvořily si kdysi svou vlastní činností samostatný státní život, země těch nenabyla dynastie výbojem anebo podobným způsobem, nýbrž volbou národa, země ty stojí kulturně v popředí všech zemí celého mocnářství. Přes to přese všechno nepožívají země koruny České ani té míry státní samostatnosti, jaká byla přiznána r. 1868 království Chorvatskému. Trialismem dostalo by se však Bosně a Hercegovině mnohem více. Neboť pak by bosensko-hercegovští státní občané nejen sami rozhodovali o svých státních záležitostech, nýbrž měli by vliv i na řízení celé monarchie. Anomalií bylo by také, kdyby snad měly býti zřízeny třetí delegace, jež by se počtem členů rovnaly delegacím rakouským i uherským. A jednou z největších anomalií by bylo, kdyby obyvatelstvo nemající vůbec žádné ústavní minulosti, obyvatelstvo, jež jest pouze částí téhož etnického celku, který sídlí v sousedním Chorvatsku, požívatí mělo větší státní samostatnosti než občané chorvatští.

Z důvodů těchto — nehledíc ani k odporu Rakouska i Uherska — dalo se již předem očekávatí, že Bosně a Hercegovině nedostane se v rámci Rakousko-Uherska povahy samostatného státu. Zbývala ještě jedna možnost, přiznati totiž Bosně a Hercegovině jistou samostatnost, ale nikoliv tak rozsáhlou, aby monarchie upravena byla po trialistickou. Dne 17. února 1910 byly sankcionovány a dne 20. února v Sarajevě vyhlášeny *ústavní zákony* pro bývalé okupované země Rakousko-Uherska, a sice *zemský statut, volební řád a jednací řád pro zemský sněm, zákon spolkový a shromažďovací* jakož i *zákon o okresních radách*. V zem-

ském statutě neřeší se otázka státoprávního přiřčení Bosny a Hercegoviny k monarchii. Anektované země nebyly připojeny ani k Rakousku ani k Uhersku, ani nebyl zřízen trialism. Přece však dostalo se Bosně a Hercegovině mnohem lepšího státoprávního postavení, než je mají království a země zastoupené na říšské radě, ba do jisté míry než je má Chorvatsko-Slavonsko. Anektované země jsou podle zemského statutu bosensko-hercegovského zvláštním územím se zvláštním státním občanstvím^{*)} a se zvláštní legislativou, arci velmi nedokonalou, ale bez vlastní exekutivy. Ve správě Bosny a Hercegoviny a organizaci i kompetenci soudních a správních úřadů nenastala vydáním ústavních zákonů nijaká změna. Společné c. a k. ministerstvo financí povede tudíž i nadále v nejvyšší instanci zemskou správu bosensko-hercegovskou, a zemská vláda bude mu podřízena a zodpovědna.

Zemský sněm má 92 členy, a sice 20 virilistů a 72 volené poslance. Patnácte virilistů, a to po pěti připadá na tři hlavní konfese, pravoslavnou, muslimskou a katolickou, mezi něž jsou poměrně rozděleny i mandáty poslancké. Podle statistických dat z r. 1907 měl se poměr pravoslavných k muslimanům a katolíkům v zemi přibližně jako 8:6:4.^{**)} Tento poměr jest zachován při rozdělení mandátů mezi jednotlivé konfese ve třech kuriích. Kurie první skládá se z nejzámožnějšího obyvatelstva, hlavně velkostatkářů, jakož i z inteligence. Pouze při volebním právu v této kurii zaveden jest jistý census, buď majetkový (placení daně) nebo duševní (požadavek jistého stupně inteligence, pokud se týče požadavek úředního povolání). Ve druhé kurii volí beze všeho censu všichni k volbě oprávnění obyvatelé měst, a v kurii třetí — rovněž bez censu — oby-

*) Na věci nic nemění, že státní občanství bosensko-hercegovské v zemském statutě se nazývá pouze *zemskou příslušností*. Poněvadž občané bosensko-hercegovští nejsou ani státními občany rakouskými ani uherskými, a beze státního občanství býti nemohou, nezbyvá než pokládati jejich zemskou příslušnost za státní občanství bosensko-hercegovské.

***) Roku 1907 bylo v Bosně a Hercegovině 782.831 pravoslavných (Srbů), 602.200 musulmanů, 400.481 římsko-katolíků, 11.007 židů (z toho 7.774 španělských a 3233 německých) a 6747 evangelíkův.

vatelé venkovských obcí. Při rozdělení mandátů hledělo se tedy nejen ke konfesím, nýbrž i ke stavovským a místním zájmům obyvatelstva. Ze 72 poslanců připadá jich 18 na I. kurii, 20 na II. kurii, 34 na III. kurii. V I. kurii mají katolíci 4 mandáty, muslimani 6, pravoslavní 8; v kurii II. a III. připadá na katolíky 12 mandátů, na muslimany 18, na pravoslavné 23. Kromě toho obdrželi židé ve druhé kurii jeden mandát.

Ve druhé a třetí kurii zavedeno jest všeobecné volební právo. Voliti jsou tam oprávněni: 1. všichni bosensko-hercegovští zemští příslušníci mužského pohlaví, kteří v den volby dovršili 24. rok věku, jsou svéprávní a mají v zemi stále bydliště nejméně po jeden rok, 2. za týchž předpokladů oni rakouští a uherští státní příslušníci, kteří a) jsou v civilní správní službě Bosny a Hercegoviny jako zemští úředníci nebo učitelé, nebo b) stojí v bosensko-hercegovské zemské železniční službě, nebo c) mají právo voliti v některé obci těchto zemí.

Volitelní do zemského sněmu jsou všechny k volbě oprávněné osoby mužského pohlaví, jež dovršily 30. rok věku a nalézají se v plném požívání občanských práv, vyjímajíc aktivně sloužící úředníky a zřizence v civilní správní službě Bosny a Hercegoviny jakož i při bosensko-hercegovských zemských drahách, dále vyjímajíc učitele a zřizence veřejných škol.

Hlasování v prvé a druhé kurii jest tajné (volba koná se písemně), v kurii třetí však veřejné (vzhledem k velkému počtu analfabetů volí se ústně). V první kurii, rozdělené na dvě voličské třídy, tvoří celá země pro každou ze tří hlavních konfesí zvláštní volební okres, tak že se tu volí podle listinného skrutinia. Naproti tomu pro volbu poslanců druhé a třetí kurie rozdělena jest země na konfesní volební okresy, z nichž každý volí jednoho poslance.

Do působnosti bosensko-hercegovského sněmu spadají v oboru zákonodárství záležitosti výhradně bosensko-hercegovské. Vyloučeny jsou tedy z jeho kompetence společné věci rakousko-uherské, dále ty věci, jež se upravují společným dorozuměním obou států monarchie, také smlouvy v příčině vzájemných obchodních a stykových poměrů, pak vojenské záležitosti, jež spadají do kompetence zastupitel-

stev obou států, Rakouska i Uherska (zákonodárství o branné povinnosti, povolování branců a stanovení branceckého kontingentu, pak opatření v příčině ubytování a zásobování vojska a všechny jiné branné moci se týkající záležitosti) a konečně záležitosti, jež se týkají sice jen Bosny a Hercegoviny, ale podle zák. ze 22. února 1880 č. 18 ř. z. jen za souhlasu obou států monarchie mohou býti upravovány. Kompetence vyměřená bosensko-hercegovskému sněmu jest velmi rozsáhlá. Sněm bude moci samostatně upravovati celé obory soukromého i veřejného práva, které v zemích rakouských i uherských jsou vyhrazeny zastupitelstvu říšskému (říšské radě rakouské, pokud se týče říšskému sněmu uherskému). Důležité jest také, že sněm bosensko-hercegovský upravovati bude samostatně zemské finance. Po té stránce jest na tom Bosna s Hercegovinou mnohem lépe než Chorvatsko, které má finance společné s královstvím Uherským. Sněm anektovaných zemí nejen že si bude stanoviti rozpočet, on bude také prováděti svou vlastní berní politiku — arci jen co se týče daní přímých, on bude dále rozhodovati o zemských výpůjčkách a bude také nakládati zemským majetkem. Do působnosti sněmu spadá dále úprava agrárního práva, t. j. podílnického pachtu dědičného (kmetského práva). V rukách sněmu bude i zemědělská a živnostenská politika a zřizování dopravních prostředků, zejména cest a silnic. Pokud běží o železnice, bude moci sněm jednat jen o těch drahách, o kterých budou podány vládní předlohy.

Velice bude však spoután bosensko-hercegovský sněm ve své působnosti vlivem vlád obou států monarchie. Souhlasu obou vlád bude potřebl ke všem vládním předlohám ještě před jejich podáním ve sněmu. Také osnovy zákonů na sněmě již přijaté předkládány budou po návrhu zemské vlády společným ministrem financí panovníkovi k sankci, teprve když se dosáhne souhlasu obou vlád monarchie.

Velkým nedostatkem bosenské ústavy jest, že sněm nemá práva měniti zemský statut, tak že případné změny budou zase jen oktrojovány. Ústava, jež byla novým členským zemím monarchie udělena, jest nedokonalá nejen věcně, svým obsahem, nýbrž i formálně, svým původem. Tak jako byla panovníkem jednostranně oktrojována (arci v do-

rozumění s vládami obou států mocnářství), tak asi bude zase měněna. Jest to tedy ústava nesamostatná, na jejíž vznik i další vývoj měly, pokud se týče budou mítí vliv vlády obou států monarchie, majíce možnost objem ústavnosti bosensko-hercegovské rozšiřovati i zužovati. Rakousko i Uhersko podrží tedy nad Bosnou a Hercegovinou dosavadní coimperium, a země anektované budou na obou státech mocnářství záviseti nejen v oboru exekutivy, nýbrž i v oboru zákonodárství, jež jest nesamostatné také proto, že nebyla současně s ním zřízena i zvláštní zemská vláda, zodpovědná sněmu.

Jednací řád pro bosensko-hercegovský zemský sněm jest velmi přísný a dává presidentovi sněmovny neobyčejně velká práva, zejména velikou moc disciplinární. Obstrukce není v bosensko-hercegovském zemském sněmě vůbec možná, naopak jednací řád má četná ustanovení, kterými se zajišťuje rychlé jednání. President určuje postup předmětů, o nichž se má jednat, a stanoví denní pořádek, může však během sezení pořádek ten změnit, předměty jeho odložit, nebo v naléhavých případech nové předměty dáti na program atd.

Celkem vzato, ústavní zákony pro Bosnu a Hercegovinu značně zklamaly. Čekalo se mnohem více než bylo poskytnuto. Ale i tak znamenají nové zákony nemalý pokrok proti dřívějšímu. Slovanskému obyvatelstvu nejjihnější části monarchie poskytuje se možnost, aby se účastnilo řízení veřejných záležitostí své vlasti. Když nic jiného, dosáhne se novými ústavními zřízeními v nejmladší části mocnářství aspoň toho, že slovanské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny bude vedle vlád obou států monarchie spolurozhodovati o svých vlastních osudech a sblížovati se kulturně i ústavně s příbuzným obyvatelstvem zemí sousedních, Chorvatsko-Slavonska a Dalmacie. Je-li dnes ještě myšlenka trialismu v Rakousko-Uhersku trochu odvážná, přestane jí býti za nějaký čas, až obě anektované země kulturně a ústavně tak daleko pokročí, aby jim ve spolku s Chorvatsko-Slavonskem a Dalmácií státní osobitost nemohla býti upírána. Prozatím záležitosti bude velmi mnoho na politické rozvážnosti obyvatelstva, dovedou-li se tři hlavní konfese v zemi, a zejména Chorvaté a Srbové dobře snášeti a plnou měrou užívati

svobod ústavně nyní zaručených. Ne méně bude záležeti na tom, dovedou-li oba státy monarchie provozovati v příčině Bosny a Hercegoviny jediné správnou politiku, aby anektované země nejen nebyly ve svém přirozeném kulturním vývoji zdržovány, nýbrž aby vývoji tomu spíše bylo napomáháno. Opatrná musí býti vládní politika hlavně vůči bosensko-hercegovským Srbům. Vláda musí se nejúzkostlivěji vyhýbatí všemu, co by zavdávati mohlo podnět k sebe menším steskům s jich strany. Jen tak se vyvaruje, aby na jihu monarchie nevznikla nová irredenta, mnohem nebezpečnější než irredenta italská.

BULHAŘI.

Nejmladší slovanský stát jest Bulharský. Za panství tureckého bylo nynější Bulharsko pouhým dunajským vilájetem Otomanského státu a sdílelo podobný osud jako ostatní turecké provincie. Jakési známky zvláštního autonomního života projevovali Bulhaři ve svých církevních obcích organisovaných při chrámech. Vedle autonomní organisace církevní vyvinula se u nich i jistá autonomie v oboru školství. To byly zárodky, z nichž vyrostlo časem i hnutí politické. Politicky počali se Bulhaři probouzeti, když viděli vzory u Rumunů, Srbů a Řeků. Trvalo však dlouho, než politické jejich snahy provázeny byly výsledkem. Dříve se emancipovali v oboru církevním, dodělavše se r. 1870 vlastního exarchátu. Po několika letech následovala i emancipace politická. Idea svobodného Bulharska, jež vznikla již před Krymskou válkou, pěstována byla zvláště po uzavření Pařížského míru. Revolucí měli Bulhaři dosíci samostatnosti. Původcem takové myšlenky byl Jirí Stojkov Rakovský († 1867), a drželi se jí zejména i Ljuben Karavelov, Vasil Levský a j. Vhodná doba k jejímu uskutečnění přiblížila se teprve v l. 1875 a 1876, když vypukla v Turecku řada povstání, započatých (v čci 1875) povstáním hercegovským. Zabití francouzského a německého konsula v Soluně a surovostí, jichž se dopouštěli Turci na povstalých Bulharech, způsobily intervenci evropských velmocí. Na konferenci v Cařihradě v prosinci 1876 předložil Chaudordy, mimořádný vyslanec Francie, jménem velmocí Turecku osnovu

reformem týkajících se Srbska, Černé Hory, Bulharska, Bosny a Hercegoviny. Území obývané Bulhary mělo býti rozděleno na dvě provincie, východní s hlavním městem Trnovem, a západní s hlavním městem Sofií. Správa těchto provincií měla býti odevzdána křesťanským gubernátorům, jmenovaným Portou v dorozumění s velmocemi na pět let a nesesaditelným beze svolení velmocí. Území to mělo se rozdělití na kantony (okolíje) s 5000—6000 obyv.; několik okolijí dohromady tvořiti mělo sandžak. Správu okolijí měli vésti mudírové, jmenovaní gubernátorem vždy ze dvou kandidátů navrhovaných okolijí. V čele sandžaků státi měli mutesarifové, jmenovaní Portou v dorozumění s velmocemi. Gubernátoři měli spravovati svou provincii za pomoci národního shromáždění, složeného ze zástupců volených kantonnými (okolijiskými) radami. Národní shromáždění pak mělo voliti 10člennou stálou radu gubernátorovu. Úkolem národního shromáždění mělo býti stanovení budžetu a rozvrhování daně. Mezinárodní kontrolní komise měla bděti nad prováděním reformem.

Zástupci Turecka nechtěli přijmouti předložený návrh reformem, vymlouvajíce se, že vyhlášená právě ústava turecká mění situaci a že zabezpečuje svobodu všem národnostem. Konference se rozešla bez výsledku. Došlo k válce pro Turecko nešťastné. Co nechtěla Porta povolití dobrovolně, k tomu byla donucena mírem, uzavřeným v San Stefano dne 19. února (3. března) 1878. Bulharsko uznáno za autonomní vasalské knížectví Turecka s křesťanskou správou a národním vojskem. Shromáždění notáblů mělo se sejíti v Plovdivě nebo Trnově a vypracovati ještě před volbou knížete pod vedením cis. ruského komisaře a v přítomnosti komisaře tureckého organický statut pro vnitřní správu země, podobný statutu rumunských knížectví, sepsanému po míru Drinopolském r. 1830.

Mír San-Stefanský revidován byl na *Berlínském kongresu*. Ve čl. 1. stanoveno: Bulharsko povyšuje se na autonomní poplatné knížectví pod svrchovaností Jeho Cís. Veličenstva sultána; má obdržeti křesťanskou vládu a národní vojsko. Ve čl. 2. výtčen rozsah nového knížectví, a siče menší, než jak tomu mělo býti podle smlouvy San-Stefanské. Knížectví Bulharské obmezeno jen na území mezi Du-

najem a Balkánem, kdežto z území prostírajícího se na jih od Balkánu utvořena Východní Rumelie, provincie ponechaná pod nejvyšší mocí sultánovou s autonomní správou a křesťanským generálním gubernátorem (čl. 13. Berl. sml.). Makedonie zůstavena byla Turecku, Dobrudža dána Rumunsku a Nišsko Srbsku. Ve čl. 3. potvrzeno ustanovení San-Stefanského míru o volbě bulh. knížete a dodáno: Žádný člen panujících rodů velmocí evropských nesmí býti zvolen za bulharského knížete. Ve čl. 4. přijata zásada, že při volbách (do shromáždění notáblů) a při vypracování organického statutu, pokud běží o místa, kde jsou Bulhaři pomíšeni s tureckým, rumunským, řeckým a jiným obyvatelstvem, má se hleděti k právům a potřebám tohoto obyvatelstva. Ve čl. 5. stanovena jako podklad veřejného práva v Bulharsku tato pravidla: Rozdíl v náboženství a víře nemůže býti příčinou vyloučení nebo nezpůsobilosti něčí, jde-li o užívání práv občanských a politických, o přípustění k veřejným úřadům, funkcím a místům čestným neb o provozování řemesel a průmyslu, nechť jest to kdekoli. Všem bulharským příslušníkům i cizincům pojišťuje se svoboda a veřejné vykonávání všech kultů, a nesmějí se činiti překážky ani hierarchické organisací rozličných náboženských společností ani jejich poměru k duchovním představeným. Podle čl. 6. věsti měl císař ruský komisař prozatímnou správu Bulharska až do sepsání organického statutu. Tato prozatímná správa neměla podle čl. 7. trvati déle než devět měsíců, počítaných od výměny ratifikací Berl. smlouvy. Ve čl. 8. ustanoveno: Obchodní a plavební smlouvy jakož i všechny ostatní úmluvy a konvence, jež byly uzavřeny mezi cizími mocnostmi a Portou a dosud jsou ještě v platnosti, budou zachovávány i v knížectví Bulharském, a nemohou v nich býti učiněny žádné změny, týkající se nějaké velmoci, pokud tato nedá k tomu svolení. . . . Immunity a výsady cizích poddaných jakož i konsulské soudnictví a právo ochrany, jak zavedeno jest kapitulacemi a zvyklostmi, zůstanou v plné platnosti, dokud nebudou pozměněny za souhlasu zúčastněných stran. Čl. 9.: Výše ročního poplatku, jež bude knížectví Bulharské platiti suverennímu dvoru . . . , určí se dohodou signatárních mocností koncem prvního roku působnosti nové organizace. Plat tento bude

vyměřen podle průměrných příjmů knížectví. Poněvadž Bulharsko převezme část veřejného dluhu tureckého, velmocí při určování tohoto tributu vezmou v úvahu část tohoto dluhu, která dle slušného poměru může býti knížectví uložena.

Pomíjejíce ostatní články Berlínské smlouvy, týkající se Bulharska a Vých. Rumelie, přejdeme hned k organisování nových dvou bulharských zemí. Pokud běželo o knížectví Bulharské, připadl úkol organisovati prozatímnou správu země ruskému komisaři kníž. A. M. Dondukovu-Korsakovu, bývalému kijeverskému, volyňskému a podolskému generálnímu gubernátorovi. Podle smlouvy San-Stefanské mělo se to státi do dvou let, avšak na Berlínském kongrese byla tato lhůta zkrácena na devět měsíců, do jejichž uplynutí mělo shromáždění notáblů vypracovati definitivní statut pro správu země. Organisací Východní Rumelie provésti měla podle čl. 18. Berl. sml. mezinárodní evropská komise společně s tureckou vládou. Do příchodu dotčené komise zdržoval se kn. Dondukov-Korsakov ve Vých. Rumelii, načež se odstěhoval do Sofie, odevzdav civilní správu Vých. Rumelie generálu Stolypinu. Prozatímná správa Bulharského knížectví spočívala v tom, že organisováno bylo vojsko, zřízena vojenská škola pro bulharský vojenský dorost, upravena branná povinnost, zřízena policie, organisováno soudnictví, finance atd. Tento veliký úkol jakož i jiné práce, jichž vyžadovalo provedení jednotlivých článků Berl. smlouvy, týkajících se Bulharska a jeho poměru k Turecku, vykonal kn. Dondukov-Korsakov společně se šestičlennou ministerskou radou, již měl k ruce. Ruskému komisaři a jeho radě připadl dále úkol připravit pro shromáždění bulharských notáblů organický statut pro správu země. Za základ statutu vzata srbská ústava z r. 1869. Jakýsi Juzefović přeložil ji do ruštiny a připojil paralelní místa z ústavy rumunské, kteráž podobně jako srbská sepsána byla podle ústavy belgické (jíž stojí mnohem blíže než ústava srbská). Svou vnější formou a na mnoha místech i v samém textu osnova shoduje se s ruskými »základními zákony«. Konečně bylo v ní přihlédnuto i k mínění několika předních Bulharů, kteří byli požádáni o radu. Na to byla ruská osnova knížetem Dondu-

kovem-Korsakovem poslána do Petrohradu k revisi se strany císaře. Císař dal jí prozkoumatí zvláštní komisi pod předsednictvím kníž. S. N. Urusova složené ze státního sekretáře Bruna, z místoředitele asijského departementu Melnikova a z profesora státního práva na petrohradské universitě Gradovského. Prof. Gradovskij prohlásil však, že jest málo obeznámen s poměry bulharskými, a proto že se nepokládá za kompetentního, aby osnovu posuzoval. Koncem ledna 1879 byla osnova organického statutu se změnami vrácena kníž. Dondukovu-Korsakovu, přeložena do bulharštiny a krátce před zahájením Trnovského konstitučního shromáždění v Sofii vytištěna.

Volby do Trnovského shromáždění notáblů, povoláného k posouzení osnovy, vykonány byly v prosinci r. 1878; shromáždění samo sešlo se dne 11./23. února 1879. Složení této bulharské konstituanty bylo úplně v rukou knížete Dondukova-Korsakova. Jako notáblové připuštěny byly do ní čtyři kategorie zástupců: 1. většinu tvořili — 118 z 231 osob — ti, kdo zaujímali úřady, a sice 11 zástupců duchovenstva (9 metropolitů, 1 muftija a 1 rabín), 2 členové nejv. soudu, 5 předsedů gubernských soudů, 5 předsedů gubernských rad, 1 předseďa obchodního soudu, 94 předseďové okružních rad, okružních soudů a městských rad; 2. zástupci 5 gubernií (32 okruhů), a sice 1 na 10.000 mužských osob, všech 89; 3. zástupci rozličných institucí a spolků (kulturně-dobročinných) — podle seznamu 3, ve skutečnosti 5; 4. členové jmenovaní cís. ruským komisařem, všech 21. Co se týče kategorie posléze uvedené, vzat zřetel k 11 Turkům (muslimanům), vedle nichž jmenováno i 10 vynikajících Bulharů. Při zahájení konstitučního shromáždění Trnovského přítomni byli též všichni zástupci velmocí a ovšem i cís. turecký komisař Pertef effendi. Kompetence shromáždění určena byla Berlínským traktátem; mělt býti posouzen »organický statut pro státní zřízení Bulharského knížectví«, a kromě toho měla se připravití volba knížete. V řeči, kterou zahájil shromáždění, cís. ruský komisař podotýkal, že předložená osnova organického statutu jest jen programem, sepsaným k usnadnění práce, a že členové shromáždění nemusejí se jí vázati; každý nechť se vysloví úplně svobodně. — Shromáždění usneslo se ode-

vzdati osnovu organického statutu k posouzení 15členné komisi. Posudek komise, jež navrhovala v osnově jisté změny, byl však zamítnut. Liberálně naladěnému shromáždění nelíbilo se zejména, že komise navrhuje pro voliče census, a že »státní rada« osnovy měla se proměnití v horní sněmovnu. Osnova probírána byla tedy v plenu shromáždění. Název »organický statut« byl zaměněn názvem »konstituce«. V osmi schůzích byla celá osnova probrána a na mnohých místech pozměněna. Nelíbil se také termín gubernie, a nahrazen bulharským »okruh«. Právo nástupnické obmezeno na mužské potomstvo, a sice na přímé descendenty knížete. Civilní lista knížete po dlouhých debatách snížena s 1 mil. na 600.000 franků. Dosti velké změny učiněny v kap. XII. o státních občanech bulharských, kde se mluví o základních právech státních občanů. V části této opravena byla osnova podle ústavy belgické a sepsaných po jejím vzoru ústav balkánských (rumunské a řecké). Ani srbská ústava ani ruská osnova nepodávaly tu předpisy tak liberální jako zmíněné ústavy balkánské a arci i vzor jejich, ústava belgická.

Kapitola o národním zastupitelstvu (sněmu) zavdala příležitost k prvé velké roztržce mezi konservativní menšinou a mezi liberály. Ruská osnova držela se v této kapitole srbské konstituce a ještě ji měnila v konservativním smyslu. Národní shromáždění (obyčejné i veliké) mělo býti složeno týmž způsobem jako shromáždění Trnovské, t. j. kromě volených zástupců mělo se skládati z osob jmenovaných jakož i z představitelů úradů. Nár. shromáždění nemělo míti práva zákonodárné iniciativy. A konečně, jakožto poradný a kodifikační orgán, který by připravoval zákony a rozhodoval některé soudní a finanční záležitosti ve vyšší instanci, měla býti zřízena státní rada. Co se týče prvé a druhé věci (složení sněmu a zákonodárné iniciativy), 15členná komise stála na stanovisku liberálním, ale v otázce státní rady doporučovala, aby státní rada byla proměněna v horní sněmovnu. Za příčinou této věci vzplanul boj mezi národním shromážděním a členy komise. Většina shromáždění zamítla návrh týkající se senátu (státní rady). Funkce státní rady rozděleny byly mezi národní shromáždění a ministerskou radu. Proti ruskému návrhu příznána národ-

nímu shromáždění zákonodárná iniciativa, a zavedeno všeobecné volební právo. Nepřijat také ruský návrh, aby ústava po pěti letech byla revidována.

Dne 16./28. dubna 1879 byla *bulharská ústava* schválena a podepsána. Skládá se ze 169 článků, rozdělených v těchto 22 kapitol: I. O území knížectví, II. Jaká jest knížecí moc, a jaké jsou její hranice, III. O sídle knížete, IV. O znaku knížectví, pečeti a národním praporu, V. O nástupnickém řádu, VI. O zletilosti knížete, o regentstvu a poručenství, VII. O nastupování na trůn a přísaze, VIII. O vydržování knížete a knížecí rodiny, IX. O víře, X. O zákonech, XI. O státních statcích, XII. O občanech Bulharského knížectví (díl I. všeobecná pravidla, díl II. O státní a veřejné službě, díl III. O právé vlastnickém, díl IV. O daních a dávkách státních, díl V. O vojenské službě, díl VI. O osobní nedotknutelnosti, o nedotknutelnosti obydlí a korespondence, díl VII. O veřejném vyučování, díl VIII. O svobodě tisku, díl IX. O svobodě shromažďovací a společnické, díl X. O právé petičním), XIII. O národním zastupitelstvu, XIV. O obyčejném národním shromáždění (díl I. O složení obyčejného národního shromáždění, díl II. O svobodě mínění a nedotknutelnosti členů shromáždění, díl III. O veřejnosti schůzí národního shromáždění), XV. O působnosti národního shromáždění, XVI. O způsobu, jak se podávají a zkoumají návrhy a předlohy, XVII. O budžetu, XVIII. O státních výpůjčkách, XIX. O svolávání národního shromáždění, XX. O velikém národním shromáždění (díl I. O působnosti velikého národního shromáždění, díl II. O složení velikého národního shromáždění), XXI. O nejvyšších vládních institucích: o ministerské radě a ministerstvech, XXII. O způsobu, jak se mění a reviduje konstituce.

Hned druhého dne po podepsání ústavy, dne 17./29. dubna 1879, zahájeno bylo první veliké národní shromáždění (složené ze zástupců volených národem po třech na 10.000 obyvatel), jež zvolilo za prvního bulh. knížete Aleksandra Battenberga.

Postavení dvacetidvouletého knížete v nově zřízeném státě bylo velmi obtížné. Jedním z prvních jeho kroků bylo, že se obrátil k právníkům své vlasti hessenské se žádostí, aby se vyslovili o bulharské ústavě. Dostal za odpověď, že

není možno aneb aspoň, že je těžko vládnouti za takové ústavy. Dobře k tomu podotýká Miljukov, autor práce o bulharské konstituci, že by právníci demokratičtějších zemí, angličtí, američtí nebo švýcarští, sotva asi byli souhlasili s kabinetními představiteli státní moudrosti velikého vévodství Hessenského. Jest sice pravda, že ústava bulharská jest mnohem demokratičtější než vzor její, ústava srbská z r. 1869, a že náleží vůbec k nejliberálnějším ústavám světa, ale přes to prakse za nynějšího knížete Ferdinanda Koburského ukazuje, že obratný kníže dobře dovede vládnouti i za platnosti ústavy tak liberální. Prvý kníže bulharský Aleksandr toho nedovedl. Udržel se na trůně jen sedm let a dva měsíce. Nejsa ani dost málo samotatný, podléhal vlivu svých ministrů, jež velmi často střídal, a vedle toho i vlivu ruských generálů. Posice knížete stížena byla mimo to neustálými boji politických stran bulharských, z nichž každá usilovala o nabytí moci. Knížeti vadilo v očích lidu i to, že byl nemajetný, pročež byl odkázán jen na civilní listu. Sotva uplynula dvě léta od nastoupení na trůn, kníže vydal dne 27. dubna (9. května) 1881 veřejnou proklamaci, v níž prohlašoval, že stav věcí činí mu vládu nemožnou. Proto prý pojal úmysl svolati veliké národní shromáždění, jemuž oznámí své poslední rozhodnutí a odevzdá mu zároveň s korunou osud Bulharského národa. Jen v tom případě, jestliže veliké národní shromáždění uzákoní ony nezbytné pro správu země podmínky, jejichž nebytí jest hlavní příčinou nynějšího beznadějného stavu, jen tehdy může prý kníže zůstatí na bulharském trůně a nésti těžkou odpovědnost před Bohem a před potomstvem. V opačném případě jest prý odhodlán odříci se trůnu.

V proklamaci oznamoval zároveň kníže, že za účelem zabezpečení svobody voleb do velkého národního shromáždění jmenoval prozatímné ministerstvo s gener. Ehrenroothem v čele. Bylo to v době necelých dvou let už páté bulharské ministerstvo, jímž zahájena byla řada generálských ministerstev, trvajících až do září r. 1883. Dne 11./23. května 1881 kníže oznámil v reskriptu k min. Ehrenroothovi tři články, jež měly býti předloženy velikému národnímu shromáždění, aby je beze změny přijalo, sice že by se jinak kníže

vzdal trůnu. Dotčené tři články zněly takto: 1. Bulharskému knížeti Aleksandrovi dává se mimořádná plná moc na sedm let. Následkem toho kníže může vydávati úkazy, kterými by se zřizovaly nové instituce (státní rada), zaváděly opravy ve všech odvětvích vnitřní správy a zabezpečovaly vládě řádné vykonávání její činnosti; 2. letošní obyčejné zasedání národního shromáždění se odkládá. Budžet, který jest odhlasován pro tento rok, bude platný i pro příští; 3. kníže Aleksandr má právo před uplynutím sedmi let svolati velké národní shromáždění za jediným účelem, aby byla revidována ústava na základě zřízených institucí a nabyté zkušenosti.

Hned na to počala se volební agitace pro budoucí velké shromáždění národní, jež se konalo ve Svištově, kde měli konservativci mnoho přívrženců. Agitaci prováděli ruský agent Chitrovo, který s knížetem jezdil po zemi, dále exarch Josef a ovšem i generál Ehrenrooth. Pro volby samé zřízení byli zvláštní komisari. Jak se dalo očekávat, volby dopadly pro knížete dobře. Do velikého nár. shromáždění zvoleni 304 přívrženci knížete, a jen 25 liberálů. Shromáždění přijalo jednohlasně aklamaci všechny podmínky předložené knížetem, načež bylo rozpuštěno.

Suspense Trnovské konstituce, pokud se týče knížecí absolutism neudržel se dlouho. Neústavní intermezzo potrvало jen od 27. dubna (9. května) 1881 do 6./18. září 1883, tedy jen málo přes dvě léta. V této neústavní době bylo přední starostí vlády zříditi státní radu. Byl to dvanáctičlenný sbor, jehož osm členů bylo voleno národem, kdežto čtyři členy jmenoval kníže. Moc zákonodárná náležela v té době knížeti, a státní rada podávala mu jen votum consultativum. R. 1882 kromě min. války Kaulbarsa byl povolán za ministra vnitra ruský generál N. Sobolev. Brzo však nastala mezi ruskými generály a knížetem nedorozumění, jež se skončila odvoláním generálů a ochladnutím poměrů mezi kníž. Aleksandrem a Ruskem. Knížeti vytýkáno, že se sblízuje se státy Rusku nepřátelskými.

Dne 30. srpna (11. září) 1883 kníže v den svých jmenin uveřejnil manifest, v němž oznamoval, že ve smyslu svého slibu z 1./13. čce 1881, daného ve Svištově, rozhodl se zří-

dití bez průtahů komisí, složenou z nejpřednějších a nejváženějších Bulharů, bez rozdílu politického přesvědčení, která by pod jeho předsednictvím vypracovala v nejkratší době návrh konstituce; osnova ta bude pak předložena velkému národnímu shromáždění, jež jí dá konečnou formu. Druhého dne byla ona komise skutečně zřízena. Čtyry dny na to, dne 4./16. září 1883, zahájeno bylo třetí obyčejné národní shromáždění, svolané k mimořádnému zasedání. O konstituci učiněna byla v trůnní řeči zmínka jen mimochodem. Nár. shromáždění ve schůzi ze 6./18. září usneslo se jednohlasně, aby v odpovědi na trůnní řeč žádáno bylo obnovení Trnovské konstituce, a v jejím smyslu aby otázka změny konstituce předložena byla obyčejnému národnímu shromáždění. Ještě v týž den, 6./18. září 1883, vydal kníže manifest, kterým obnovil Trnovskou ústavu a vyzýval shromáždění (obyčejné nár. shromáždění), aby se vyslovilo o změnách, jež mají býti učiněny v kap. XIII. a v I. dílu kap. XIV. Ke smíru mezi knížetem a národem přispěla okolnost, že obě politické strany bulharské, nejen liberální, nýbrž i konservativní těžce nesly vliv ruských generálů. Konservativci sblížili se raději s liberály, než by byli podpořovali dosavadní režim. Třetímu obyčejnému národnímu shromáždění, jež bylo tehdy pohromadě, předložen byl úkazem ze 17./29. listop. 1883 návrh na změnu některých článků konstituce. Návrh ten byl dne 5./17. prosince přijat beze změny. Hlavní změny týkaly se druhé komory, s působností zákonodárnou i správní. Co se týče národního shromáždění, období jeho stanoveny na čtyry roky; voliči mohli býti jen vlastníci nemovitostí, jeden poslanec měl se voliti na 20.000 duší. Změněny byly také ještě některé jiné články konstituce, jako 6., 27., 54., 57. (splynuly s ním čl. 58. a 59.), 81. a j. Provedení změn bylo však odloženo na tři roky, do jichž uplynutí mělo býti svoláno za účelem revise ústavy velké nár. shromáždění. Dříve však než uplynulý dotčené tři roky, čtvrté obyčejné nár. shromáždění ve schůzích ze 3./15. a 7./19. července 1886 uznalo, že při hlasování o změnách ústavy nebyly zachovány podmínky a formy vyžadované konstitucí, a proto změny ty zase zrušeny. Následkem toho změny, přijaté r. 1883, nevešly ani v život, a mají význam jen historický.

Východní Rumelie obdržela správu vlastní. V téže době, kdy Trnovské národní shromáždění se radilo o ústavě pro knížectví Bulharské, zasedala v Plovdivě za účelem sepsání organického statutu pro Východní Rumelii mezi-národní evropská komise. Dokončila své porady dne 14./26. dubna 1879 a sestavila velmi obšírný organický statut o 495 člancích s těmito patnácti kapitolami: I. Veřejné právo země. II. Práva občanů. III. O hlavním správci (generálním gubernátorovi). IV. O ústřední zemské správě. V. O zemském shromáždění (oblastnoto sbranie). VI. O podrozděleních země a o jich správě. VII. O financích. VIII. O zemědělství, obchodu a veřejných stavbách. IX. O soudních úřadech. X. O víře. XI. O národní osvětě. XII. O místní milici. XIII. O strážích (četnictvu). XIV. O úpravě vlastnictví k půdě. XV. Zákonné podmínky pro veřejné úředníky.

Prvým generálním gubernátorem jmenován kníže Aleksandr Vogoridi (Aleko paša). Pomocníky jeho byli »direktoři« (ministři), kteří tvořili jeho radu. Podobně jako knížectví Bulharské, měla i Východní Rumelie anebo, jak ji Bulhaři nazývali, »avtonómia«, svůj vlastní sněm, který se skládal ze 36 národem volených zástupců, z 10 osob jmenovaných gener. gubernátorem a z 10 jiných, zasedajících v něm na základě úředního postavení. Sněm (oblastné shromáždění) volil ze svého středu 10 členů, kteří tvořili stálý komitét, sbor kontrolující administrativu. Země rozdělena byla na šest departementů, spravovaných od prefektů. Departementy se dělily na okolije, tyto na obce.

Jakožto zvláštní politický celek byla Východní Rumelie útvarem zcela nepřirozeným. Nejen že neměla historické minulosti, ale zřízení její nemělo ani odůvodnění etnického. Ti, kdo přišli na myšlenku jejího zřízení, netušili ani, jak silný jest tam živel bulharský. Bulhaři považovali její existenci jen za přechodnou. Proto hned od samého počátku samostatného politického života bulharského byla jak v knížectví, tak ve Východní Rumelii populární myšlenka, že obě bulharské země musejí co nejdříve býti spojeny. Došlo k tomu v září r. 1885 za druhého gener. gubernátora Gabriela Krstjoviče (Gavrila paše) násilným převratem, způsobeným od Zachariáše Stojanova. Cařihradskou úmlu-

vou ze dne 24. března (5. dubna) 1886, schválenou od velmocí, nabylo spojení Vých. Rumelie s Bulharským knížectvím legálního podkladu. Sultán vyslovil ochotu jmenovati Bulharského knížete vždy na pět let gener. gubernátorem Vých. Rumelie a vzdal se práva držeti v zemi té posádky za odstoupení muslimských krajín rhodopských.

Spojením Vých. Rumelie s Bulharskem získal si sice kníže Aleksandr v lidu jistou popularitu, ale posice své přece neposílil. K politické rozervanosti v zemi přibyla i nespokojenost mladšího důstojnictva. V srpnu r. 1886 kníže zajat a vyvezen ze země. Stranou protirevoluční (se Stambulovem v čele) byl povolán nazpět, ale když ho Ruský císař důrazným prohlášením opustil, vzdal se trůnu. Po 10měsíčním interregnu zvolen dne 25. června (7. čce) 1887 za nového knížete Ferdinand princ Koburský. Za něho *revizována* byla r. 1893 *bulharská ústava*. Ke změně ústavy přikročeno za tím účelem, aby se knížeti umožnilo vstoupiti v manželství s katolickou kněžnou. Překážkou byl čl. 38. ústavy, dle něhož bulharský následník trůnu má býti pravoslavné víry. A poněvadž katolická církev nedovoluje, aby děti z katolického manželství byly jiné víry než katolické, bylo potřebí změnití čl. 38. Tehdejšímu ministerskému předsedovi Stambulovu podařilo se proti dosti velké opozici docílití změny onoho článku a zároveň s tím i změny jiných 12 článků ústavy. Jsou to články: 6., 38., 58., 59., 86., 114., 115., 125., 126., 139., 141., 144. a 161. Uvedené změny přijaty byly dne 15./27. května 1893 čtvrtým velikým národním shromážděním, svolaným za tím účelem do Trnova (konaným ve dnech od 3./15. do 17./29. května 1893).

Ústava z r. 1879 byla těmito změnami dotčena jen nepatrně. Nejdůležitější její ustanovení jsou tato:

Podle čl. 3. dělí se bulharské území na okruhy, okolije a obce. (Tou dobou jest 12 okruhů, 71 okolije a 1893 obcí. Státními orgány v okruzích jsou okružní správcové a v okolijích okolijští náčelníci.) Čl. 4. stanoví: Bulharské knížectví jest dědičnou a konstituční monarchií s národním zastupitelstvem. Podle čl. 7. bulharský kníže nemůže beze svolení velikého národního shromáždění býti zároveň vládařem jiného státu. (Ustanovení toto přijato bylo ve čl. 55. srbské ústavy z r. 1888.) Čl. 9.: Zákonodárna moc náleží knížeti

a národnímu zastupitelstvu. Čl. 15.: Kníže má právo udíleti milost v trestních věcech. Právo amnestie náleží knížeti společně s národním shromážděním. Čl. 19.: Kníže jest povinen sídliti stále v knížectví. Vzdálil-li se na čas, zřizuje si náměstka, který po dobu nepřítomnosti knížete má práva a povinnosti určené zvláštním zákonem. O vzdálení se z knížectví a zřízení náměstka kníže činí oznámení národu proklamací. Čl. 24.: Knížecí hodnost jest dědičná v mužské sešupné přímé linii prvního zvoleného knížete. O nástupnictví bude vydán zvláštní zákon. Podle čl. 25. jest kníže a následník trůnu zletilý v 18 letech. Čl. 26.: Vstoupil-li kníže na trůn dříve, než dosáhl zletilosti, zřizuje se mu regentstvo a poručenstvo. Čl. 27.: Regentstvo skládá se ze tří osob volených velikým národním shromážděním. Čl. 28.: Panující kníže může ještě za života jmenovati tři regenty, je-li následník trůnu nezletilý, ale vyžaduje se k tomu souhlasu a potvrzení velikého národního shromáždění. Čl. 29.: Členové regentstva mohou býti ministři, předseda a členové nejvyššího soudu nebo osoby, jež zaujímaly bezvadně tyto funkce (srov. čl. 13. srb. úst. z r. 1869). Čl. 31.: Kníže, jakmile dosáhne zletilosti a vykoná přísahu, vstupuje ve správu knížectví a zpravuje o tom národ proklamací. Čl. 32.: Vychování nezletilého knížete a správa jeho jmění svěřuje se ovdovělé kněžně a poručníkům jmenovaným ministerskou radou v souhlase s kněžnou. Čl. 33.: Členové regentstva nemohou býti zároveň poručníky nezletilého knížete. Čl. 35.: Národní shromáždění ustanovuje k vydržování knížete a jeho dvora sumu 600.000 franků na rok. Suma ta nemůže se zvětšiti bez souhlasu národního shromáždění ani snížití beze svolení knížete. (Srov. čl. 97. srb. úst. z r. 1869.) Zákonem o civilní listě ze 30. pros. 1903 byla suma ta zvýšena na 1 mil. franků. Čl. 37.: Panující věrou v Bulharském knížectví jest pravoslavná víra křesťanská východního vyznání. Čl. 38.: Bulharský kníže nemůže vyznávatí žádnou jinou víru než pravoslavnou. Jen kníže, který volbou vstoupil na bulharský trůn, náleží-li k nějakému jinému křesťanskému vyznání, může je podržeti jak sám, tak i první následník trůnu. (R. 1896 následník Boris přestoupil k pravoslavné církvi.) Čl. 43.: Bulharské knížectví spravuje se přísně podle zákonů, jež se vydávají a uveřejňují způsobem určeným

v konstituci. Čl. 47.: Pouze v tom případě, že by stát byl ohrožen nějakým vnějším nebo vnitřním nebezpečím, a národní shromáždění nemohlo by býti svoláno, kníže může po návrhu ministerské rady a za společné odpovědnosti ministrů vydati nařízení a činiti opatření, jež mají závaznou moc jako zákon. Taková mimořádná nařízení a opatření nutno předložiti ke schválení prvnímu nejbližšímu národnímu shromáždění. (Vzato z ústavy srbské z r. 1869, čl. 56.) Opatření zmíněná ve čl. 47. nemohou se však podle čl. 48. týkati předpisování daní a poplatků, jež se mohou uvalovati na obyvatelstvo vždy jen se svolením národního shromáždění. (Vzato rovněž ze srb. ústavy, 2. odst. čl. 56.) Čl. 51.: Státní statky náležejí Bulharskému knížectví; užívati jich nemůže ani kníže ani jeho rodina. — V kap. XII. zaručena jsou bulharským státním občanům obsáhlá občanská a politická práva, jako svoboda vlastnictví, nedotknutelnost osoby, příbytku a korespondence, svoboda tisku, volnost shromažďovací a spolčovací atd. Ve čl. 58. jsou zakázány šlechtické tituly a vyznamenání. (Srov. 8. čl. úst. srbské z r. 1888.) Kníže má však podle čl. 59. právo rozdávatí řády. Zřizování řádů děje se zvláštním zákonem. Čl. 76.: Kdyby nastaly události, které by mohly rušiti veřejnou bezpečnost, kníže může zastaviti v celém knížectví nebo v jednotlivých místech působnost čl. 73. a 74. (o nedotknutelnosti osoby a příbytku), avšak jest povinen předložiti taková svá opatření ke schválení prvnímu nejbližšímu národnímu shromáždění. — Národní zastupitelstvo bulharské (narodnoto sŭbranie) dělí se na obyčejné a veliké (čl. 85.). Čl. 86.: Obyčejné národní shromáždění skládá se ze zástupců volených přímo národem, po jednom zástupci na 20.000 osob obojího pohlaví. Zástupci volí se na pět let. Voliči jsou všichni bulharští občané, kteří čítají více než 21 rok věku a požívají občanských a politických práv. Volitelni za poslance jsou všichni bulharští občané, kteří požívají občanských a politických práv, čítají více než 30 let věku a umějí číst a psát. O volbách vydány byly zvláštní zákony; první ze 23. března 1897 č. 69, změněn byl zákonem z 19. pros. 1898 č. 278, zák. z 15. června 1901 č. 271, zák. ze 13. pros. 1906 č. 464, zák. ze 12. ledna 1908 č. 23 a konečně zákonem ze 31. ledna 1909 č. 52. Ve čl. 93.

až 98. zajištěna jest poslancům immunita. Sezení národního shromáždění jsou podle čl. 99. veřejná, avšak předseda, kterýkoli ministr a nejméně tři poslanci mohou podle čl. 100 žádati, aby se do sněmovny nevpustily cizí osoby. O takovém návrhu se jedná při zavřených dveřích a rozhoduje se o něm většinou hlasů. Čl. 105.: Do působnosti národního shromáždění náleží: 1. jednati o osnovách zákonů; 2. projednávatí návrhy v příčině státních výpůjček, v příčině zvyšování, snižování nebo zavádění daní a poplatků jakož i v příčině jich rozvrhování a vybírání; 3. slevovati zadrželé daně a nedoplatené poplatky, jichž vybrání se shledává nemožným; 4. projednávatí roční budžet příjmů a výdajů; 5. kontrolovati výdeje sum povolených v budžetu; 6. kontrolovati účty nejvyššího účetního dvoru, který jest povinen předkládati podrobná vysvětlení v příčině provádění budžetu; 7. činiti dotazy týkající se zodpovědnosti ministrů. Čl. 107.: Členové shromáždění mají právo činiti k vládě interpelace, a příslušní ministři jsou povinni odpovídati na ně. Čl. 108.: Zákonodárna iniciativa náleží knížeti i národnímu shromáždění. Čl. 114.: Hlasování o návrhu předloženém národnímu shromáždění připouští se jen v tom případě, je-li ve schůzi přítomna více než třetina všech poslanců. Státní výpůjčky nemohou se podle čl. 123. kontrahovati beze svolení národního shromáždění. Kdyby pro důležité překážky národní shromáždění nemohlo býti svoláno, tu může kníže podle čl. 125. po návrhu ministerské rady povoliti výpůjčku do tří milionů franků, avšak s podmínkou, že výpůjčka bude schválena nejbližším národním shromážděním. Čl. 127.: Kníže svolává národní shromáždění pravidelně každého roku. Zasedání trvá od 15. října do 15. prosince. V důležitých věcech může však národní shromáždění svoláno býti i mimořádně. Čl. 135.: Po svolání shromáždění kníže může odročiti zasedání nejdéle na dva měsíce. Nové odročení v témže zasedání může se státi jen za souhlasu samého shromáždění. Je-li sněm rozpuštěn, musí podle čl. 137. nařízeny býti nové volby nejdéle do dvou měsíců, a nové shromáždění musí býti zahájeno nejdéle do čtyř měsíců po rozpuštění předešlého. (Srov. čl. 78. úst. srb. z r. 1869.) — Z ústavy srbské vzato bylo rozdělení národního shromáždění na obyčejné a veliké. Veliké shromáždění

svolává se podle čl. 140. knížetem, regentstvem nebo ministerskou radou. Kníže svolává veliké nár. shromáždění podle čl. 141. v těchto třech případech: 1. má-li býti odstoupena nebo zaměněna část bulharského území, 2. běží-li o to, aby veliké nár. shromáždění dalo souhlas k tomu, by kníže stal se zároveň panovníkem jiné země, 3. má-li býti změněna nebo zrevidována ústava. K usnesení o těchto věcech vyžaduje se dvoutřetinové většiny všech členů shromáždění. Regentstvem může býti svoláno veliké nár. shromáždění podle čl. 142., jen běží-li o změnu státního území. Čl. 143.: Ministerská rada svolává vel. nár. shromáždění: 1. k volbě nového knížete, kdyby panující kníže zemřel bez dědiců. K volbě se vyžaduje dvoutřetinové většiny členů přítomných; 2. k volbě regentů, je-li následník trůnu nezletilý. Volba se koná prostou většinou členů přítomných ve shromáždění. Čl. 144.: Veliké národní shromáždění se skládá ze zástupců volených přímo národem. Počet jich rovná se dvojnásobnému počtu členův obyčejného národního shromáždění, tak že se volí dva zástupci na každých 20.000 obyvatelův obojího pohlaví. Čl. 146.: Veliké nár. shromáždění se zabývá jen oněmi věcmi, pro které podle konstituce bylo svoláno, a rozpouští se, jakmile se o nich usnese. Ministerstev jest podle čl. 161. osm: 1. pro vnější záležitosti a kultus, 2. pro věci vnitřní, 3. pro veřejné vyučování, 4. pro finance, 5. pro soudnictví, 6. pro věci vojenské, 7. pro obchod a zemědělství, 8. pro veřejné stavby, cesty a komunikace. Ve čl. 167.—169. obsažena jsou ustanovení o změně a revisi ústavy. Zásadní usnesení o tom státi se musí nejdříve v obyčejném národním shromáždění, a to většinou více než dvoutřetinovou všech členů národního shromáždění. Teprve potom se příslušné návrhy předloží velikému národnímu shromáždění, k jehož platnému usnesení se vyžaduje většiny dvou třetin přítomných členů.

S formální stránky vytýkají se bulharské konstituci značné vady. Prof. Kirov, nejlepší její znalec, shledává text její především nesoustavným a nesymetrickým; kromě toho upozorňuje na jedné straně na některé mezery a na straně druhé zase na některé věci, jež se zbytečně opakují, a konečně vytýká nejasnost, nepřesnost a nebezpečnost některých výrazů. Vady tyto vysvětlují se přílišným spěchem,

s nímž bulharská ústava byla připravována, a rozličnými vzory, podle nichž byla sepsána (ústava srbská a ruské základní zákony).

Přes dotčené formální vady vyniká bulharská ústava svým duchem a obsahem a náleží k nejliberálnějšímu konstitucím. Zásahu o to si získala liberální většina Trnovského ústavodárného shromáždění. Již před osvobozením Bulharska vytvořily se v zemi dvě strany: staří čili t. zv. čorbadžijové, kteří představovali element konservativní, a mladí, z nichž povstala strana liberální. Kdežto se čorbadžijové chtěli spokojiti reformami provedenými za souhlasu Turků, strana mladých usilovala o nápravu prostředky násilnými. Obě strany střetly se již v Trnovském ústavodárném shromáždění. Vůdci konservativců byli Grekov, Stoilov, Ikonov a Načevič, vůdci liberálů Cankov, Karavelov a Slavejkov. Patnáctičlenná komise, jež se měla raditi o osnově ústavy, ještě než přišla do plenu, složena byla většinou z konservativců. V plném shromáždění měli však většinu liberálové, a ti přijali ústavu tak, jak v podstatě platí až podnes.

Ke konci budíž ještě učiněna zmínka o tom, že dne 5. října 1908 prohlásil kníže Ferdinand v Trnově spojené Bulharsko nezávislým královstvím. Hrozil z toho vzniknouti konflikt, avšak dohodou tureckobulharskou sanováno bylo jednostranné prohlášení bulharského panovníka o nezávislosti Bulharska.

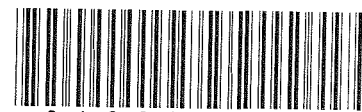
Vzhledem k prohlášení Bulharska nezávislým královstvím svoláno má býti — podle časopiseckých zpráv — v krátké době velké národní shromáždění, aby provedlo ústavní změny s tím souvisící. (Jedna část tisku dosud nazývá vladaře knížetem.) Kromě formální ústavní změny má býti schváleno poměrné zastoupení při volbách, nezávislost soudcovská, dále ustanovení, že obyčejné nár. shromáždění trvati má celý rok s přestávkou třínedělní nebo měsíční, že poslanci dostávají budou měsíční plat a nesmějí zastávat jinou státní službu; předsednictvo voleno býti má jen na rok. O změnách těchto mělo se jednati již na podzim r. 1910, ale věc nějak utuchla.

*
*
*

Mělo by se pojednati i o bulharské irredentě v *Makedonii*. Problém makedonský jest však velice složitý, a nestačí nijak několika slovy se ho dotknouti. Křížují se tu zájmy bulharské s tureckými, řeckými, srbskými, kucovlašskými a albánskými. Kromě toho nalézá se Makedonie stále ještě ve stavu provisorním, ač provisorium trvá vlastně už přes třicet let. Potěšitelné jest v poslední době, že v bulharské veřejnosti nabývá půdy nové nazírání na poměry makedonské. Šíří se přesvědčení, že otázka makedonská nedá se už řešiti cestou revoluční, nýbrž jen v dohodě s konstitučním Tureckem. Myšlenka tato ujímá se i v samé Makedonii, kde ji propaguje nová strana vzniklá pod vedením poslance Doreva.

REV15

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 5 0 0 9 3 9

BOH. DORUŠÁK
knihárství, výroba obchodních knih
BRNO, Dvorecká 5.